

Eski Misir

JEAN VERCOUTTER

CEP ÜNİVERSİTESİ

Eski Mısır

L'Egypte ancienne

JEAN VERCOUTTER

Çeviren
EMİNE SU

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayıtı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayıtı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş • Cep Üniversitesi 64 • ISBN 975-470-220-9

1. Basım: İletişim Yayınları, Şubat 1992.
Ekim 1990 tarihli 13. baskısından çevrilmiştir.

©Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1946
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992

Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

I. KISIM
Mısır'ın Eski Durumu 7
II. KISIM
Mısır'ın Tarihi 32
I. BÖLÜM
Karanlık Çağlar 35
II. BÖLÜM
Mısır'ın Klasik Çağı 54
III. BÖLÜM
Çöküş 88
SONUÇ 112
KRALLARIN KRONOLOJİK LİSTESİ 114
BİBLİYOGRAFYA 117

BİRİNCİ KISIM
MISIR'IN ESKİ DURUMU

1. Mısır ve Biz - Maddi dünyanın sıkıntılarının ve geleceğin belirsizliğinin düşüncelerimizi altüst ettiği, umut vaat eden çok çeşitli ve değişik araştırmaların zihnimizi yeterince meşgul ettiği bir dönemde bizden çok uzakta kalmış olan Eski Mısır'la ilgilenmek anlamsız hatta tuhaf gözükebilir. Birleşmiş bir Mısır'ı ilk firavunların yönetmesinin üzerinden beşbin yıldan fazla bir süre, bu medeniyetin ebediyen yok olmasının üzerinden de yaklaşık yirmi yüzyıl geçmiştir. Dünyanın en eski tarihinde bizim ilgimizi çeken ne olabilir?

Sadece Mısır medeniyetinin eskiliği bile onunla ilgilenmemize yeterli bir nedendir. Mısır'da cilalı taş dönemi medeniyetleriyle tarih dönemi medeniyetleri arasında bir ayrım yoktur. İ.Ö. 3100 yılı civarında, beraberinde insana özgü uzun deneyimler sahibi olan Mısır'ın yazılı tarihi başlar: tarıma ait toprakları kesin olarak belirlenmiş, dininin belli başlı unsurları oluşturulmuş, dili ve yazısı saptanmış, önemli kurumları yerlerini almışlardır. Bu 3100 tarihi de Avrupa Ortaçağı'nın başlangıcı olarak kabul ettiğimiz 395 yılı gibi belli bir nedene dayanmayan, keyfî bir tarihtir. Aslında, Mısır medeniyetinin kökenleri, Nil vadisinin insan tarafından ele geçirilmesi sonucu karşılaşılan insan tasvirleriyle tarihlendirilemez. Yeni Krallık döneminde (İ.Ö. 1500) Mısırlılar bronzun varlığına rağmen, çak-

maktaşını şekillendirmeyi biliyorlar ve zorunluymuş gibi taştan yontulmuş ve cilalanmış aynı bıçakları kullanıyorlardı. Cenaze töreniyle ilgili rahipler, yazı daha ortaya çıkmamışken yaşamış olan atalarının onlara sözlü olarak aktardıkları cümleleri hâlâ tekrarlamaktaydılar. Kısaca Mısır'ın tarihi medeniyet yolunda insanın en uzun deneyimini oluşturmaktadır. Bu da dördüncü binden Hıristiyanlığın başlangıcına kadar olan dönemi kapsar. İnsanlar bu çok uzun zaman diliminde aynı dili konuştular, bu dünya ve ölümden sonraki dünya hakkında aynı fikirleri paylaştılar ve aynı kuralların zorunluluğu altında yaşadılar. Bizimkiyle kıyaslamamız için bu medeniyeti incelemek sizce de heyecan verici değil midir? İnsan bu çok uzun zaman diliminde, eğer değiştiyse neye göre değişti; medeniyetlerin gelişimi sözkonusu mudur, yoksa kişilerin yaşamında var olan doğum, gelişme, olgunluk ve ölüm insan topluluklarının yaşamında da mı geçerlidir? Acaba medeniyetlerin yok olması kaçınılmaz mıdır? Medeniyetler nasıl oluşur ve nasıl yok olurlar? Eski Mısır'ı incelerken daha pek çok sorular sorabiliriz. Mısır medeniyeti hiç bir zaman gözardı edemeyeceğimiz, bu sorulara yanıt aramak için başvuracağımız bir bilgi kaynağı olduğu gibi, bu medeniyetin incelenmesi de aynı eski Yunan ve Roma'nın araştırılması gibi modern hümanizmanın temellerinden birine yönelik bir çalışma olacaktır.

Mısır medeniyeti sadece eskiliğinden değil, aynı zamanda sürekliliğinden dolayı da ilginçtir. Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da çok farklı medeniyetler birbirini takip etmiştir ve bunlar derin kopmalarla birbirlerinden ayrılmışlardır: Kelt dünyasının Romalılar tarafından ele geçirilişi, Latin dünyasına yönelik büyük istilalar, Orta ve Güney Ameri-

ka'nın İspanyollar tarafından fethedilmesi vs. Her defasında da medeniyetin temel ilkeleri de dahil olmak üzere değişiklikler olmuş ve akınlar sonucu değişen insan toplulukları eski durumlarından tamamen farklı bir görünüm almışlardır. Mısır'da ise bu böyle olmamış, Mısır tarihi cilalı taş devrinden Pers egemenliğine, Makedonyalıların istilasına kadar tekdüze bir grafik gibi devam etmiştir. Hiç kuşkusuz bir zamanlar ortaya çıkmış ve kendini geliştirmiş büyük bir medeniyet tarafından oluşturulmuş olanlar abartılmıştır. Gerçek olan dış etkilenmeler, istilalar, yabancı akımlar olmasına rağmen hiçbir zaman tüm bunların Mısır medeniyetinin asıl karakterini bozmaya ve değiştirmeye yeterli olmadıklarıdır. Orta Krallık döneminin Mısır'ı Eski Krallığın yasal bir devamıdır ve Mısır dünyası Hiksos istilasından sonra değişmeden günümüze gelmiştir. Devam ettiği süre gözönüne alınırsa bu süreklilik dikkat çekicidir ve bunun en önemli sebeplerinden biri Mısır medeniyetinin sıkı sıkıya coğrafi bir koşula, Nil vadisine bağlı olmasıdır. Medeniyet buraya, yani Mısır'a dışardan getirilmiş, bizzat vadide doğup gelişmiştir. Medeniyet Nil vadisine özgü *nilotigue* ve Afrikalıdır. Aslında onu daha güçlü kılan da budur. Bu yüzden de istilacılar, anarşi ve zayıf dönemlerde vadiye hakim olmaya çalıştıklarında toplum içinde sindiriliyorlar, ülkenin gereklerine uyum sağlayamazlarsa dışlanıp uzaklaştırılıyorlardı. Mısır'daki bu kesintisiz uygarlığın sürekliliği özellikle evrensel tarihi anlamamıza yardımcıdır. Bu uygarlık bizi o olmadan hiçbir şey kavrayamayacağımız, Afrika kıtasındaki eski yaşam hakkında aydınlatmakla kalmayıp aynı zamanda eski insanın yaşamını etkilemiş olan manevi veya teknik bazı yenilikleri incelememize, tarihlendirmemize de yar-

dım eder. Madenlerin keşfinden, tarımın, hayvancılığın, inşa tekniklerinin, dokumanın, sulamanın geliştirilmesinden, dümenin icadından, atın kullanımından çok tanrılı dindeki manevi gelişmelerin görülüp Hıristiyanlığın başlangıcına kadar gelişimi etkilemiş büyük küçük her olayın izlerini Mısır'da görmek mümkündür.

Sonuç olarak Mısır bizi sadece tarihinin eskiliği ve sürekliliğiyle cezbetmemektedir. O, insanlığının güzelliğiyle de evrensele ulaşmıştır, çünkü dünyanın bu en eski medeniyeti aynı zamanda en kusursuz ve tam olanıdır. Bugün hâlâ Mısır medeniyetini bize yabancı, çok farklı ve insana özgü olmayan durağan, hareketsiz olarak nitelemek gibi bir eğilimimiz vardır, oysa ki tam tersine bu medeniyet insana özgü olmasından dolayı ilgimizi çekmeyi haketmektedir. Mısır insanın kafasını kurcalamış olan problemlere her zaman çözüm bulmaya çalışmıştır. Tarihindeki bu 4000 yıl boyunca bir insan topluluğunun başına gelebilecek iç savaşlar, anarşi, kıtlıklar, yabancı istilalar, din kavgaları gibi birçok değişime sahne olmuş, fakat onların egemen olmasına hiç izin vermemiştir. Toplumsal problemlerle olduğu kadar dini problemlerle de karşılaşmış, şüphecilikle inanç arasında bocalamış, insanın kaçınılmaz durumundan kurtulmak için her çabayı göstermiştir: ölümün karşısında titreyerek korkusunu dile getirmiş ve ona hakim olmaya çalışmıştır. Onun bu çabaları bugün bize çocukça gelebilir, fakat yapıtlarının ezici büyüklüğü, ölümle ve gömütle ilgili tanrılarının kaygı verici soğukkanlılıkları aslında böyle düşünmemizi engeller. Ayrıca tarihinde tasvir edilen insanın dramından dolayı Mısır'ın bilinmesi ve tanınması gerekir. Bu tarih günümüze kadar Mısır iklimi sayesinde pek çok çeşit yapıda yazılı ola-

rak betimlenmiştir. Mısır sanatı, Yunanlılardan yaklaşık iki bin yıldan fazla bir süre önce, belki istemeden, fakat etkili bir şekilde insanı yücelterek onun sevinçlerini, üzüntülerini coşturmuş. Mısırlı heykeltraşların bize bıraktıkları kral heykellerinin bazen soylu bazen ağırbaşlı, kimi zamansa acı çeken trajik yüz ifadelerinden onların nasıl tutku dolu gözlemle insana bakmayı ve onu anlamayı bildiklerini çıkarmak hiç zor değildir. Mısırlılar sadece insanı gözlemlemekle kalmadılar, aynı zamanda onu çevreleyen her şeyi de incelediler: memeliler, kuşlar, balıklar hatta bitkiler Mısır sanatında yoğunluk olarak yaşatıldılar. Yunan edebiyatından çok fakir olan Mısır edebiyatı yine de oldukça ilginçtir. Bizi ayıran binlerce yıla rağmen bu edebiyat, anlatım şeklini bilmesinden dolayı hâlâ bizi etkilemektedir. Pek tabii ki sanatıyla da Mısır tüm insanlığın ortakmalını zenginleştirmiş ve evrensel tarih içinde hiç de küçümsenmemesi gereken bir rol oynamıştır. Çünkü Mısır çok az alıp buna karşılık pek çok vermiştir. Eğer Eski Mısır, uygarlığa açılan yolları keşfetmeyip aydınlatmasaydı bugün klasik dünya diye adlandırılan zaman dilimi de bu şekilde yerini alamayacaktı. Bu uygarlığın yeni doğmakta olan Yunan medeniyetini ne dereceye kadar etkilediğini kesin olarak saptamak oldukça güçtür, fakat bu medeniyetin gelişmesinde çok önemli bir güce sahip olduğu inkar edilemez: özellikle Herodote bunu belirtmekten kaçınmaz. Yunanlıların aracılığı ile bazı Mısır kavramları Batı medeniyetine ulaşmıştır.

2. Mısır'ın Tanınması - Dünyanın bu en eski medeniyeti, aynı zamanda çok kısa bir süredir tanınan medeniyetlerden biridir. Bu medeniyetin yeniden keşfedilmesi sadece bir yüzyıldan biraz fazla

bir süredir gerçekleştirilmiştir ki, bu da bize ejiptolojinin henüz yeni bir bilim dalı olduğunu açıklar. Mısır dilini altmış yıldan beridir tanımaktayız ve henüz yeterince bu dili bildiğimiz söylenemez. Bu bilim dalı, yani ejiptoloji hala keşif aşamasında olup kazılar düzenli olarak devam etmekte, her yıl yeni buluntular sistematik olarak yayınlanmaktadır. Tarihi kaynaklar bütünüyle bilinmediği sürece de yeni, önemli ipuçlarının olduğunu ümit edebiliriz. Yine de elde edilmiş olan bilgilerin ışığında Mısır medeniyeti tarihinin bir dökümünü çıkarmak mümkündür.

Özetlenmiş olan bu sentez ejiptolojiyi yaratan *Jean François Champollion (1790-1831)* buldukları sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Napoléon'a özgü maceraların şaşırtıcı sonuçlarından biri de Mısır'ın Yakın Doğusu üzerine ilginç fikirlerin dikkati çekmesi olmuştur. Abartmadan, Eski Mısır'ın yeniden keşfinin 1798 yılında Fransız gezginlerinin buraya yaptıkları gezi sonrası 1809 yılında *Description de l'Egypte*'i (Mısır'ın Tasviri) yayınlamalarıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu çok önemli eser, romantik akım tam geçmişi ve Doğu'yu yeniden moda haline getirdiği bir zamanda buralarla ilgili yeni verilerle ortaya çıkmaktaydı. Delacroix, Byron ve Lamartine'in Doğu'yla ilgili romantik tasvirleri tesadüfî değildi, onlar Champollion'la çağdaştılar ve onun gibi Doğu'nun büyülü ortamından etkilenmiştiler. Tabii ki Mısır'ın Fransız araştırmacılarca keşfi yetmemekte, deha birisine de gereksinim duyulmaktaydı. Gerekli olan bu kıvılcım da küçük yaştan beri Mısır'a hayranlık duyan Champollion'da mevcuttu. Champollion, uzaktan da olsa Mısır'ın tarihini tanıma tutkusunu tatmin etmek için canla başla öğrenmeye çalışıyordu: Klasik eğitimi sayesinde

Yunan ve Latin kaynaklarına ulaşabiliyor, sabırla çalışmasına bir de önemli bulduğu konularında uzmanlaşmış kişilerin yayınlarını katıyordu: 17. yüzyılda *P. Kircher* isimli bir Cizvit, klasik Mısır dilinin Kıpti dilinde yaşadığını ispatlamıştı. Bu dil o zamanda Mısırlı keşişlerce hala kullanılmakta idi. (Bu dil 19. yüzyıla kadar keşişlerce kullanılmıştır.) Champollion da dolayısıyla Kıpti dilini öğrenir. Buna bir de Arapça ile İbranice'yi katar: Mısır'da zaten Arapça konuşan bir topluluk yaşamamış mıydı? İncil de Mısır tarihinden söz eden önemli kaynaklardan biri değil miydi? Bu çalışmaların hakkını vermek için tüm bunlara Suriye dilini, Habeşçe'yi ve Keldanice'yi ekler. Artık ana sorunu olan hiyeroglifleri çözmek için yeterince donanımlıdır.

Bonaparte'ın bir subayı Nil deltasında, üzerinde üç değişik yazı stiliyle yazılmış bir metin içeren siyah bir bazalt bloku bulmuştu. Bu, bulunduğu yerden dolayı (Rosette taşı) *pierre de Rosette* diye tanınan blok parçası *Description de l'Egypte* (Mısır'ın Tasviri) adlı kitapta da yayınlanmıştı. Bilim dünyası öneminden dolayı bu parçaya hemen ilgi göstermişti. Aslında kullanılmış olan üç yazıdan biri, Yunanca olanı bilinmekteydi ve bu yazıda V.Ptolemaios Epiphanes'in bir buyruğundan bahsedilmekteydi. Diğer ikisinden biri Mısır yapılarında gördüğümüz figürlere benzer işaretlerden oluşmuş olan, İskenderiyeli Klement'den beri *hieroroglyphique* (kutsal karakterli) diye adlandırılan yazıydı. Diğeriyse Arapça'ya hiç benzemeyen, *démotique* olarak adlandırılan halka özgü metinlerde kullanılmış işlek bir yazıydı. Haklı olarak, hemen hiyeroglifik ve demotik metinlerin Yunanca metnin bir tercümesi olduğu kabul edildi. Buna göre de problemin çözümü basit gibi gözüküyordu: tercüme edilmiş bir

metni bilinmeyen bir dilde ifade ettiğine göre kelimelerin anlamlarının ve gramer açısından fonksiyonlarının yeniden keşfedilmesi gerekiyordu. Buna karşın dönemin en iyi kafaları dahi basit görünen bu problemi çözememekteydiler. Aslında problem bizim yukarıda sunduğumuz kadar basit değildi, çünkü hiyeroglif metnin başlangıç kısmı kırıktı ve kaç satırın eksik olduğu bilinmemekteydi, sadece demotik metin eksiksiz ulaşabilmişti. *Akerblad* ve *Sylvestre de Sacy* ilk önce tam olan metni çözmeye çalıştılar ve metindeki Ptolemaios adının yerlerini keşfetmekten ileri gidemediler. Meşhur İngiliz fizikçi ve doktor *Young* hiyeroglif metni ele aldı ve o da Ptolemaios'un adının geçtiği yerleri saptamaktan öteye geçemedi. İşte tam bu sırada araştırmaları büyük bir tutkuyla takip etmekte olan Champollion müdahale etti. Aslında tüm bu araştırmalar sonucu metodla ilgili bir soru ortaya çıkmıştı: Mısır yazısı *idéographique*, yani her işaretin bir fikri gösterdiği bir yazı türü mü yoksa *phonétique*, yani modern dillerimizdeki gibi bir işaretin bir sesi ifade ettiği bir yazı türü müydü? Alfabetik miydi yoksa heceye mi dayalıydı? Champollion bile uzun süre tereddüt etti, önce İbranice ve eski Arapça'daki gibi sadece ünsüzlerin yazıldığını ve ünlülerin unutulduğunu keşfetti, yani kelimeler iskelet halinde bırakılmışlardı. Aniden çeşitli denemelerden sonra kafasında gerçeği yakaladı. Mısır metni besbelli ki Yunanca metinden çok daha fazla işareti *signes* içeriyordu ve öncelikle bu olayı açıklamak gerekmekteydi. Champollion aniden işaretlerin bu kadar fazla olmasının Mısır dilinin bazen *idéographique* bazen de *phonétique* olmasından ileri geldiğini anladı. Bir diğer taraftan bu dil kelimenin anlamını belirtmek için yerleştirilmiş işaretleri, yani kendini anla-

tamayan işaretleri ve işaretin altında kendini anlatanları kapsıyordu. Bulduklarının ışığında Champollion öncelikle Mısır diline çevrilmiş tüm Yunan hükümdarlarının adlarını okudu, daha sonrada Mısır dilinde yazılmış olan kelimelere geçti. Kıpti dilini bilmesi sayesinde başka bir yapıda sadece Ramses adını okumakla kalmadı, aynı zamanda bu dili çözmeye de başladı "Ra (güneş tanrısı) bu dili ortaya çıkarmıştı." Böylelikle kesin adım atılmış oluyordu, hiyeroglifleri artık anlıyordu (1822); bundan böyle inanılmaz bir çalışma isteğiyle eline geçen bütün Mısır metinlerini çözmeye çalışarak tüm zorlukların üstesinden gelmeye başladı. Asıl keşfinin üstünden 10 yıl geçtikten sonra, 1832'de Mısır dili üzerine bir gramer kitabı yazdı ve bir sözlüğün çalışmalarına başladı. Mısır'a yaptığı bir gezi sonrasında hayranlık uyandıran *Monuments de l'Egypte ed de la Nubie* (Mısır'ın ve Nubya'nın Anıtları) serisini yayınladı. Çalışmasını Fransa'daki bir kolejde öğretmenlik yaparak tamamladı ve arkasında bıraktığı eserlere harcamış olduğu inanılmaz çabadan yıpranmış bir halde 42 yaşında öldü.

Champollion'un eserinin değerini bilmemiz ve ona hak ettiği yeri vermemiz için hiyerogliflerin çözülmesinden önce Mısır dili üzerine bilinenleri düşünmek gerekir. 1822 yılından evvel acaba Mısır üzerine ne kadar bilgi sahibiydik? İ.S. 4. yüzyılda Mısır tapınaklarının kapatılmasından itibaren hiç kimse hiyeroglifleri okumamaktaydı, gerçek Mısır belgesi olan her şey gereksiz ve ölüydü. Mısır'la ilgili Herodotos, Sicilyalı Diodor, Strabon, Plutarkhos gibi Yunanlı yazarların yazdıklarıyla yetinilmek zorunluluğu vardı. Tüm bu kaynaklara İskenderiyeli Klement ve Cesare'li (Kayseri'li) Eusebe gibi din adamlarının yazdıkları da eklenebilirdi. Tabii ki

tüm bu klasik kaynakları küçümsememek gerekir, özellikle bunların arasında bir tanesi oldukça ilginçti. Ptolemaioslar zamanında *Manethon* adında Mısırlı bir rahip, Yunanlı bir hükümdarın isteği üzerine Mısır'ın tarihini hazırlamıştı. Eğer bu eser günümüze eksiksiz ulaşmış olsaydı, Manethon hiyeroglifleri anladığı için çok değerli bir esere sahip olunacaktı. Ne yazık ki bu eser kayıptı ve değişik yazarlar tarafından parçalar halinde bahsedilmekteydi: Musevi tarihçi Jozef, Yunanlı Sextuş Juılus, Cesare'li Eusebe. Bahsedilen bu yazarları biz İ.S. 8. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Georges le Syncelle'in derledikleriyle tanımaktayız. Aslında bütün bu eserler toplandığında çok az bir veri ifade etmekteydiler, çünkü bunlardan faydalanmak oldukça güçtü. Gerçektende bu yazarların hiç biri ilk elden bilgi sahibi değillerdi. Champollion'un keşfiyle soru alt üst edilip Mısır'a ait orijinal belgeler anlaşılır hale gelince, klasik eserler de tamamlanmış oluyor ve Mısır yeniden doğuyordu.

Champollion'un kurduğu temeller üzerinde artık Mısır bilimi, ejiptoloji kurulabilirdi. Bu bilim hala yükselmektedir ve bütün elde edilenlere eklenen yeni buluntuların çokluğuyla daha da yükselmeye devam edecektir. Tut'anhamon mezarının veya daha yenilerden Tanis'in gömütünün bulunması gibi keşifler bize Eski Mısır'ın daha birçok sürprizlerle dolu olduğunu göstermektedir. Düzenli olarak Fransızca veya başka dillerde yayımlanmış olan bütün bu yeni buluntular Mısır'ın gözardı edilmemesi gerektiğini ve bir yüzyıl evvel tüm bunların bilinmediğini de ispatlarlar.

Bu uygarlığın tarihinin derinliklerine inmeden önce, doğmuş olan bütün güzelliklerin tanığı olan ülkeyi tanımlamak gerektiğine inanıyoruz. Bu araş-

tırma hiçbir zaman geleneksel alışkanlıkların anısına yapılmış boş bir çalışma olarak görülmemelidir, çünkü Mısır'daki doğal ve coğrafi koşullar bu ülkenin tarihini ve yaşayanların alışkanlıklarını anlamak isteyenler için son derece gereklidir.

3. Bölge - Her zaman doğal ortamın o bölgede yaşayanları, insan topluluklarını ne şekilde etkilediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha önceleri Yunanlılar bu etkiye inanmışlar ve Hippokrat yüksek yerlerin insanlarını uzun, cesur ve yumuşak huylu, susuz ve kapalı bölgelerin insanlarını sinirli, soğuk ve dikkafalı olarak ayırt etmişti. Biz bu kadar katı genellemelere gitmeyeceğiz. Yine de Mısır'da doğal ortamın etkilerini onun ekonomik organizasyonundan ve siyasal gelişiminden anlamak mümkündür. Mısır medeniyeti bir bakıma orijinal oluşunu Mısır'ın coğrafi koşullar açışından diğer ülkelerden farklı oluşuna borçludur.

19. daha sonra 20. yüzyılda önemli barajların inşasının ve hızlı ulaşımın gelişiminin Nil vadisindeki yaşamı tamamen değiştirmesinden önce bölgede Mısır toplumunu etkileyen 3 coğrafi unsur vardı: 1) Mısır bir vahadır: *oasis* 2) Sahra'ya özgü, *saharien* bir iklimi vardır. 3) *Uzunluğu eninden yaklaşık on kat daha fazladır.*

E.F. Gautier'dan itibaren Mısır'ın bir vaha olduğu kabul edilmiştir, (vaha sözcüğünün kökeni de firavunlara dayanmaktadır) biz Sahra'ya özgü bir vaha olduğu, *oasis saharienne* üzerinde duracağız. Mısır medeniyetini bu coğrafik olgunun ne derece etkilediği, üzerinde daha az ortak fikre varılmış bir konudur. Vaha, atlaslarımızda bize öğretilmeye çalışıldığı gibi geniş sarı alandaki yeşil bir leke değildir, onu yaratmış olan bölgedeki birbirine çok sıkı bağlı fiziksel ve insansal koşullardır ve eğer bu iki-

sinden biri olmazsa vaha da varlığını sürdüremez. Sahra'ya özgü iklim koşullarındaysa bu unsurlar üçe çıkar. Bir vaha oluşturmak için su, tarıma elverişli toprak ve insan gücü gerekmektedir. Elverişli toprak olmadan su bir kuyu oluşturur, su olmadan elverişli toprak çöle, insan gücü olmaksızın toprak ve su bir şey ifade etmez. Mısır'ın tek mucizesi Nil'in suyu ve toprağı sağlaması, geri kalanın insana bırakılmasıdır. Nil kıyısındaki yaşam koşullarından çok çabuk ve kolayca söz edildi, buradaki koşulları sulamayla insanların yaratmış olduğu ise unutuldu. Acaba Herodotos'dan beri tekrarlandığı gibi Mısır Nil'in bir bağışı mıdır? Her şeyden önce bu insana özgü bir yaratılıştır. Başından itibaren coğrafi çevre, o olmadan tamamlanmamış kalacağı insan tarafından belirlenmişti. Daha sonraları ise doğal çevre insanı şekillendirmeye onu belirlemeye başlamıştır, çünkü vaha yaratıldıktan sonra artık çok özel bir coğrafi şekil olduğundan bölgede yaşayanlar üzerinde belirleyici bir güç oluşturur.

Öncelikle Mısır'da, bir vahanın oluşması için gerekli olan üç önemli koşulun nasıl gerçekleştiğini görelim. Daha sonra ise bu vahanın Mısır toplumunu ne şekilde etkilediğini inceleyeceğiz.

Su - Bir vahanın yaşamı su sorununa bağlıdır. Mısır'da bu sorun Nil sayesinde çözümlenmiştir. Nil'i oluşturan karmaşık sistem çok kısa bir süredir bilinmektedir. Burada bilmemiz gereken, ekvator göllerinden kaynağını alan nehrin bütün sene boyunca devam eden ekvatoral yağışlardan oluşan bir rejime sahip oluşudur. Büyük göllerden gelen, Sudan havzalarında emilen su eğer, tropikal ve özellikle Habeşistan'a ait bir katkıyla tamamlanmamış olsaydı Mısır'a çok küçük hatta yetersiz miktarlarda ulaşmış olacaktı. Habeşistan'ın yüksek platoları-

nın muson yağmurları sayesinde özellikle bu ikincisi belirleyici olmuştur. Yani Antik dünyayı etkilemiş olan Nil'in kabarması, yükselmesi olayına neden olan budur. Aradaki mesafe nedeniyle nehrin suyu Mısır'a Temmuz'da ulaşır ve bu tarihten itibaren Habeşistan'ın suyu sayesinde (Haziran'dan Ekim'e kadar en yağışlı dönemi) devamlı yükselme gösterir. Nil'in yükselmesi yazın görülür ki bu da sahra iklimine sahip, maksimum sıcaklığın Temmuz ve Ağustos ayları arasında görüldüğü bir ülke için çok önemlidir. Demek ki Mısır toprağı güneşin her şeyi kurutabileceği bir dönemde suyla kaplıdır. Kışınsa, ekvatoral katkı sayesinde bölgeye ulaşan nehrin alçak suları, çeşitli yükseltme sistemleriyle sulamaya olanak sağlayarak bütün kültürleri beslemeye yeter.

Toprak - Nil sadece suyu getirmekle kalmaz. Su, buralara özellikle Yukarı Habeşistan'ın volkanik topraklarından çıkarttığı balçıklarla dolu olarak varır. Mısır'da nehrin yavaş akışı tarlalarda alüvyonlanmaları kolaylaştırır. Günümüzde yılda iki veya üç ürün toplamaya müsait olan bu çok verimli Mısır toprağını oluşturan bitkisel humus tarafından tamamlanmış olan balçıktır. Mısırlıların bu su altında kalmalar sonucu Hapi adında bir Tanrı yaratmalarını ve onun şerefine ilahiler bestelemelerini şimdi daha iyi anlamaktayız: "Selam sana Hapi, topraktan çık ve Mısır'a hayat vermek için gel; gelişini koyu karanlıklarla gizleyen sen (Mısırlılar Nil'in nimetlerinden habersizdiler)... Susamış olan herkese hayat vermek için bahçelere yerleşen dalga... Kendini gösterir göstermez toprak sevinç çığlıkları atar, bütün karın neşe içinde, sırt gülmekten katılmış haldedir."

İnsanlar - Daha önce de belirttiğimiz gibi Mısır

vahasını yaratmak için toprak ve su yetersizdi, insanların da buralarla uğraşması gerekmekteydi: oysaki bu çalışma Nil vadisi yaşanabilir bir bölge haline gelince gerçekleşmişti. İklim daha kuru bir hale geldikçe Sahra platosunda yaşayan topluluklar suya, özellikle Nil yakınına doğru ilerlemiş ve böylelikle vadiye gerekli olan işgücünü sağlamışlardır. Daha ilerde yaşayanların tipik özelliklerini inceleyeceğiz.

Tarihin en geri kalmış döneminde dahi Mısır zengin bir vahayı yaşatacak unsurlara sahipti. Her zaman "dünyanın en az isyankar" Mısır halkının istikrarına hayran kalınmıştır. Bir hayal ürünü olmayan bu özelliğinin, sulamayı garanti altına almak için güçlü siyasal yönetime ihtiyacı vardı. (Mısır'ın dört bin yıl boyunca yükseliş ve düşüşlerle birlikte siyasal bir sistemi olduğunu unutmayalım.) Çünkü Nil'in suyunun verimli olabilmesi için, ne çok kuvvetli ne çok zayıf olması, özellikle iyi dağıtılmış olması gerekmekteydi. Bütün vahanın en önemli sorunu olan suyun dağılımı sorunu da doğal olarak Mısır'da barajların, sulama kanallarının ve çok iyi bakılmış bentlerin varlığını zorunlu kılıyordu. Bunun devamı da ancak bütün eyaletlere bunu kabul ettirecek güçlü merkezi bir otoriteyle mümkündü. Kısaca, Mısır'ın tüm siyasal sistemi bizim Batı toplumlarıyla karşılaştıramayacağımız coğrafî, fiziksel bir gereksinim üzerine kuruluydu. Bu gereksinim de Mısırlılar tarafından çok iyi kavranılmıştı. Bilinen en eski kral betimlemelerinden birinde hükümdar bir kanal açarken resmedilmiştir. Nil vadisinde yaşayanların değişmeyen sıkıntılarının konusunu su oluşturmaktaydı. Eldeki en eski kral listelerinde yaşayanlar için çok önemli olan Nil'in su yüksekliğinin de senelere göre belirtildiğini gö-

rürüz. Hatta verginin de suya bağlı olarak hesaplandığı düşünülebilir. Coğrafyanın etkisi bununla da bitmez, Mısır medeniyetinde suyun bir saplantı haline geldiğini bile söyleyebiliriz. Su, ölülere yapılan adak tipleri arasında da yer alır: hayatta kalanların ölülere yazdıkları ilginç mektuplarda, onları öbür dünyadaki buyruklara uymadıkları takdirde "su dökmekten" mahrum edeceklerini belirttiklerini görüyoruz. Diğer bir coğrafi metinde ise ülkelerin, yaşayanların Nil'in suyunu, kuyu sularını, nehir sularını veya yağmur sularını içmelerine göre sınıflandırıldıkları görülür. Son olarak diğer bir metinde Mısırlı yazar 4 çeşit kuyunun varlığından bahseder. Bütün bunlar da Mısırlıların, yönetim yaşamlarında, dini kavramlarında, tanımlamalarında, hatta dillerinde olsun (Mısır dilinde Nil'in çeşitli durumlarını tanımlamaya yarayan en az yirmi terim vardır) vahanın en kaliteli insanları olduklarını gösterir. Zaten yine bu kaliteleri sayesinde ekilebilir toprağın değerini anlamışlardı. Ülkelerini diğerlerinden ayırmak için ona "siyah toprak" (ta Kemt) adını vermişler ve başkalarının ekilebilir toprağına tecavüz etmemek için, selden korunmak için tepelerde kümeleşemediklerinde köylerini çölde kurmuşlardır. Mısır, yerleşimin gruplar halinde oluştuğu bir ülkedir ki bu da coğrafyanın gerektirdiği kaçınılmaz bir sonuçtur: mümkün olan en az ekilebilir alanı ziyan ederek sellerden korunmak gerekliydi.

Mısır'ın iklimi Delta'nın kıyı şeridi hariç sahraya özgüdür. Yağış hemen hemen hiç yok gibidir (yıllık ortalama 33 mm^3), rüzgarlar Kuzey rüzgarı hariç oldukça kurudur ve günlük ısının en büyük özelliği gündüz ve gece sıcaklıkları arasındaki farktır. Bununla birlikte, bu kurak iklim her zaman Mısır'da hakim olmamıştır. İ.Ö. 5000'den İ.Ö. 2350'ye,

yani erken dönem cilalı taş devrinden büyük piramitlerin yapıldığı döneme kadar iklim çok daha fazla nemliydi ve günümüzün çöllerinde ağaçlı bozkırlar yer alıyordu. Bu nemlilik oranı da bir geçiş dönemi olan avcı-toplayıcı ekonomiden çiftçi-yetişti rici ekonomiye geçişi kolaylaştırıyordu. Ayrıca buna ilaveten Nubya ile Mısır arasında olduğu gibi Asya ile Afrika arasında ticaret de bu dönemde mümkündü.

Son olarak, Yukarı Nil bölgesinin iklimi aşağı vadinin ekolojisini oldukça etkilemektedir. Yukarıda Mısır'daki yaşamın Nil suyuna bağlı olduğunu görmüştük. Bu su da Etiyopya'nın dağlık alanlarında yağmurlar şeklinde ortaya çıkar. Hint Okyanusu'ndan gelen yaz musonu Mayıs ayından Eylül ayına kadar Etiyopya'nın yüksek platolarına düşen yağışı besler, mavi Nil ve Nil'in Habeşistan'daki kolları tarafından toplanarak suyun yükselmesini sağlar. Oysaki muson yağışları farklılık gösterebilirler; öyleki suyun yüksekliği ortaya çıkışından süresine hatta hacmine kadar *değişkendir.* Zaten bu değişkenlik Nil kıyısında yaşayan Mısırlıları aşama aşama bir sistemi oluşturmaya ve suyun egemenliğini kontrol altına almaya zorlamıştır. 30 yükselme üzerinden örneğin 13 tanesi yeterli olursa yokluk dönemlerini de düşünmek gerekti. Kıtlık dönemlerine meydan vermemek için anıtsal ambarlarda yeterli kaynakları depolamak merkezî otoritenin göreviydi. Eğer hükümet suyu kontrol eden bu hassas sistemi sürdüremezse her şeyin yok olması ve vadinin eski ilkel haline geri dönmesi kaçınılmazdı. Mısır'da siyasal buyruklar doğal buyrukları gerektirir ve anarşiyle kıtlık aynı şeydir.

Sonuç olarak Mısır'da medeniyet ülkenin coğrafi yapısına bağlıydı. Bir ucunda elmaya benzer bir süzgeç olan uzunca bir boru düşünelim: İşte Mısır-

'ın görünüşü buna benzer, borunun bulunduğu alanda yaşayanlar bölgeye Yukarı Mısır, elmanın bulunduğu alandakiler de Aşağı Mısır adını vermişlerdir. 2000 km. uzunluğundaki Mısır'da ekilebilen alan sadece 30.000 km^2, yani Fransa'nın uzunluğunun iki katı kadar varsayılan Belçika'nın yüzölçümü kadardır. Bu durum ülkedeki siyasal ve idari yaşamı da etkilemiştir. Yukarıda birleşmeye olan eğilimden, ekonomik organizasyon ve sulamanın zorunlu kıldığı istikrardan söz etmiştik. Aslında Mısır'ın Nil'den başka yolu olmadığından bir hükümdarın henüz atın bile tanınmadığı bir dönemde merkezden 1000 km uzakta bulunan yerel otoriteyi kontrol etmesi oldukça güçtü. Uzun süren deniz yolculuklarından başka seçenekleri yoktu. İşte bu yüzdendir ki merkezî otorite güçsüzleştiğinde derhal kendilerini küçük krallara dönüştürmüş olan eyalet yöneticilerini görürüz. Mısır, tarihinde ülkenin yaşamsal ihtiyaçlarına uygun düşen siyasal merkeziyetçilik eğilimi ile, uzunluğundan dolayı ufalanmaya müsait eğilim arasında bocalamıştır. Merkezi yönetimden çok uzakta olan bir eyalet tek başına ayakta kalmak zorundaydı. Doğal koşullarından dolayı Mısır bir bakıma siyasi açıdan merkeziyetçi, yönetim açısından ise merkeziyetçilikten uzak bir devletti. Bütün bunların ikinci bir sonucu da Mısır'ın denizcilik sanatında doğal olarak çok hızlı ilerlemeler kaydetmesiydi. Hatta dinin bile bu doğal ihtiyaçtan etkilendiği düşünülebilir: Mısırlılar güneşin gökyüzünü bir kayıkla geçtiğine inanırlardı. Teknik açıdan da bunun yankıları kendini göstermiştir ve eksenli dümen Mısırlılar tarafından icat edilmiş, buna karşılık tekerlekli araba dışardan getirilmiştir.

Sonuç olarak Mısır, Afrika kıtasının en doğusunda yer alışından ötürü Asya, Akdeniz ve Afrika

dünyasının haberleşme merkeziydi. Bu konumu ona ancak Süveyş kanalı açılıp Güney-Orta Afrika gelişmeye başladığında Nil vadisi ve Kızıl Deniz çevrelerinde Güney-Kuzey, Afrika-Avrupa arasında önemli geçiş yolları kurulduğunda, yani modern dönemde büyük imkanlar sağlamıştır. Bütün bunlar da firavunlar döneminden itibaren Mısır'ın siyasal yaşamını etkilemiştir. Biraz evvel de belirttiğimiz gibi ülkenin uzunluğundan dolayı konumu siyasal alanda olduğu kadar yönetim alanında da diğer bölgeleri rahatça kontrol edebilecek hemen hemen merkezde bir başşehirin varlığını zorunlu kılıyordu. Cilalı taş devrinden itibaren yaşamsal önemi olan bu merkez Memfis bölgesi civarında yerleşme eğilimi göstermişti, çünkü buradan kolaylıkla Delta ve Yukarı Vadi kontrol edilebilirdi. Yeni Krallık döneminde firavunlar kendilerine gereken hammadde ve işgücünün büyük bir bölümünü sağlayan Nubya'ya daha yakın olmak için başşehri Teb'e taşıdılar, fakat ne yazık ki Teb şehrinin de Delta'dan oldukça uzakta bulunmak gibi önemli bir kusuru vardı. İşte bu yüzden Mısır, Yeni Krallık döneminden itibaren konumundan dolayı birtakım rahatsızlıklar başgösterdi. Asyalı imparatorluklar bu durumdan faydalanıp hücuma geçtiler ve Mısır çarpışmalara sahne oldu. Bir süre sonra Hint-Avrupalılar Kuzey-Güney bölgesinde belirdiler ve Mısır kıyılarını ele geçirdiler. Mısır böylelikle Akdeniz'de iki tarafından kuşatılarak sürekli tehdit altında kalmış oldu. Kendini savunmak için güçlerini Delta'da toplamaktan başka seçeneği kalmadı. XIX. ve özellikle XX. Hanedan'dan itibaren Mısır ağırlığının Delta'ya taşınmasıyla birlikte, Mısır'ın uzun sürecek olan çöküş dönemi başlamıştır. Bunun nedeni de iç organisazyonunda yenilemelere gidememesidir. Koşul-

lar, siyasal merkezin, Antik dünyanın kavşak noktası haline gelmiş olan Akdeniz'in mümkün olduğu kadar yakınında olmasını gerektirmekteydi. Aynı şekilde Mısır, tüm gücüyle birlikte Afrika'dan elde ettiği kaynakları da sunmak zorundaydı. Firavunlar Delta'da yerleşmenin önemini ve gereğini anlasalar bile, yeni dünyada önemli bir rol oynamalarını sağlayacak olan ülkenin birliğini sağlayamaz haldeydiler. Mısır'ın Akdeniz dünyasında varlığını sürdürmesi için başşehrinin Kuzey'e en yakın bir bölgede olması gerekliydi. Coğrafi durumundan, ülkenin uzunluğundan dolayı firavunların Delta'da yerleşerek ülkeyi gerektiği gibi yönetmeleri, gücünün kaynağı olan Afrikalı sömürgelerini kontrol etmeleri zorlaşıyordu. Böylelikle Mısır Antik Dünya tarihinde ikinci plana düşmüş oluyordu. Çölün kuraklığına, ülkenin sınırsız genişliğinin yaşam koşullarının gerektirdiği birliği oluşturmaya engel olmasına karşın zengin Mısır dünyası, doğacak, gelişerek refaha kavuşacak ve sonra da yok olacak toplumu çok özel bir "zemin" oluşturmaktaydı. Herodotos bunu hissetmiş ve tarihinin başında şöyle yazmıştı: "Onlara değişik bir karakter kazandıran bir nehirin kıyısında, benzersiz iklim koşullarında yaşayan Mısırlılar, diğer insanlardan çok farklı gelenekler ve yaşam biçimleri oluşturmuşlardır. "Şimdi insana özgü elemanlarını inceleyeceğimiz bu toplumu anlatmak için öncelikle bu çerçevenin özgünlüğünün anlaşılması gerekmektedir.

4. İnsanlar - Nil vadisi Erken Paleolitik Çağ'dan itibaren insanlar tarafından kullanılmış olmasına karşın bu ilk yaşayanlarının hangi ırka ait olduklarını tam olarak bilememekteyiz. Elimize ulaşmış olan kısıtlı insan kemikleri parçaları kesin bir etnik ayırım yapmamıza imkan vermezler. Hatta

bu ırkın Neolitik Çağ'da Nil vadisinde yaşamış olanların devamı olup olmadığını dahi anlayamayız. Aslında Geç Paleolitik Çağ'ın sonu, yani İ.Ö. yaklaşık 15000'ler, Kuzey ve Doğu Afrika'daki iklimin kurak olduğu dönemle aynı zamana gelmektedir. Paleolitik'in bitiminde ve Mezolitik'de Sahra'nın bozkırlarında dolaşan insan toplulukları göç etme ve suyun etrafında toplanma eğilimi göstermişlerdir. Belki de işte bu zamanlarda Mısır toplumunun temelleri oluşturulmuştur. Bu topluluk tabii ki İ.Ö. 2400'lerde çöllerden gelen diğer göç dalgasından daha az homojen bir yapıya sahipti. Mısır toplumu asla katıksız, arı bir *ırk*'dan oluşmuyordu. Kökeninden dolayı da özellikle *Afrika'ya özgüdür.* Aslında belirleyici özelliği bazı konularda Kuzey ve Doğu Afrika'nın, Libya'nın Berberileri gibi, diğer halklarıyla benzerlikler gösterir. Yine de bu temeli katıksız kalmamış, Sami özellikleri kısa sürede ya Sina tarafından, kuzeyden gelenlerle, ya Kızıl Deniz ve Arap çöllerinden, güneyden gelenlerle karışmıştır.

Bir zamanlar Sami ilişkisi abartılmaya çalışılmıştı, oysaki kalabalık kitleler arasında bu etki kaybolup gitmiştir. Çok az önemi varmış gibi gözüken siyahların ve Nubyalıların etkisini de eklemek gereklidir. Eski Krallık Dönemi'nden itibaren nüfus, birtakım Sami ve Nubyalı özellikler taşıyan açık tenli insanlardan oluşuyordu. Binyıllar geçmesine rağmen pek bir değişiklik olmamıştır ve günümüzün köylülerinde bu eski tipin benzerlerini yeniden bulmak hiç de zor değildir. Demek ki Mısır halkı üzerine onun aslında özde Afrika'ya özgü olduğunu, hatta beyaz olduğunu, içlerine karışan Sami ve siyah unsurların hiçbir zaman görünüşü değiştirecek kadar çok sayıda olmadığı söylenebilir.

Eski Mısır'da yaşayan insan sayısını saptamak

imkansız gibidir. Yunan ve Roma belgeleri esas alınarak bu sayının yaklaşık yedi milyon civarında olduğu genelde kabul edilmiştir. Yine de bu sayı en yüksek, azami olarak düşünülmelidir, çünkü Mısır'ın tarihi boyunca, göç akımları sonucu kalabalıklaşınca yeni şehirlerin kurulduğunu, veya tam tersine bazı belgelerin bize yansıttığı gibi nüfusun çok azaldığı dönemleri olduğunu biliyoruz. Bunlardan bir tanesi "muhakkak ki kadınlar yetmemektedir, gebe kalan yok gibidir." der. Her ne olursa olsun bu düşük rakam dahi Klasik Çağ'ın diğer medeniyetleriyle benzerlik gösterir, nüfusun azlığı Mısır için daha sonraları önemli engel oluşturmuş, Asyalı geniş halk kitleleriyle ortaklık kurmak zorunda kalmıştır.

5. Dil ve Yazı - Mısır halkı ırkının fiziksel özellikleri haricinde diliyle de özgündür. Mısır dili acaba nereden doğmuştur? Uzmanlar, uzun süre aralarında bu dilin Sami kökenli mi yoksa Afrika kökenli mi olduğunu tartışmışlardır, hatta Okyanus'a özgü olup olmadığı dahi düşünülmüştür! Bugün, genelde Mısır dilinin, Sudan dilinin, Berberi dilinin, Sami dillerinin eski ortak bir dilden türemiş birbirinden bağımsız dil gruplarını oluşturduğu kabul edilmiştir. Bu da bir bakıma diller arasındaki dikkat çekici benzerlikleri açıklamaktadır. Aynı zamanda bu sonuçtan sonra bir zamanlar benzerlikleri açıklamak için öne sürülen varsayımlar da geçersiz sayılır. Mısırlı, fiziksel görünüşüyle olduğu kadar diliyle de beyaz Afrika'nın diğer halklarıyla benzerlik gösterir.

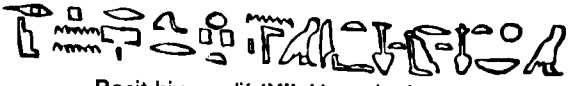
Mısır dili İ.Ö. 3100'lerden itibaren kullanılmış olan, bilinen en eski yazılardan birinin sayesinde günümüze ulaşmıştır. Daha yukarda bu yazının çözülmesinin tarihinden söz etmiştik. Bu yazının en önemli özelliği tamamıyla yerel olmasıdır. Yazının bölgede geliştiğini sadece Nil'e özgü bitki ve hay-

vanları kullanmış olduğu hiyeroglif işaretlerinden değil, aynı zamanda Mısır'da cilalı taş devrinden itibaren kullanılmış olan kap kacak ve aletlerin resmedilmesinden de anlamak mümkündür. Yazı bize üç ayrı biçimde ulaşmıştır ki bunlardan hiyeroglif denileni özellikle anıtlarda kullanılmış, oldukça resimsel bir tarzda işlenmiştir. Örneğin bir kuş figürü bu yazıda sadece profilden verilmemiş, kanatlar, gözler, pençeler vs gibi diğer detaylar da belirtilmiştir. Bu yazının, figürü basite indirgese bile, çok uzun sürede çizildiği tahmin edilmektedir, çünkü tek bir kelime beş veya altı değişik işaretle belirtilebilmekteydi. Mısır'ın en verimli çağından itibaren kullanılmış olan, *hiératique* adı verilen bir diğer işlek yazı biçimi vardır. Günümüze ulaşmış olan edebi, hukuka ve yönetime ait belgelerin bir çoğu bu yazıyla yazılmıştır. En son olarak çöküş döneminde bu sefer hiératique basite indirgenerek, *démotique* adı verilen yazı şekli doğmuştur. Bu yazı şeklinde işaretler o kadar gelişmiştir ki hiyeroglifin ilk örneklerini tanımak dahi imkansızdır. Bazı kurumları incelememiz için tek kaynakları oluşturan çok önemli hukuksal belgeler bu yazıyla yazılmışlardır. Hiyeroglif, hieratik veya demotik olsun Mısır dilinde asıl ilgi çekici nokta onun herzaman aslına sadık kalmış olması ve basit işaretlerden oluşsa bile Fenike, Yunan ve bizim modern dillerimiz gibi hiçbir zaman alfabetik olmamasıdır. Mısır yazı sistemi, aslında oldukça karmaşıktır. Bir diğer açıdan da maddi şeyler her zaman resimleriyle belirtilmiştir. Kürek, yay, saban kelimelerini yazmak için örneğin sadece kürek, yay, saban çizmek yeterlidir. Piktografi diye adlandırdığımız işte budur ve Mısır yazısı her çağda bundan faydalanmıştır.

Fakat piktografi her şeyi anlatmaya yetmez: ör-

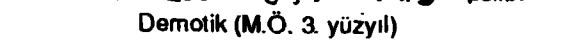
Hiyeroglif (XVIII. Hanedan)

Basit hiyeroglif (XII. Hanedan)

Hiyeratik (XX. Hanedan)

Demotik (M.Ö. 3. yüzyıl)

1. Şekil

2. Şekil 3. Şekil

a
Hecesel işaretler: = htp = ms = mr

b
Alfabetik işaretler: =t =p =m =n =s

c
İdeografik işaretler: *düşünmek, hissetmek, vs.* = *hareket*

4. Şekil - Değişik işaret çeşitleri

Tablo 1 - Hiyeroglif yazı

neğin koşmak, aramak, çıkmak gibi eylemler veya düşünme, aşk vs gibi soyut kelimeler nasıl tasvir edilebilir. Bu sorunu çözmek için Mısırlılar bulmaca prensibinden yola çıktılar ve soyut kelimeleri benzer son ses'e sahip nesnelerle ifade edebilecekleri birçok öğeye ayrıştırdılar. Fransızca bir örneği ele alalım: Mısırlıların yöntemiyle örneğin "detourner" (çevirmek) fiili nasıl yazılabilir? Bu fiili üç öğeye ayırabilir ve sırasıyla "de", "tour" ve son olarak da "nez" ile belirtebiliriz. Hiyeroglif yazıda kullanılan prensip Thinit zamanında özel isimleri yazmak için kullanılanın aynıdır. Yine de daha kullanılır hale gelmesi için bu sistemin tamamlanması gerekmekteydi, öncelikle sesi ifade etmek için kullanılan işaret zaman zaman karışıklığa neden olabilirdi; "tour" (kule) ve "nez" (burun) resimleri kötü çevrilip "kale" veya "burun deliği" olarak yorumlanabilirdi. Bu çeşit yanlışlıklara yol açmamak için Mısırlılar kelimenin ya sonuna ya yada başına heceyle ilgili okumayı belirten bir işaret eklemişlerdi, örneğimize göre "tour"un başına bir "T" "nez"ni sonuna da bir "Z" eklemişlerdir. Son olarak da kelimeyi, okunamayan fakat bir fikirle kelimenin genel anlamını çağrıştıran bir işaretle bitirmekteydiler. Bu işaretler önceden saptanıp kullanılmaktaydılar, örneğimizi takip edebilmek için resmimizin sonuna biz de fonetik olarak yazdığımız kelimeyi çağrıştırması için başını çeviren bir adam ekledik. Demek ki Mısır dilinde kelime bazen bizim alfabemizdeki harfler gibi fonetik işaretler, bazen de bizim dilimizde örneğini göremediğimiz, fakat Çince de halen mevcut olan ideografik işaretlerden oluşmaktaydı. Fonetik işaretlerde ayrıca hecesel olan, tek bir resimle iki hatta üç sessiz harfin anlatılabildiği işaretler de bulunmaktaydı. Hiyeroglif yazı sistemi oldukça es-

nektir, soldan sağa doğru, sağdan sola doğru veya yukardan aşağıya doğru yazmak mümkündür. Son olarak da hecesel işaretler oldukça fazladır (yüzlercesi *usuel* kullanılmaktadır) ve bunlar kolay okunabilmeleri için bir, iki hatta bazen üç alfabetik işaretle desteklenmişlerdir. Mısır yazısı alfabetik bir yazı icat edememiştir. Alfabetik yazıyı icat etmek için ideografik ve hecesel işaretleri hiçbir zaman terketmemişler, hatta adeta bundan kaçınmışlardır. Erken dönemin işaretleri, özellikle ideogramları çoğaltan Mısır yazısı alfabetik olmaktan çok uzaktır. Hiyeratik ve Demotik yazı türleri gereksiz işaretleri kaldırarak değil fakat daha hızlı bir *trace* yöntemle yazıyı daha da basitleştirmişlerdir. Dilbilgisi açısından Mısır yazısı kesin kurallarıyla belirgindir ve kesin sıra şöyledir: fiil, özne, tümleç ve son olarak da dolaylı tümleç. Mısır dili Latin ve Yunan dillerinin özelliklerini taşımaz, kendine özgü bir zorluğu vardır ki bu da bağlaçlarının olmayışıdır.

Bu dilin çözülmesinden sonra eski Mısır belgeleri bizim açımızdan anlaşılır hale gelmişlerdir: Mısır tarihine ait en önemli kaynaklar bu belgelerdir ve bunlar çok çeşitlidir. Bu kaynaklar özel kişilerin mezar taşları veya mezar duvarlarına hiyeroglifle yazılmış biyografik hikayelerden, tapınak duvarlarına kazınmış krallığa ait resmi yazılardan, taşa kazınmış veya papirüs üzerine yazılmış kral listelerinden, papirüs, talta, basit çömlek veya taş (ostraca) parçaları üzerine hiyeratikle yazılmış edebi ve yönetimle ilgili metinlerden oluşur. Küçük heykelcikler, nesneler ve skarabe'ler üzerine kazınmış basit isimleri de bu kaynaklar arasında saymak gereklidir. İşte bütün bu belgelerin birleştirilmesiyle bundan sonra konumuzu oluşturacak Mısır tarihini anlatmak mümkün olmuştur.

İKİNCİ KISIM
MISIR'IN TARİHİ

Birkaç yüzyıl öncesine kadar Mısır tarihi üzerine bildiklerimiz bazı Yunanlı yazarların bize aktardıklarından ibaretti: bazı isimler, bazı firavunlar üzerine genelde utanç verici olan hikayeler. Ayrıca elimizde Manethon'un eserinden geri kalanlar da vardı: otuz hanedanlık şeklinde sınıflanmış krallar listesi. Bunların haricinde hiç bir şey bilinmemekteydi: Champollion'un keşfi 1822 yılından günümüze kadar olan zamanda, bilinmeyenlerin yol açtığı boşluğu doldurmaya imkan verdi ve Mısır tarihi bir gerçeklik haline geldi. Bütün bunlar bizim Mısır tarihini Roma veya Yunan tarihi kadar bildiğimiz anlamına gelmez. Eski Mısır'da ne Thukidides ne de Tacitus'un benzeri vardır. Biz de tarihi elimize ulaşmış olan kral listeleri ve kazılar sonucu bulunmuş veya var olan anıtların yardımıyla yeniden kurmak zorundayız. Hükümdarların kişisel eylemleriyle ilgili hikayeler de bir başka kaynağı oluşturur, fakat tarihle ilgili hikayeler maalesef hiç yoktur. Sonradan oluşturulmuş tarihse oldukça soğuk ve yetersizdir; bahsedilen sadece kral isimleri ve tarihlerdir ki bunlar tarihi belirleyici hassas elemanlardır. Tarihler sonuçta tahminidir ve kral listelerinin sırası da kesin değildir. Bazı özelliği olan güçlü kimselerin birçok firavunların saltanatının üzerini saran külrengi üniformayı ortaya çıkarmayı başarması dahi oldukça güçtür. Bütün bunlardan sonra

bu adı bilinmeyen kralların, Fransa tarihinde adları ve saltanat tarihleri bile hatırlanmayan, III. Childeric veya II. François gibi, tarihe fazla katkıda bulunmamış krallardan olup göreceli bir ilgiden fazlasını taşımadıkları düşünülebilir. Oysaki Mısır için sorun daha ciddidir. Yüzyıl savaşlarını, din savaşlarını, 1789 devrimini bilmediğimiz, satırlarında sadece Saint Louis, Philippe-Auguste, I. François, daha sonra IV. Henri, XIII. Louis, XIV Louis, XV. Louis ve imparatorluk dolduran, ara dönemler hakkında hiç bir bilgimizin olmadığı bir Fransa'nın tarihini düşünün. Böylece karşı karşıya olduğumuz durumun güçlüğü biraz olsun anlaşılabilir. Bilinmeyen veya çok az bilinen dönemler toplam Mısır tarihinin üçte ikisini oluşturur. Manethon tarafından sıralanmış olan otuz hanedanlığın sadece on bir tanesi yeterince bilinmektedir. Eksik olan dönemler de bilinmesi çok gerekli olan geçiş veya çöküş dönemlerini oluştururlar. Eğer Mısır tarihini tanımak isteyip de bu eksiklikleri gözardı edersek tarihini anlamsız bir perspektiften görmüş oluruz, çünkü diğer tarihlerde olduğu gibi Mısır'da da parlak dönemler en ender rastlanılanlar, karışık, anarşi dönemleriyse en uzun olanlardır. Bu karışık anarşi dönemleriyse diğer dönemleri etkilemiş olacağından diğerlerini yok saymak bizi parlak dönemleri hiç anlamamaya mahkum edecektir.

Manethon'dan beri, Mısır'ı yönetmiş olan yüz doksan kralı otuz hanedanlıkta toplamaktayız. Fakat hanedanlık terimi burada dar anlamıyla ele alınmış olmalıdır, çünkü bazı krallar aynı hanedanlığa aittir ki bu da onların aynı atadan geldiği sonucunu çıkarmamaktadır. Bütün hanedanlıklar da aynı öneme sahip değillerdir; VII. XXIII. XXIV. ve XXV. gibi bazı hanedanlıklar hayalidir, bazılarında sadece birkaç hükümdar (XXVIII.'de bir, XXIV.'de

iki tane), bazılarındaysa bir düzine (XVIII.'de on dört tane) hükümdar vardır. Birçoğunu sadece isimlerinden tanıdığımız bir kral yığınında kaybolmamak için Mısır tarihi dört büyük döneme ayrılmıştır: III. IV. V. ve VI. hanedanlığı kapsayan *Eski Krallık*, XI. ve XII. hanedanlıkla *Orta Krallık*, XVIII. XIX. ve XX. hanedanlıkla *Yeni Krallık* ve son olarak da XXI. hanedanlıklardan Yunan fethine kadar olan *Geç Dönem*'dir. Büyük kargaşa dönemleriyse sırasıyla: 1) Toplumsal isyanlarla iç savaşların olduğu Eski Krallığı Orta Krallıktan ayıran, VI. hanedanlığın sonunda XI. hanedanlığa kadar ayıran, VI. hanedanlığın sonundan XI. hanedanlığa kadar süren *1. Ara Dönem* diye adlandırılan dönem, 2) Yeni Krallığı Orta Krallık'tan ayıran, iç savaşların ve yabancı istilaların olduğu, *2. Ara Dönem* veya istilacıların adıyla adlandırılan Hiksos Dönemi'dir. Başşehrin adından dolayı *Thinit Dönemi* diye adlandırılan I. ve II. hanedanlıkları kapsayan dönem ayrı tutulmuş ve genelde *hanedanlık öncesi döneme* bağlanmıştır. Hatta bazen bu hanedanlık öncesi dönemi prehistorik dönemden ayırmak oldukça güçtür. Son olarak da birkaç senedir "Yeni Krallık" dönemini "Geçiş Dönemi"nden ayırmak için, XXI. XXII. XXIII. ve XXIV. hanedanlığı kapsayan bir *3. Ara Dönem* oluşturulmuştur.

Bu eserin kısıtlı ölçüleri bizi Mısır'ın tarihini kısaca ele almamıza zorladığından en genel anlamda üç büyük bölümde, basitleştirilmiş birçerçevede inceleyeceğiz. *Karanlık Çağlar* diye adlandıracağımız bölüm bütün neolitik dönemden II. hanedanlığın sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. İkinci, *Klasik Mısır* başlığı altında inceleyeceğimiz dönemde ise Eski, Orta, Yeni Krallık, en son olarak da *Çöküş*'de XX. hanedandan İskender'in Mısır'ı almasına kadar olan dönem ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARANLIK ÇAĞLAR
(Prehistorik ve Thinis Dönemi)

1. Kronoloji - Bu oldukça geri kalmış dönemle ilgili ilk sorun kronolojiktir. Acaba Mısır'da tarih ve medeniyetin başlangıcı ne zaman olmuştur? Bu soruyu cevaplayabilmek için elimizde çok az veri bulunmaktadır. Mısırlılar, bizim yaptığımız gibi anıtlarının üzerinde kronolojik bir sistem, devam eden zaman belirtmezler, örneğin "1620 yılında X. kral zamanında" demezlerde "X kralın *4* yılında.," derler ve her yeni saltanatta 1 yılına geri dönülür. Bu yüzden bilinen ilk kralın tahta çıkış tarihini saptamak için bütün Mısır krallarının saltanat sürelerini bilmemiz gereklidir. Oysa biz bütün saltanatların kesin sürelerini bilmediğimiz gibi birçok kral kargaşa dönemlerinde ülkeyi birlikte idare etmişlerdir. Yani bilinen saltanat dönemlerine yapılan basit eklemeler sadece yanlış bilgiler ortaya koyabilir. Neyse ki sevindirici olan Mısırlıların zamanı mevsimlere aylara, günlere bölmek için güneş yılını kullanmış olmalarıdır. Ayrıca dini bayramlar için de ay takvimini kullanmışlardır. Güneş yılında 30 günden 12 ay ve Yunanlılar tarafından epagomenes diye adlandırılan beş ilave gün, yani toplam üç yüz altmış beş gün vardır. Modern Mısır kronolojisinin bütün hesapları bu temel üzerine kurulmuştur. Aslında Mısır'da yılın, her şey Nil'e bağlı olduğu için tarımsal bir yıl olması, Mısırlıların da yılın ilk gününü suyun gelişiyle başlatmış olması mantığa uygundur.

Görünüşe göre de Mısırlılar önce Nil'in hareketlerini Mısır yılı için esas almışlar, fakat sonraları (prehistorik çağdan itibaren) suyun başlangıcının astronomiyle ilgili bir olayla da belirtildiğini gözlemlemişlerdir. Modern gökbilimcilerin Sirius diye adlandırdıkları Sotis yıldızı güneşle birlikte tam o gün gökyüzünde görünmekteydi. İşte bu olay, Mısır yılı için suyla birlikte hareket noktasını oluşturmuş ve bundan böyle ilk gün, Mısır yılının başlangıcı, iki olayla birlikte belirtilmiştir: biri suyun başlangıcı, diğeri ise gökbilimsel, yani güneşle birlikte gökte bir yıldızın belirmesi. Yukarıda Mısır yılının üç yüz altmış beş günden oluştuğunu görmüştük, oysa ki gerçek güneş yılının üç yüz altmış beş çeyrek günden oluştuğunu biliyoruz. Gerçek güneş yılına göre, Mısır yılı her dört yılda bir yirmi dört saatlik bir gecikme kazanıyordu ve suyun başlangıcı-güneşin doğuşu- Sotis'in görünmesi gibi Mısır yılının başlangıcı olarak alınan üç olay da ancak, bin dört yüz altmış yılın sonunda meydana geliyordu. Modern gökbilimcilerin, Mısırlıların takvimlerini hangi tarihi esas alarak kurduklarını anlamamız için, gerçekte Temmuz ayının başlangıcıyla çakışan (suyun başlangıcı) Sotis'in doğuş tarihini ortaya çıkarmaları yeterliydi. Çakışma İsa'dan önceki beş bin yılda üç kere olmuştu 1. İ.Ö. 1325-1322 arasında XIX. hanedanlık sırasında, 2.İ.Ö. 2785-2782 arasında Thinis döneminin sonuna doğru, 3. ise İ.Ö. 4245-4242 arasında prehistorik dönemde. Piramitlerdeki metinlerde güneş yılından bahseden bölümlerin olduğuna inanılmıştır, fakat ne yazık ki bu metinler tam olarak tarihlenememiştir. Bu metinler çok eski de olabilirler ve güneş yılıyla ilgili bahsedilenler de bu yılın, 2785'den önce, yani 4245 yıllarına doğru kullanılmış olduğunu belirtir. Fakat bu metinler sadece

2400 yılından sonrasına tarihlenen çevirilere dayanmaktadır. Bu yüzden Mısırlıların güneş yılının yaklaşık 2785'lerde yaratılmış olması gerekir. Mısır'da takvimin kurumlaşmasının İ.Ö. 4245'le 4242 arasında gerçekleştiği genelde araştırmacılar tarafından kabul edilmekte idi. Takvimin 2785'lerde gerçekleşmiş olabileceği savı oldukça yenidir. Zaman geçtikçe, gökbilimsel yılla, Mısırlılar tarafından yaratılmış yıl arasındaki fark büyüyor, bir haftadan iki haftaya, sonra bir aya, iki aya çıkıp, mevsimler arasındaki yer değiştirme gerçekleşince resmi yaz takvimi tam kışın ortasına denk geliyordu. Tabii ki bu çeşit bir olay Mısırlı katiplerin bu gözlemleriyle ilgili yazdıkları bugün modern gökbilimcilerin kontrol tarihleri yöntemini kurmalarını sağlamıştır. Bazı hanedanlıkların kesin tarihlerini saptamak da işte bu sayede gerçekleşebilmiştir. Örneğin XII. hanedanlık döneminin bir kralının, III. Senvosret'in, XVIII. hanedanlığın iki kralının, I. Amenofis'le III. Tutmotis'in tarihlerini saptamak gibi.

Sonuç olarak özetlersek bugün üç Mısır kralının hanedanlık süresini kesin olarak bilmemizi gökbilimsel kronolojiye borçluyuz. Astronomi sayesinde elde edilmiş tarihler, kral listeleri (Mısır belgelerinde ve Manethon'un yazdıklarından), soyağaçları, eşlemeler Mısır'ın komşu halklarının tarihleri ile birleştirilerek, Mısır'da tarihin başlangıcı olarak günümüzden önce 30. yüzyılın başları saptanmıştır. Carbon 14 veya bir diğer adıyla "radyokarbon" metodu sayesinde de Mısır'ın tarih öncesi dönemlerinin kontrol edilebilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu metod, bütün yaşayan organizmaların belirli miktarda radyoaktif karbon taşıdıkları ve bu radyoaktivitenin de varlığın ölümünden itibaren hesaplanabilen sürekli bir grafiğe göre azalma gösterdiği

prensibi üzerine kuruludur. Canlı organizmanın normal radyoaktivitesini bildiğimizi varsayarsak, belirli örneğin yaşını saptamak için var olan radyoaktivitesinin değerini hesaplamamız yeterlidir. Örnek olarak organik kalıntılar, tahta, bitkiler, saçlar, etler, kireçleştirilmiş kemikler, kabuklu hayvanlar vs. kullanılmaktadır. Çok yakın bir tarihte, 1976 yılında tekniğin inceliği sayesinde, "Carbon-14" C14 tarihleri "sıralanmış" ve yeniden gözden geçirilmiştir. Prehistorik ve Predinastik (Hanedanlık öncesi) açıdan bu tarihler daha önce düşünülenlerden farklıdır ve kesin kronoloji şöyledir:

Fayum B (Neolitik),	İ.Ö. 5700-4300 dolayları.
El Omari (Neolitik),	İ.Ö. 4000-3500 dolayları.
Nakada II (Predinastik),	İ.Ö. 3500-3300 dolayları.
Hierakonpolis (I. Hanedan),	İ.Ö. 3000
Snofru (IV. Hanedan),	İ.Ö. 2800
Senvosret III (XII. Hanedan)	İ.Ö. 1800-1700 dolayları.

Bu tarihler sonuç olarak Sotis'e dayanan diye adlandırılan tarihlendirmeyle oluşmuş kronolojiyi doğrulamaktadır. En son metodlarla da onaylanmış olan Mısır'da *tarihi* çağın başlangıcı olarak kabul edilen İ.Ö. 3100 tarihi bizi yanılgıya düşürmemelidir. Bu tarih yapay ve yaklaşık olup yazının başlangıcı değil, bilinen yazılı anıtların başlangıcını bildirmektedir. Aslında Mısır'da medeniyet bu tarihten çok daha eskiye dayanır. Medeniyet ve yazı birbirinden farklı iki kavramı oluşturmaktadır. Mısır'da, Nil vadisinde uygarlık tarihinin gerçekten önem taşıyan yüzyıllarının Eski Krallık döneminin başla-

rına rastlayan, 5. binle 2780 (İ.Ö.) yılları arasında geçtiğini söyleyebiliriz. Gerçekte de dil, yazı, din, kurumlar ve ülke siyasal birliği bu tarihler arasında kurulmuşlardır. Burada bu dönemi öneminden dolayı değerlendirmekteyiz. Bu dönem Mısır tarihinin karanlık dönemini oluşturduğundan, eskiliğinden ve eldeki verilerin eksikliğinden tam olarak tanınmamaktadır. Yine de bu bilgi çağları, iki çeşit kaynak aracılığıyla biraz olsun aydınlanabilmektedir. Birinci kaynak arkeolojik, arkeoloji bilimi diğeri de epigrafik, yazıtbilim sayesinde elde edilenlerdir.

İlk olarak birinci kaynağın verilerini inceleyeceğiz. Bu da bizim, Nil vadisindeki medeniyetten Hanedanlar döneminin başlangıcına kadar ki zaman dilimi içerisindeki somut dünyayı tanımamıza olanak sağlayacaktır. Çok kuru olan Mısır toprağı gömülmüş olan eserleri mükemmel olarak saklamıştır. Hemen hemen her bölgede, fakat özellikle Yukarı Mısır'da yapılmış olan sistematik kazılar sayesinde bugün, Mısırlılardan önce, yazılı tarihten önce yaşamış olanların kullanmış oldukları aletleri tanımaktayız.

2. Paleolitik Dönem - Uzun yıllar Mısır'da Avrupa'da yaşanmış olan "taş çağları"nın yaşanmamış olduğuna inanıldı. Oysa ki Mısır'da sadece Neolitik Çağ değil Paleolitik Çağ bile mevcuttu. Burada biz birkaç kelimeyle bu dönemden söz etmek istiyoruz, çünkü Nil vadisinde Paleolitik Çağ'da yaşayanlarla bu çağdan hemen sonra yaşamış olanlar arasında hiç bir ilişki olmaması imkansızdır. Öncelikle yaşam koşulları oldukça farklıydı, iklim daha nemli, günümüz ekvatoral iklime daha yakın bir iklimdi. Bugün vadinin yarısından fazlasını kaplamayan Nil, o dönemde tüm vadiyi kaplıyor ve daha sonraları çöl haline gelecek olan yerlerde insana özgü

yerleşim alanlarını üzerinde topluyordu. Geç Paleolitik Dönem'in sonlarına doğru da iklim aşamalı olarak değişime uğruyor ve modern döneme çok yakın bir düzen olan Neolitik'le son buluyordu.

Mısır'da Avrupa'daki Paleolitiğin tüm aşamaları görülmüştür: Şelien öncesi, Şelien, Aşöliyen, lövaluvazo-Musteriyen, Musteriyen, Aterien, Şebilian, ve son olarak Orinyasyen, Solutreyen ve Magdalenyen, Helvan endüstrisi ve Kapsiyen ile belirtilmişlerdir.

Sonuç olarak her dönemde, Nil vadisinde yaşam mevcuttu. Son çalışmalar sonucunda "İlk öncü Mısırlılar"ın Akdeniz dünyasından önce, İ.Ö. 13000'lerde Paleolitik Çağ'ın sonlarında Yukarı Mısır'da buğday ve arpa tarımı yaptıkları tahmin edilmekteydi. Oysa bugün bu varsayım geçersizdir. Yine de kesin olan, vadinin batısında 7. binde (İ.Ö.) yetiştirilmese de bol miktarda arpanın tüketilmiş olduğudur.

3. Neolitik Dönem - Son senelerde yapılan kazılar sonucunda Mısır'da tam bir Neolitik dönem yaşandığı, bakırın kullanımından evvel tarımın, hayvanların evcilleştirilmesinin gerçekleştirildiği ve seramik sanatının geliştiği ispatlanmıştır.

Neolitik dönemle birlikte vadinin görünümü tamamıyla değişir. İklim günümüz iklimine yakındır, Nil gittikçe küçülür ve Mısır kalabalıklaşır. Kıyı bölgelerinin kuruması ve çöle dönüşmesi, yaşayanları Nil'in sularıyla verimli hale gelmiş olan kısıtlı alandaki topraklarda yerleşmeye yönlendirir. Neolitik bu toplulukları haklı olarak Hanedanlar dönemi Mısırlıların ataları olarak kabul etmek mümkündür. Bu insanlar kesin olarak tek bir ırka mensup değillerdi; onlar Akdeniz tipi insanların ve son paleolitik dönemden gelen zencileri andıran tipin bir

karışımıydılar. Nil vadisinde yaşadıklarından ve gerçekten Mısırlı olduklarından, Neolitik çağın insanları, bir bakıma bizim inceleme alanımızı oluştururlar. Onların bir zamanlar üzerinde yaşadıkları topraklar bugün, Nil'in taşımış olduğu balçıklar arasında gömülü haldedir. Bu yığılmalardan dolayı suyun yükselmesi de Neolitik yüzeyde kazılar yapılmasını imkansız hale getirmektedir. Neolitik yerleşim, bazıları o döneme tarihlenen Mısır şehirlerinin kurulmuş olduğu tepeciklerin seviyesindedir. Bu şehirlerden bazıları sayesinde Mısır'ın neolitik medeniyetini tanımaktayız. Bu yerleşimler kendilerini bazen nekropolleri, bazen de mutfak kısmından kalan kalıntılarla belli etmekteydiler ve çölün kıyı kısmında yoğunlaşmışlardı. Elde edilen buluntular çok sayıda olup bunların incelenmesiyle oldukça eğitici bilgilere varılmıştır. Bulunan hayvan kemikleri sayesinde dönemin faunasını tanımak mümkün hale gelmiştir. Sürü hayvanlarına ait kemik ve pislik kalıntıları hayvancılığın o dönemde yerleştiğini, arpa ve buğday taneleri de vadideki toprağa hakim olunup tarımın işler hale geldiğini belirtmektedirler. Oysa, bize göre Eski Mısır medeniyetinin temeli, çiftçilerin bölgede yaşamasıyla belirlenmiştir. Daha ilerde, kralların tarihi rolünün *nome*'leri, önce birbiriyle çatışan, biri kuzeyde ve Orta Mısır'da, diğeri de güneyde Yukarı Vadi'de bulunan iki konfederasyonun otoritesi altında toplamak olduğunu göreceğiz. Sonraları bu iki birlik tek bir konfederasyona dönüşmüştür. Zaten ilk kurulmuş olan birliğin temeli de, küçük bir şehir etrafında tarımsal alanların toplanmasından oluşan nome'ye dayanmaktadır. Mısır'da ilk gruplaşma köylüler tarafından gerçekleştirilmiştir ve bütün yapının temelini oluşturan bu gruplaşmanın Neolitik

dönemde, yani İ.Ö. 5. bin civarında başlamış olması ise özellikle ilginçtir. (Bu tarihi sadece fikir sahibi olmak için veriyoruz, "C14" yöntemi ile saptanmış olan Fayum kültürüne ait tarihler şöyledir: 5500 ± 250 ve 5000 ± 180, El Omari için ise: 4000 ± 230 (İ.Ö.). Bu ilk Mısırlıların alet takımları çakmaktaşı ve taştan oluşur ve bunlar özellikle yontmalarının güzelliğiyle dikkat çekerler. Yazılı tarihin başlangıcından itibaren dikkat çeken Mısırlı sanatçıların ustalıkları, onlardan önce yaşamış çakmaktaşı yontucularının devamı olmaları ile açıklanabilir. Vadinin ilk sahipleri gruplar halinde kulübelerde yaşamaktaydılar ve daha önce bahsettiğimiz gibi sığır, koyun, keçi gibi hayvanları yetiştirmeyi bilmekteydiler. Evcilleştirilmiş tek hayvan köpekti ve büyük olasılıkla sürü hayvanlarının bekçiliğinde, kolektif yaşamda küçümsenmeyecek yeri olan avda yardımcıydı. Tarımın bu insanların yaşamında önemli bir yer tuttuğunu kazılar sonunda bulunmuş tarım aletlerinden, taştan çapalar ve çakmaktaşından oraklardan anlamaktayız. Taneler kilden yapılmış ambarlarda saklanmaktaydı, ve Neolitik çağın insanları bu taneleri una dönüştürmeyi bilmekteydiler. Kazılar sonucunda çok sayıda değirmentaşı bulunmuştur. İlginç olan nokta, bulunmuş olan orak ve değirmentaşlarının tarihi zamanda kullanılmış olanların benzeri olmalıdır. Yine bu dönemde insanlar postları hazırlamayı, hasır ve kumaş dokumayı, dikmeyi biliyorlardı. Zıpkınlar, bilezikler iğneler yapmak için kemiği işlemekteydiler. Ölüler, embriyon pozisyonu denen dizler çeneye katlanarak, yan yatırılarak köyün yakınındaki oval çukurlara gömülüyorlardı. Sonuç olarak Neolitik uygarlık, burada, maddi bütün unsurları oluşturarak Mısır uygarlığının gelişmesi için gerekli zemini hazır-

lamıştır. Yaşanacak şehirleri kurup tarım alanlarını hazırlayarak insana özgü görüntüyü oluşturan da işte bu neolitik uygarlıktır.

Mısır'daki neolitik uygarlık iki grupta toplanabilir. Birincisi Fayum yakınında ve Orta Mısır'da, Delta'nın güney şeridinin kuzeyinde yerleşmiş olanı (önemli şehirler Merimda Beni Salama, Fayum A, B ve El-Omari) diğeri de güneyde Yukarı Mısır'ın daha o zamanda biri kuzeyde biri güneyde olmak üzere iki ayrı merkeze ayrılmış olmasıdır. Bu da bize Mısırlıların neden uzun süre ülkelerinin, coğrafi açıdan birbirinden ayrı bölgeleri içermese de, ikiye bölünmesine sadık kaldıklarını açıklayabilir. Aslında büyük olasılıkla, Akdeniz iklimine sahip olan Delta'nın kıyı şeridi o dönemde kullanılmamaktaydı, Kuzey ve Güney arasındaki bu ayırım da oldukça hassas bir nedene dayanmaktaydı. Bu ayırımın sebebinin etnik veya tarihi kökenli olduğu düşünülmektedir.

4. Neolitik Sonrası Dönem - Avrupa'da, insanın yontulmuş ve cilalanmış taşları kullandığı neolitik dönemi metallerden, önce altının, sonra bakırın ve son olarak da tuncun ortaya çıkışıyla belirgin olan eneolitik dönemden ayırmak oldukça kolaydır. Oysa Doğu'da ve özellikle Mısır'da bu ayrım oldukça hassastır ve eneolitik yerleşim bölgelerinde bazen metalle karşılaşılmaz. Aslında iki dönemin kesin bir değişimle ayrılacağını düşünmemek gerekir; örneğin metale dayalı silahlarına güvenerek vadiyi ateşe ve kana bulamak, yerel halkı yenip köleleştirmek gibi. Metal, kesin olmasa da yabancılar tarafından getirilmiş olsa bile, bunun bir işgalle geldiğini gösterir hiç bir kaynak yoktur. Bakırın kullanımı zaten hiç bir şekilde çakmaktaşını etkilememiş ve yine bu taştan yapılan aletler en önemli olanlar olarak kalmışlardır. Her şey madenin keşfinin barışçı

yollarla yayıldığını göstermektedir. Neolitik uygarlığın eserine eneolitik uygarlık devam eder gibidir. Aşırı gelişmişliği nedeniyle eneolitik dönem, aslında ondan sonra varılan nokta olan "tarih" dönemi uygarlığıyla karışmaktadır.

Ejiptologlar Mısır'ı birçok döneme ayırırlar ve bu dönemler yazarlara göre şöyledir: badaryen, amratyen, gerzeyen ve maadyen veya: Eski Hanedanlık öncesi; Orta ve Yeni veya son olarak birinci ve ikinci eneolitik ve onu takip eden ilk tarihi dönem gibi. Badaryen, amratyen ve gerzeen tabakaları el-Bedari yakınındaki el-Hammamiya şehrinin kazılması sonucunda kesinlik kazanmışlardır. Sonuç olarak eneolitik dönem neolitik dönemin bir devamıdır ve onun gibi biri kuzeyde biri güneyde olmak üzere iki uygarlık merkezine sahiptir. Fakat eneolitiğin en belirgin özelliği iki unsurun, Kuzey ve Güney'in bir süre sonra karışması ve bundan da uzun firavunlar dönemi uygarlığının doğmasıdır.

Kuzey ve güneyin bu karışımından çok önce, eneolitik sadece Yukarı Mısır'ın şehirleriyle belirgindi. Bu yerleşimlerin en eskisi *el-Bedari* idi.

Buradaki kulübeler ovaldir ve basit malzemelerden yapılmışlardır. İç malzeme hasırlardan, deri yastıklardan ve tahta yataklardan oluşur. El-Bedari nekropolü neolitik nekropoller gibi köyden uzakta kurulmuştur. Kulübeler gibi çukurlar da ovaldir ve ölüler embriyon tarzında yatırılmışlardır. Etraflarında bağış olarak yerleştirilmiş olan vazolar bulunmaktadır. Buradaki yenilik kilden veya fildişinden yapılmış çıplak kadın figürlerinin ve cesedi toprak yığınından ayıran hasırdan bir desteğin gömülmesidir. Badariyen endüstrisinin en belirgin özelliği çakmaktaşının yoğun olarak kullanılması, buna karşın bakırın kısıtlı alanlarda işlenmesidir.

Badariyenler kumaş olarak keteni kullanmış olsalar da deriden vazgeçmemişlerdir. Tahtayı kullanmayı bilmekteydiler ve seramikleri de form açısından kısıtlı olmalarına rağmen neolitik döneme kıyasla çok daha güzeldir. Eneolitiğin başlarından itibaren teknik bir yenilik göze çarpar: mavimsi yeşil sır. Kullanımı ilk başlarda kısıtlıdır, fakat bütün eneolitik dönem boyunca yayılarak Mısır sanatının en belirgin özelliklerinden biri haline gelir.

İlginç olan, el-Bedari'de Yukarı Mısır'ın neolitik kültüründe görülen sert taştan yapılmış vazolara rastlanmamasıdır. Son olarak el-Bedari'de kumaşlar veya hasırlar arasına gömülmüş hayvanlara rastlanmıştır. Bu hayvanlar çakallar, boğalar, koçlar, ceylanlardır ve bunun sonucunda bu dönemden itibaren, tarihi dönem Mısır dininin temelinde kendini bulacak olan kültün, kutsal hayvanlar kültünün var olup olmadığı düşünülebilir.

El-Bedari'de gözlemlenen eneolitik kültür Eski Hanedanlık öncesi denen dönemde de çok küçük değişikliklerle devam eder, fakat 5. binin sonlarına doğru, güneyin kültürel merkezinde bir dizi değişiklikle karşılaşılır. Kulübeler dikdörtgen şekline dönüşür, mezarlarsa aynı gelişimi takip ederek *adeta yaşanacak yerler*, evler olarak düzenlenirler ki bu kavram tüm Mısır uygarlığının tipik bir özelliği olarak sonuna kadar yer alır. Bakırın işlenmesinde gelişme kaydedilir, taş vazolarla karşılaşılır. Tekdüze olan seramik sanatı, kimi zaman taş vazoları taklit ederek kimi zaman da yüzeyi doğalcı bir dekorla kaplanarak renklilik kazanır. Bütün bu değişiklikler de Güney ve Kuzey'in kültürel merkezlerinin karışımının sonucudur. Aslında Yukarı Vadi'de de görülen bütün bu yeni unsurlar bir bakıma kuzeyin neolitik kültür merkezlerinde (Merimda

Beni Salama ve Fayum gibi) daha önce de görülmekteydi ve büyük olasılıkla, eğer Aşağı Mısır'da el-Bedari'yle çağdaş bir yerleşim merkeziyle karşılaşsaydık yenilenmenin tüm unsurlarının kaynağını da bulacaktık. Neolitik çağda, Merimda Beni Salama'da görülen armut şeklindeki topuzların yuvarlak şekilde olanlarıyla 5. binde güneyde karşılaşılır. Aynı şekilde, el-Bedari'de rastlanılmayan taş vazolar, Kuzey'in neolitik insanları tarafından bilinmekteydi. O halde, yukarda belirttiğimiz güneyin kültürel merkezindeki değişimlerin aslında kuzeyden kaynaklandığının bir sebebi olması gerekir. Bir konu üzerinde durmak istiyoruz: Kuzey ve Güney medeniyetleri birleşmeden evvel *farklı* olsalar bile, bu onların birbirlerine tamamen *yabancı* oldukları anlamına gelmez. Delta'nın güney kıyısında ve Fayum'da yer alan genelde içine kapalı Kuzey merkezi Güney'deki gibi Afrika'ya özgü nitelikler taşımaktadır. Coğrafi açıdan tek avantajı batıdan ve doğudan ilişkiye açık oluşudur ve belki de bakır onlara doğudan bu ilişkiler yoluyla ulaşmıştı.

Önceleri, Kuzey ve Güney arasındaki bu birleşimi açıklamak için bir istiladan söz edilmiş ve Yukarı Mısır'daki mezarlarda birleşimin sonrasına rastlayan yabancı unsurların bulunduğuna inanılmıştı. Bugün bu brakisefal (kısa kafalı) unsurların Akdenizlilere ait olabileceği de düşünülmektedir ve bunların yabancı olduğunu kabul etsek bile, sayılarının azlığından ötürü, bir istiladan söz etmek mümkün değildir. Bunun doğruluğunu kabul etsek bile, bugün arkeoloji bilimi, Kuzey'in Güney üzerindeki etkisini ortaya çıkarmıştır. Yani bunların yabancı bir müdahalenin sonucu olduğu kesinlik kazanmamıştır, fakat bu Kuzey'de ve Güney'de Asyalı ve Libyalı unsurlarla ilişkinin sonucunda doğmamış demek değildir.

Yeni Hanedanlık öncesi dönemde, Kuzey ve Güney'in kültür merkezleri arasındaki birleşim tamamlanmıştı. Bu dönemin uygarlığı, eneolitik dönemin başlarında Yukarı Mısır'da görülene kıyasla oldukça ileridir.

Bu dönemde yapılarda pişmiş tuğla göze çarpar, tahıl ambarları da pişmiş topraktandır, dolayısıyla suyu geçirmezler. Nekropollerde, evlerin taklidi olarak, çukurlar dikdörtgen oldukları gibi gerçek bir mimarlığın başladığına işaret ederler: Mezarlık toprağın bir duvar gibi işlenmesinden oluşur, bir çatısı vardır ve yan odalar mezarla ilgili ihtiyaçlara cevap verebilen depolar şeklinde düzenlenmişlerdir. Ölü önce bir tören sepetine, sonra pişmiş topraktan bir sepete, en son olarak da tahtadan gerçek bir tabuta konulmuştur. Nekropoller özellikle, Nil'in batı kıyısına kurulmuş olup vücut doğuya, başlar da Kuzey'e çevrilmişlerdir. Endüstriyel açıdan oldukça gelişme gösterilmiş, çakmaktaşının işlenmesi de mükemmele ulaşmıştır. Son olarak da kilden yapılmış vazolarda sarı zemin üzerinde dekor olarak insan figürüne yer verilmesi, fildişi veya kilden yapılmış vazolarda sarı zemin üzerinde dekor olarak insan figürüne yer verilmesi, fildişi veya kilden yapılmış küçük resimlerde, bazı bıçakların oyma saplarında hatta bir freskte yine insan figürünün görülmesi ilginçtir. Heykel sanatı da bu dönemde görülür (bir aslan ve bir insanın heykeli). Bu dönem ayrıca mükemmel işlenmiş ve cilalanmış, sert taştan yapılmış vazoların dönemidir. Sanatın gelişimi eneolitik insanların sosyal yaşamını da aydınlatmıştır. Bazı figürlü anıtlarda, yapılarda, çok sık olarak bir hayvanın veya nesnenin üzerinde durarak bayrağa benzer eşya taşıyan insan figürleri görmekteyiz. Bu bayraklar daha sonraları, tarih döneminde nome'le-

rin amblemi olarak karşımıza çıkarlar. Tüm bunlardan, Mısır'da insanların eneolitik kültürün sonlarından itibaren, toplumsal bir organizasyonu bildikleri sonucunu çıkarabiliriz. Levhalar üzerinde Faucon ve Bucrane'ın çok sık görülmesi de dinin daha o zamanda oluştuğuna işaret ederler (Hathor kültü Bucrane için, Horus kültü de Faucon için kullanılmış). Demek oluyor ki, Nil vadisinin insanları uygarlığın bütün unsurlarına sahiptirler, zaten bundan böyle uygarlık çok daha hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir.

Buraya kadar anlattıklarımızda, eneolitik dönemin kültüründen sadece arkeolojik kaynaklara dayanarak söz ettik. Bu da bize prehistorik dönemin Nil'e özgü kültürlerinin yeniliklerinin bir şemasını çıkarmamıza yardım etti: Neolitik dönemde tarım, hayvancılık, dokuma, taşın yontulması; eneolitik dönemde, metal, yapı teknikleri, sanat ve dinin gelişmesi. Fakat daha görmemiz gereken, eneolitik dönemle ilgili, daha az belirgin fakat anlatması daha zor olan bir kaynak vardır. Bu eserin başından itibaren Mısır medeniyetinin eskiliği ve sürekliliği üzerinde durduk. Tamamen bitirilmemiş bu kaynak, özellikle en eski zamanlardan bahsettiğinden, yazılı tarihten ve hatta ülkedeki birleşmeden *evvel* Mısır'da nelerin olduğunun derlenmesi mümkün olmuştur. *Piramitlerle İlgili Metinler* diye adlandırılan yayında toplanan metinler, Cize'in büyük piramitlerinde yazılmakta kalmamış, aynı zamanda piramitlerin iç duvarlarının üzerine de yazılmışlardır. Bu belgeler öyle geliyor ki eneolitiğin başlarında geçen olaylardan bahsetmektedirler ve de ne yazık ki konuyla ilgili hiç bir arkeolojik belge sahibi olmadığımız, Kuzeyin kültür merkezinde geçmiş olaylarla ilişkilidirler. Yani *Piramitlerle İlgili Me-*

tinler'de bahsedilen olayları arkeolojik verilerle sağlamlaştırmak mümkün değildir. Bu metinler bize, Kuzey ve Güney'in birleşiminden evvel Yukarı Mısır'ı Seth krallığının temsil ettiğini, Delta'da ise Doğu'dakine muhalif olan bir Batı nome gruplaşması olduğunu bildirirler. Kuzey'in kralı Osiris de Doğu'da ve Batı'daki bu iki gruplaşmayı birleştirmiş, onun halefi Horus da güneyin krallığı *Seth*'e saldırarak zaptetmiştir. Böylelikle tüm Mısır'da birleştirilmiş bir monarşi kurulmuş oluyordu, fakat bu çok uzun sürmemiş ve kısa sürede ikiye bölünmüştür: Yukarı Mısır'da el-Kab'da hüküm süren bir kral ve Aşağı Mısır'da, Buto'da hüküm süren bir diğeri olmak üzere. Alman ejiptolog *Seth*'e göre, İ.Ö. 4200'lerde birleşmenin ilk yıllarında güneş takvimi oluşturulmuştu ve başşehir o dönemde Heliopolis (Kahire yakını) idi. Bu varsayımın doğru olduğunu düşünürsek Mısır'ın prehistorik dönem kültürlerinin de şu şekilde özetlenmesi gerekir: *5000-3800 civarı*: neolitik dönem ve eneolitik dönem başlangıcı, buna göre Mısır biri Kuzey'de biri Güney'de olan iki kültürel merkeze bölünmüştü. *3700 civarları*: metalin ortaya çıkışı, Kuzey bir bütün haline gelerek, M.Ö 4. binde Güney'i alır. *3600 civarları*: Kuzey'den gelen birleşik bir monarşi bütün Mısır'ı yönetmeye başlar, merkezi Kahire'dir. Bu monarşi kısa sürede dağılmış ve ikiye bölünmüş olmalıdır. Başkenti el-Kab olan Güney krallığı, başkenti Buto olan Kuzey krallığıyla çatışmaktadır. *3000 civarları*: Güney kralları Kuzey krallarını yenmeyi başarır ve Güney kralı Menes tekrar ülkede birliği sağlar.

Bu tasarım oldukça ilginç olmasına karşın birçok konuda kanıt eksikliği mevcuttur. Birleşimin Güney'in bir olayı olduğu kabul edilmekle birlikte, Heliopolis'e özgü bir krallık sadece bir görüş olarak kalmıştır.

5. Hanedanlık Öncesi Dönemin Sonu ve Thinit Dönemi (3000-2780) - Firavunlara özgü krallığın kurucusu olan meşhur Menes'in varlığına ilişkin izler kesinlik kazanmamıştır, hatta bu ismin birçok hükümdarı kapsaması mümkündür. Buna karşılık, ülkenin birleşiminden önceki döneme ait belgelere sahibiz. O dönemin güney krallarının başşehri olduğu sanılan Hierakonpolis'te Kuzey Mısırlılarla savaşırken betimlenmiş "Akrep" adlı kralı gösteren anıtlar bulunmuştur. Akrep'in gücü Memfis'in kuzeyine kadar yayılmış gibi görünmektedir ve ülkenin gerçek birleştiricisinin de onun halefi olan Na'rmer olduğu sanılmaktadır. Bu kral da bir levha üzerinde yine Kuzey Mısırlılarla savaşırken betimlenmiştir, fakat bu sefer Kuzey ve Güney kralının simgelerini taşımaktadır; bu da ülkenin birliğinin onun kişiliğinde gösterildiğini işaret eder, işte bu yüzden bu kralın Menes olup olmadığı düşünülmektedir.

Na'rmer'in saltanatıyla başlamış olan ilk iki hanedanlığın devam ettiği yaklaşık beş yüzyıl hakkında çok az bilgi sahibiyiz. Abidos yakınlarında bulunması gereken başşehrinin yeri bile tam olarak belirlenememiştir.

1. Hanedanlıkta yedi veya sekiz kral vardır (Na'rmer kurucu olarak kabul edilmiştir) ve bunlar sırasıyla Na'rmer, Aha, Cer, Vac, Den, Acib, Semerhet, Ka'a. Anıtlardan çıkarılmış bu isimler, daha sonra derlenmiş kral listeleri Manethon'un listesinin aynı değillerdir. Birinci hanedanlık çabuk gelişme göstermiş bir dönemdir, fakat ne yazık ki bu gelişmeyi incelemeye imkan verecek yeterli belge mevcut değildir. Bu dönem Mısır'ın kurulduğu dönemdir ve krallığın merkezi, Kuzey ve Güney arasında Delta'nın güney ucunda yer almış olmalıdır.

Görünüşe göre, daha sonra Eski Krallığın merkezi konumuna gelecek olan Memfis, Aha'nın hükümdarlığı zamanında kurulmuştur. Bu dönem de ülkenin gelişme içinde olduğu bir dönemdir. Daha o dönemde, yeni doğmakta olan ulus "tarihi" düşmanlarıyla çatışma halindedir. Aha'dan sonra Cer Nubya topraklarına girdiği için güney komşuları Nubyalılarla savaşır. Gebel Sheikh Suleiman'ın tepesinde (Vadi Halfa'nın 15 km güneyinde), ikinci çağlayanın girişinde bu zaferi gösteren bir alçak-kabartma bulunmaktadır. "A grubu" olarak adlandırılan, Mısır'ın birinci krallığının çağdaşı olan Nubyalı mezar anıtlarında kesin bir Mısır etkisi sözkonusudur. Hatta kısmi bir kolonizasyondan da söz edilebilir. Thinitli firavunlar zamanında batıda Libyalılar doğuda ise Asyalılar vardı. Kral Vac da Kızıl Deniz'e doğru Arap çöllerinde bir sefer düzenlemişti. Krallar içte barışı sürdürerek, dışta bu ilk yabancılarla mücadeleyi devam ettirmişlerdir, çünkü içte Kuzey, her zaman Güney kökenli kralların hakimiyetini uysal bir şekilde kabul etmez bir tavır içindeydi.

Bulunmuş olan anıtlara dayanarak 2. Hanedanlıkta yedi kral, kral listelerine dayanarak da dokuz veya on kral vardır; biz sadece anıtlardan çıkarılan krallardan bahsedeceğiz ve bunlar sırasıyla: Hetepsehemvi, Re'nep, Nineçer, Sendi, Peripsen, Ha'sehem, Ha'sehemui. Bu kralların yaptıkları işleri birbirinden ayırmak güçtür, çünkü bu dönemde Nubyalılarla olan savaş ve Kuzey'in barış çabaları ardarda sürer. Kısaca Mısır'ın tarihi gelişiminin bu iki hanedanlık zamanında olduğunu söyleyebiliriz. II. Hanedanlık yazının gelişimi ve krallığın organizasyonu ile belirgindir. Bu iki olay da zaten birbiriyle ilişkilidirler. Bu dönemde krallık Mısır dışına seferler düzenleyebilecek kadar güçlüdür. Mısır or-

dusu değerli taşlar bulmak üzere Sina'ya kadar gider ve Arap çölleriyle Nubya'ya girer. Bu dönemde monarşi yavaş yavaş oluşmaya başlar, fakat monarşinin Eski Krallık döneminde olduğu gibi mutlak olup olmadığı bilinmemektedir. Köylerin özgür bir yaşam sürüp sürmediği gibi daha birçok konu bilinmemektedir, bilinen Yunan egemenliğine kadar Mısır Krallığının en önemli özelliği olacak bir olayın tüm ülkede hakim olduğudur ki bu krallığın dini karakteridir. Firavun yeryüzünde bir kraldır. Kutsal olan kendini sivil yaşamdan soyutlamaz, bir memurla bir kral da aynı zamanda bir din adamı olabilir. Memur egemenliği bu dönemde gelişmiş olmalıdır, fakat bunun aşama sırasına göre düzenlendiğini bilsek de uzmanlamış olup olmadığını henüz bilmiyoruz. Ülkenin ekonomik açıdan düzenlenmesi yine devam eder ve iki kere kralın bizzat kendisinin kanal açma işiyle uğraştığını gösteren betimlemelerle karşılaşılır. Başlıca memurlardan biri kanalların açılmasıyla görevli olanıdır ve aynı zamanda bağlı bulunduğu tüm yerel yönetimden de sorumludur. Tüm bunlardan görüleceği üzere, bu iki Hanedanlık dönemi Mısır medeniyetinin belirmeye başladığı bir dönemi temsil ederler. Zaten geçmiş dönemler, bu uygarlık için kaçınılmaz olan maddi unsurları hazırlayıp sunmuştu: ülkenin tarımsal olanaklara kavuşması, dinin, dilin ve yazının hazırlanması, metalin tekniğini ele geçirme, aynı şekilde çömlekçiliğin ve dokumanın hakimiyeti vs.. İlk iki hanedanlık siyasal birliği olan krallığı güçlü bir uygarlığa dönüştürmenin ilk adımlarını atmışlardır. Dini hikayelerin incelenmesi ve arkeolojik bulgular sayesinde ülkenin birleşme şekli üzerine genel olarak bilgi sahibiyiz, fakat ne arkeolojik bulgular ne de dini hikayeler, bir sonraki dönemin firavunlara

özgü "Devlet"inin doğuşu hakkında bizi aydınlatmazlar. İlk Hanedanlıklardan itibaren tek bir kral olduğunu ve ülkenin, başlarında krallığa bağlı memurların bulunduğunu, eyaletlere bölündüğünü biliyoruz. Bunların hepsi varılan sonuçlardır, fakat nasıl oluşturdukları hakkında hiç bilgimiz yoktur. Yine de ilk Hanedanlığa ait bölgelerde yapılan kazıların, özellikle de güneydeki Nakada ve Hierakonpolis yerleşim birimlerinin tekrar araştırılmasının bizi bir gün monarşinin organizasyonu üzerinde aydınlatacağını ummaktayız.

İKİNCİ BÖLÜM
MISIR'IN KLASİK ÇAĞI

1. Eski Krallık (İ.Ö. 2780-2400) - Eski Krallık döneminin tarihi de ne yazık ki çok az bilinmektedir. Aslında bu döneme ait pek çok yapıt bulunmaktadır, fakat yönetim, ordu, siyasal tarihe ait belge olmadığından sadece maddi uygarlık hakkında bilgi sahibiyiz.

Eneolitik dönemle ilk hanedanlıklar arasında nasıl çok açık bir kesinti yoksa Eski Krallık'la bu dönemin başlangıcı arasında da bir ayrım yoktur. Bu dönem, muhtemelen 2. Hanedanlığın son kralı Ha'sehemoui'nin oğlu olan 3. Hanedanlığın ikinci kralı olan Coser ile başlar. Bu arada gelişip olgunlaşmaya başlayan uygarlık, mimarlıkta olduğu gibi, yeni bir hanedandan bahsetmemize olanak sağlar. Coser'in saltanat dönemindeki en önemli olay, teorik olarak da olsa, siyasal merkezin Abidos'dan Memfis'e taşınmasıdır, bu yüzden de Eski Krallık bazen Memfis İmparatorluğu diye geçer. Coser kendine Abidos yakınında bir mezar inşa ettirdikten sonra Memfis yakınında Sakkara'da basamaklı bir piramit yaptırır. Muhtemelen yine Coser zamanında, karışıklıklara sahne olan ve genişleyen kraliyet yönetimi için firavun, yardımcı olması için başbakan gibi bir yardımcı sahibi olur. Doğu devletleriyle kıyaslarsak vezir diye adlandıracağımız bu başbakan Imhotep'ti. Gerçekte bu kişi vezir olarak adlandırılmasa da onun görevini üstlenmekteydi. Daha

sonraları bu kişiliğe değin bir efsane oluşmuş ve onun tanrısallaştırıldığına ve Memfis'in Ptah adlı tanrısının oğlu olduğuna inanılmıştır. Sakkara'daki basamaklı piramidin muhteşem mimarisini ve ek yapılarını işte bu kişiye borçluyuz. Değişik ipuçlarından Coser'in I. Hanedanın bıraktığı eseri devam ettirirken bir taraftan da Nubya'ya doğru askeri seferler düzenlediğini çıkarmak mümkündür. Aynı zamanda bütün Eski Krallık zamanında sürecek olan bir politikayı da devam ettirmekteydi, çünkü o dönemin Mısırlıları Güney komşularından rahatsızlık duymaktaydılar. Erken döneme ait bir belge Mısırlıların Nubya'ya ilk sızmalarının Coser zamanında gerçekleştiğini ve birinci çağlayana kadar ilerlediklerinden söz eder, oysa ki Coser'in ikinci çağlayana kadar gittiğini biliyoruz. Belki de belgede sözkonusu olan bir sızma değil de bir ilhaktır. Değerli taşlarından ve belki de bakırından dolayı Mısır'ın dini ve endüstriyel ekonomisi için kaçınılmaz olan Sina, devamlı akın edilen bir bölge olmuştur. Coser'in ordusunu Sina'da gösteren bir gravür de bunu doğrulamaktadır.

3. Hanedanlığa ait çok az şey bilmekteyiz ve bu hanedanlığın pek çok kralını da hemen hemen hiç tanımamaktayız. Zanaht, Ha'ba, Neferka, Huni bilinen krallardır. 1952 yılında Sakkara'da bulunmuş olan bitirilmemiş bir piramitten Coser'in halefinin sadece Sina'daki bir alçak kabartmadan tanıdığımız Sehemhet olduğu anlaşılmıştır.

IV. HANEDAN - Huni'nin halefi Snofru'nun saltanatıyla başlayan 4. Hanedan belki büyük piramitleri yaptıranlar olduğu için, Mısır'ın en iyi tanınan Hanedanlarından biridir. Yine de Snofru üzerine yeterli sayılabilecek bilgi sahibiyiz demek daha doğrudur. Palermo denen taşın yazılmış olan parçala-

rından Snofru zamanında Nubya'ya, Libya'ya seferler düzenlendiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca bir graffitinin doğruladığı gibi, Snofru'nun askerleri Sina'ya da gitmişlerdi. Bu kral, inşa ettirdiği veya değiştirttiği piramitlerin ispatladığı gibi aynı zamanda yaratıcıydı. Maydum'da bir, Dahşur'daysa birçok piramit yaptırmıştır ve görünüşe göre bunların inşasını için ona tahta sağlayan Suriye ile iyi ilişkiler kurmuştu.

Snofru'nun üç halefi Keops, Kefren ve Mikerinos hakkında bilgi sahibi olmak için herhalde verilmeyecek şey yoktur. Gerçi büyük piramitler selefleri-nden daha az tanınmaktadır. Yunanlılar, onlardan sonra Çağdaşlar bu firavunları, sıkıntıdan Mısır halkını ezen tiranlar olarak görmekteydiler. G. Posener, bu geleneğin Mısır'da Birinci Ara Dönemde yayılmaya başlayan, antimonarşist eğilimler taşıyan edebiyattan kaynaklandığını göstermiştir. Aslında bu kralların gömütle ilgili kültleri, sevilmeyen krallara pek uymayacak şekilde, Makedonya istilasına kadar aralıksız devam etmiştir. Keops dönemindeki Sina seferi haricinde, hanedanın diğer krallarının askeri faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi sahibi değiliz. Özet olarak her şey sanki XIV. Louis'nin saltanatını sadece Versailles sarayıyla tanımamız gibidir: anıtlar, teknik açıdan olduğu kadar idari açıdan da gelişkin bir uygarlığın çürütülemez tanıkları olarak ordadırlar, fakat bundan daha fazla bir bilgi sahibi değiliz. Kral Didufri'nin hangi sıraya yerleşmesi gerektiğini hala bilmiyoruz. Keops'un ikinci oğlu kardeşini öldürdükten sonra gücü ele geçirmiştir. O da öldürüldükten sonra yerine Kefren geçmiştir. Manetho'nun söz ettiği Hanedanın son kralları hakkında biri hariç (Şepseskaf) bilgi sahibi olmadığımız gibi gerçekten var olup olmadıklarını dahi bilmemekteyiz.

V. HANEDAN (2563-2423) - Orta Krallığa ait bir Mısır masalı 5. Hanedan'ın kökenini şöyle anlatmaktadır: Re"nin rahiplerinden birisinin karısı bu Hanedanın ilk üç kralına gebe kalmıştır ve güneş-tanrı Re"de bu kralların babasıdır. Kesin olan güneş-tanrı Re"nin bu dönemde büyük önem kazanmış olmasıdır, bu belki hanedanın tanrının tapıldığı Heliopolis kökenli olmasından belki de şehrin rahipler sınıfının gücün ele geçmesine yardımcı oluşundan ileri gelmektedir. Her ne olursa olsun, gerçek olan bu dönemden itibaren firavunların "Re"nin oğlu" olarak adlandırılmış olmalarıdır. Dinin yaşam üzerindeki etkisi bu dönemde öncelikle, hemen her zaman Re"nin adının geçtiği krala değin isimlerde görülür: Userkaf, Sahure', Neferirkare, Şepseskare, Ra'neferet, Neuserre', Menkauhor, Cedkare İzezi, Venis gibi.

Güneş dini de bu dönemde yapılmış tapınakların mimarisinde belirgindir. Palermo Taşı da birçok tapınağın inşa edildiğinden bahseder. *Piramitlerle İlgili Metinler* de bu dönemde derlenmiştir (hatta bu dönemde yazılmış olabileceği bile düşünülmektedir).

Dış ilişkiler açısından 5. Hanedan Asya'ya dönük gibidir. Bu dönemde, Sahure', Neuserre', Menkauhor, Cedkare-İzezi tarafından Sina'ya hatta Asya ve Libya'ya askeri seferler düzenlenmiştir.

VI. HANEDAN (2423-2263) - Birinci kral Teti ve çok kısa bir süre hanedanlık sürmüş halefi Usirkare hakkında hiç bir bilgi sahibi değiliz. I. Pepi (Merire)'den yana daha şanslı sayılabiliriz, birçok tapınak inşa ettirdiğini ve yüksek rütbeli görevlilerin biyografilerinden de yaşamının bazı ayrıntılarını bilmekteyiz. I. Pepi ardarda Abidos'un yüksek rütbeli bir görevlisinin iki kızıyla evlenir ve arka arkaya tahta çıkan iki oğul sahibi olur. Pepi'yle ilgi-

li pek çok belge bulunmaktadır, özellikle yüksek dönemin Mısır hukununun incelenmesine imkan vermesi açısından değer taşıyan, dini kurumlarla ilgili belgeler ilginçtir. Ondan önce gelenler gibi Pepi de Nubya'yı kontrol eder ve Asya'ya birçok seferler düzenler. Bu seferleri yöneten yüksek rütbeli bir subay olan Veni, Asyalı Bedevilere karşı en az beş sefer düzenlemişti.

Pepi'nin ilk halefi, ülkede beş ya da altı yıl saltanat sürdüğü için çok genç yaşta ölmüş olması gereken, onun oğlu I. Merenre'dir. Merenre, yine onun halefinin tamamlamış olması gereken, Nubya'yı sömürgüleştirilmesine yönelik bir siyaset izlemiştir.

Merenre'nin vakitsiz ölümü, henüz altı yaşında olan üvey kardeşi II. Pepi'nin tahta çıkmasıyla sonuçlanır. Mısır'da en uzun süre saltanatta kalmış hükümdar II. Pepi'dir (doksan dört yıl). Bu süre içinde Merenre zamanında başlamış olan Nubya'yla barış çabaları devam ettirilmiştir. Byblos'a ve "Pount" ülkesine, yani Kızıl Deniz'in Afrika kıyılarına ticari seferler düzenlemiştir. Balat'da yapılan son kazılar, ed-Dahla gibi batı vahalarının Mısır'ın dış ilişkilerinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

II. Pepi'yle Mısır'ın Eski Krallık döneminin çöküş süreci başlamıştır. Bu ya saltanatının çok uzun sürmesinden dolayı ya da kralın ilerlemiş yaşı yüzünden, tek bir kişide toplanan ülkenin birliği için gerekli enerjiyi kendinde bulamamasından ileri gelmiştir. Manetho'ya göre, II. Pepi'den sonra bir kral ve bir kraliçe, II. Merenre ve Nitokris, saltanat sürmüşlerdir. Eski Krallık, Mısır'ın iç refahının doruğuna ulaştığı, firavunlarının otoritesinin altın çağını yaşadığı bir dönem olmuştu. Özetlersek kral yeryüzünde tanrının gücüne sahip olan, korkulan, fa-

kat itaat edilen kişiydi. Belki de Mısır, ilerde aralıklarla yaşayacağı ekonomik refahı bu güçlü disiplin sayesinde elde etmişti. Eski Krallığın dışarda yaptığı parlak işler hakkında pek bilgimiz yoktur, fakat Byblos'da bir Mısır tapınağı olduğunu biliyoruz ki bu da bize bu dönemde yapılanların sadece Nubya'nın yeniden alınmasıyla sınırlanmadığını göstermektedir.

2. Birinci Ara Dönem - Klasik Mısır tarihinin birinci bölümünü ikincisinden ayıran dönemi tam olarak bilmek oldukça heyecan verici olmalıdır, çünkü II. Pepi'nin saltanatından itibaren bir çeşit sosyal kaynaşmanın yaşandığını elimizdeki kaynaklar bildirmektedir. Mısır yaklaşık bir yüzyıldan fazla sosyal sıkıntılar ve belki yabancı sızmalardan ötürü yerel kargaşalar arasında bocalamıştır, işte I. Ara dönem diye adlandırılan da bu çalkantılı dönemdir. Bu dönem oldukça karanlık olmasına rağmen, II. Pepi'nin saltanatıyla başlamış olduğu sanılmaktadır. Dönem bazen Memfis'deki merkezi gücün çöküşü bazen de sosyal devrimle belirginlik kazanır. Krali gücün çöküşüne bazı dönem belgelerinde rastlansa da sosyal devrim sadece olayların geçmesinden sonra yazılmış edebi metinlerde yer alır.

Kraliyet gücünün, V.Hanedan'dan itibaren nome'lerden sorumlu yöneticilerin kendilerini kral soyundan geliyormuş gibi görmeleriyle çökmeye başladığını bilmekteyiz, fakat bunun da sorumlusu sonuç olarak kralların güçsüzlüğü ve valilere yönetimi kalıtsal olarak oğullarına geçirme yetkisine izin vermeleridir. Kuşkusuz, monarşinin çökmesinin en önemli nedenini kralların prestijinin kalmamasında ya da bu kimselerin kutsal karakterlerinin kalkmasında aramak gerekir. Genel olarak bu dönem için Mısır'da derebeyliğin yerleşiminden söz edilir,

fakat kelimeler üzerinde oynamamak daha doğrudur, çünkü Mısır'da Ortaçağ tarihinde kullanılmış olan anlamda bir derebeylik sistemi hiç bir zaman olmadı. Burda olan, derebeylikten çok farklı olan gücün yerel zorbalıklarla ele geçirilmesidir. Zaten bu zorbalıklar da ortadan kaldırmaya gücü yetmeyen kral tarafından bilinmekteydi ve bunlar hiç bir zaman Roma imparatorluğu topraklarında yerleşen sistemi oluşturamadılar.

Bedevi akınlarının da hızlılık kazandırdığı, kralın karşı koyacak gücü bulamadığı, krali otoritenin çöküşü, sosyal sıkıntıların da kaynağı olmuş gibidir. Bu sıkıntıları bazı çok ilginç metinlerden çıkarmaktayız ve bunlardan söz etmeden geçemeyeceğiz: "Fakirler malların sahibi durumuna geldiler, ki onlar kendilerine bir çift sandalet bile alamazlardı, oysa şimdi hazinelerin sahibidirler... Zenginler sıkıntıdan inlemekteler, fakirlerse neşe içindeler. Yurttaşlar "Aramızdaki zenginleri yakalayalım..." demekteler. Saray, sütunlar her şey ateş içinde... Nome'ler yıkıldı. Altın, gümüş, değerli taşlar kölelerin boynunu süslemekte, soylu hanımlarsa şöyle diyorlar: "Ah sadece yiyecek bir şeylerim olsaydı" ve onlar üzerlerini kaplayan paçavralardan dolayı üzgünler." Aynı zamanda ekonomi de altüst olmuş durumdadır: "Ülke tamamen harap olmuş durumda, hiç bir şey varlığını sürdüremez halde, kesinlikle bütün iyi şeyler yitip gitti." Bütün bu metinlerdende anlaşıldığı gibi Mısır'da gerçek bir devrim yaşanmıştır. Bu konuyu daha yakından incelemek ne yazık ki mümkün değildir, çünkü bu metinlerin haricinde elde hiç bir tarihi belge bulunmamaktadır. Bir de bu metinlerden daha geç bir dönemde, "muhafazakar" diye niteleyebileceğimiz, özellikle XII. Hanedan tarafından düzenin yeniden kurulmasını

kutlamaları için görevlendirilmiş katiplerin yazdıkları derlemeler vardır. Kısaca bu kişiler, Orta Krallığın barışçı olduklarını ön plana çıkarmak için, devleti fazla abartarak yazılar yazıyorlardı. Devrimin bütün Mısır'a yayılıp yayılmadığını dahi bilmemekteyiz, Memfis bölgesiyle sınırlı kalmış olması muhtemeldir.

Bu çok uzun döneme ait diğer olaylar hakkında da pek fazla bilgi sahibi olduğumuz söylenemez. Kral listeleri ve Manetho, kralların isimlerini Hanedanlar halinde toplayarak verirler, fakat bu kişiler hakkında hiç bir bilgimiz yoktur. Manetho'nun bahsettiği VII. Hanedan (toplam yetmiş gün hüküm sürmüş yetmiş kral)'ın gerçekliği bile şüphelidir. VIII. Hanedan ise sadece kral listelerinden bilinmektedir, çünkü Manetho sadece toplam kral sayısını vermekle yetinir: isimleri olmayan on sekiz kral.

Eskiden, Yukarı Mısır'ın güneyindeki yedi nomarkın (nome yöneticileri), VIII. Hanedanın başlarında, Koptos nomarkının etrafında birleşerek bağımsız bir krallık oluşturdukları ve bu yerel monarşinin de yaklaşık kırk yıl sürdüğü sanılmaktaydı, fakat 1946'da W.C. Hayes, Koptit denen bir hanedanın hiç bir zaman var olmadığını ispatladı. VIII. Memfit Hanedanı 2220 yıllarına doğru anlaşılmaz bir şekilde sona erer, Mısır da üçe bölünür: Kuzey'de muhtemelen Asyalı istilacılar gücü ellerinde tutmaktadırlar; Merkezde Memfis de eski monarşiden arta kalanlar varlığını sürdürür, Orta Mısır'da ise Khety adlı Herakleopolis nomarkı Yukarı ve Aşağı Mısır'da kendini kral ilan edip Memfis bölgesini ve Fayum'u kontrolu altına almaya başlar; güneydeyse muhtemelen güney nomelerinin etrafında birleşmiş oldukları Teb nomarkları Memfis krallarını yönetimden uzaklaştırırlar. Bu durum muhtemelen bir

süre devam etmiştir. Delta bölgesini saymazsak Mısır, biri güneyde biri kuzeydeki Orta Mısır gruplaşmalarıyla prehistorik döneme geri dönmüş gibidir. Orta Mısır'ın önemli kişileri (dynasties hérakléopolitaines Herakleopolis'e ait Hanedanlar) I. II. III. Khety ve Merikare (aslında isimlerini bilmediğimiz birçok kral vardır), güneydeki Teb'inkilerse Inyotef'ler ve Mentuhotpe'lerdir.

Her iki grubun da kısa sürede güçlenmeleri sonunda aralarında bir çatışmanın patlaması kaçınılmaz hale gelir ve bu durum iki tarafın da ardarda zafer ve yenilgileriyle uzun süre devam eder. Bu dönem hakkında pek fazla bilgimiz yoktur. Orta Krallığın başlangıcı sayılan 2060 yıllarına doğru Mısır tekrardan Teb'li yöneticilerin soyundan gelen, aynı zamanda güney nomelerinin de başkanı olan Mentuhotpe'nin otoritesi altında birleşir.

3. Orta Krallık (İ.Ö. 2065-1785) - Yaklaşık 2000 yıllarına doğru sona eren uzun kargaşa döneminin ertesinde, Teb'li nomarkların sayesinde Mısır'da birlik tekrar sağlanır. Herakleopolis bölgesinin kralları zamanında başlanmış olan birliği tekrardan kurma çabaları tek bir firavuna ait olmayıp başlangıçta X. Hanedan'la çağdaş olan XI. Hanedan'ın eseridir. Bu çabalar da zaten I. Khety tarafından kurulmuş olan yine Herakleopolis'in IX. Hanedan'ın arkasından gelmiştir. Herakleopolisliler özellikle Delta ile meşgul oldukları ve Bedevileri de yenmeyi başardıkları bir sırada ilk Teb'li liderler Nubya'ya yönelmişlerdi. İşte Kuzeydeki ve Güneydeki bu birbirine paralel iki olay sayesinde Mısır'ın birliğinin oluşturulması hazırlandığından XI. Hanedan birliği tamamen oluşturma görevini tamamlamış ve Kuzey'le Güney'i birleştirmiştir.

XI. HANEDAN (2160-2000) - Herakleopolisli

krallarla mücadele eden ilk Teb'li yöneticilerin tarihini daha önce anlatmıştık. Teb'li nomarkların soyundan gelen Mentuhotpe'ler Yukarı ve Aşağı Mısır'da kral unvanını ilk alanlardır. Son zamana kadar bu isimde beş firavunun olduğu tahmin edilmekteydi. Uzun süren araştırmalar sonucunda bugün sadece üç firavun olduğu ve Mısır'da barışı I. Mentuhotpe'nin sağladığı kabul edilmektedir. Diğer krallar hakkındaysa (Mentuhotpe II ve III) pek fazla bilgimiz yoktur.

XI. Hanedan'ın en önemli eseri Mısır'da birliği oluşturmasıdır, fakat yaptıkları bununla sınırlı kalmaz. Birinci Ara Dönem boyunca gelişme göstermiş olan, eyaletlere özgü özerkliği sınırlayıp merkezî otoriteyi yeniden oluşturduktan sonra, Mentuhotpe'ler tekrardan Nubya'ya doğru yayılmacı bir siyasete yönelir ve muhtemelen ikinci çağlayana ulaşırlar. Aynı zamanda, Mısır'ı Kızıl Deniz'e bağlayan ve Sina'yla Pount ülkesine düzenlenen seferlerde hareket noktasını oluşturan Hammamat Vadisi'ni düzenlerler. Bu Arap çöllerinden geçen yolla XI. Hanedanın kralları, ülkeyi boydan boya geçerek kendilerine su kaynakları düzenleyen göçebelere karşı askeri seferler düzenlemekteydiler.

XII. HANEDAN (2000-1785) - XI. Hanedan'dan XII. Hanedan'a geçişin nasıl olduğu bilinmemektedir, fakat XI. Hanedan'ın sonlarına doğru, yeni kurulacak hanedanın kurucusu olacak Amenemhet adında bir vezirin ismine rastlanması, iktidarın zorbalıkla geçmiş olabileceğini düşündürmektedir. İ.Ö. 2000'lere doğru iktidarı ele alan XII. Hanedan Mısır tarihinin en başarılı hanedanlarından biridir. Bu yönetim döneminde Mısır'da yalnızca iç barış sağlanmakla kalmamış, aynı zamanda IV.Hanedanın büyük firavunlar döneminde dahi karşılaşılma-

mış bir dış başarı gösterilmiştir. Hanedan köken olarak Teb'li olmasına rağmen, ülkenin tamamını rahatça yönetebileceği Memfis bölgesini kendine merkez seçmiştir.

I. Amenemhet (2000-1970) - Özellikle idareyle ilgilenmiş gibi gözükmektedir. Eyaletlerin belli bir özgürlüğe kavuşmasından anlaşıldığına göre I. Amenemhet gücü elinde tutmak için eyaletlerin üstünlüğünü desteklemiştir. Muhtemelen Mısır'ın doğu sınırının korunmasıyla da ilgilenmiştir, fakat özellikle onun ardılları bu işi tamamlamışlardır. Nubya'da Korosko'ya kadar ilerlemiştir. Sarayda düzenlenmiş bir komplo ile saltanatı aniden sona erdirildiğinde Libya'da ordunun başında bulunan oğlu Mısır'a dönerek iktidarı ele geçirmiştir.

I. Senvosret (1970-1936) - Babasının Nubya'da izlemiş olduğu siyaseti devam ettirir ve üçüncü çağlayana kadar ilerleyerek bu bölgenin altın madenlerini ele geçirir. Bu madenlere ulaşmak için Vadi Halfa'dan geçmek gerektiğinden, bölgenin güvenli olmasını sağlamak için Buhen'de bir kale inşa ettirir. Babasının saltanat dönemine son veren kanlı olaylardan kaçınmak için, hayattayken büyük oğlunu tahta ortak eder ve onun ardılları bu örneği devam ettirirler.

II. Amenemhet ve II. Senvosret'in saltanat dönemleriyle ilgili çok az bilgi sahibiyiz.

III. Senvosret Mısır'ın önemli firavunlarından biridir ve onunla ilgili yazılanlardan pek çoğu Yunanlılar tarafından derlenmiş efsanelere dayanır. III. Senvosret Filistin'e kadar ilerlemiştir. I. Amenemhet ve I. Senvosret'in Nubya'da yapmış olduklarını devam ettirmiş ve ülkeyi 4 idari bölgeye ayırarak hakimiyeti tekrar ele geçirmiştir. Ayrıca pek çok kale inşa ettirerek ülkenin korunmasını sağlamıştır.

Askeri seferlerle babasının oluşturmuş olduğu sakin ortamdan faydalanan III. Amenemhet (1850-1800) özellikle Mısır'ın ekonomisi ve tarımsal işletmeleriyle ilgilenmiş gibidir.

XII. Hanedan bir kral ve bir kraliçenin pek önemli olmayan saltanat dönemleriyle son bulmuştur. IV. Amenemhet ve kraliçe Nefrusobk.

Yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız XII. Hanedan'ın krallarının tarihi, bu hanedanın içte ve dıştaki başarıları hakkında fikir sahibi olmamıza yeterli değildir. Bu parlak dönem, Hanedanın bütün krallarının ortak eseridir. I. Amenemhet "nomark"ları firavunlara bağlayan ilişkileri biraz gevşek tutmuş olsa bile bu çok kısa sürmüş ve III. Senvosret'in idaresinde krali otorite tekrar sağlanmıştır. Böylece yeniden kurulmuş olan kralın gücü sayesinde, Hanedan ülke topraklarına değer kazandırmaya özen gösterebilmiştir. Feyum bölgesi yakınlarında pek çok malikane yaptırılmıştır. Bu firavunlar döneminde ayrıca birçok kaleler inşa ettirilmiştir. III. Amenemhet'in Hawara'daki sarayı Yunan Labirent Efsanesi'nin doğmasına neden olmuştur. Dışarıyla ilişkilerde, Suriye ve Byblos'la sıkı ve dostane ilişkiler kurulmuş, hatta belki de Fenike XII. Hanedan döneminde Mısırlı bir yönetici tarafından idare edilmişti. Sina düzenli olarak kullanıldığı gibi, Pount ülkesine de ticari seferler düzenlenmişti. Mısır güneyde ise bu dönemde sınırlarını Semna'ya kadar genişletmişti (Vadi Halfa'nın 70 km güneyi), böylelikle Sudan kabilelerine girişi kapayarak korunmuş bir alan da oluşturmuş olmaktaydı. XII. Hanedan'ın kralları 2. çağlayan da yaptırmış oldukları güçlü kalelerden destek alarak Sudan'ın merkezine kadar ticari seferler yapabilmişlerdir. 3. çağlayanın güneyinde yer alan Kerma

merkezi bütün bu faaliyetlerin izlerini taşımaktadır. Girit'le olan ilişkileri hakkında pek bilgimiz yoktur, Fenike aracılığıyla muhtemelen bu bölgeyle de ilişki kurmuşlardır.

Orta Krallığın içte güneyde ve Kuzey-doğu'da kalelerle güçlendirilmiş savunma sistemiyle korunan Mısır'ı, dışardan da aynı şekilde güvenlik içinde sayılabilirdi. Fakat bu güvenlik aslında geçiciydi, çünkü bu bir yandan Orta Krallığın krallarının merkezi otoritesinin gücüne dayanırken bir diğer yandan Mısır'ın Asyalı düşmanlarının güçsüzlüğüne dayanmaktaydı. Zaten kısa bir süre sonra dış güvenlik için bu iki koşul ortadan kalkmıştır.

4. İkinci Ara Dönem (İ.Ö. 1785-1580) - İkinci Ara Dönem hiç kuşkusuz, Mısır tarihinin en karışık ve en az bilinen dönemidir, günümüzde hala süresi üzerine tartışılmaktadır. Bu dönemin çok uzun olduğuna inanıldıktan sonra (Manetho'nun bu dönemi oluşturan XIII., XIV., XV., XVI., XVII. Hanedanlar için vermiş olduğu sayıları toplarsak tam bin beş yüz seksen üç yıl gibi bir rakamla karşılaşıyoruz.) bugün, günümüzde iki yüzyıldan fazla sürmemiş olduğu genelde kabul edilmektedir, hatta çok yeni bir teoriye göre bu sayı daha da azalmaktadır. Bu ara dönemin hanedanları sonuçta birbirine benzemekteydi, bir kısmı Kuzeyde, bir kısmı Orta Mısır'da, bir kısmı da Güney'de idareyi ele geçirmişlerdi. Bir gün Asyalı tarihçilerin bu dönem üzerine daha kesin kronoloji vermeleri mümkündür. Mısır'ı Asya'ya bağlayan, ilişki kurduğu pek çok merkez bulunduğundan Asyalı tarihçilerin bu tarihleri saptamaları yeterli olacaktır.

Bu Ara Dönemin süresi her ne olursa olsun, üç dönem ayırt etmek mümkündür: Mısır krallarının tek başlarına idareyi sürdürdükleri Hanedan'lara

özgü dönem, istila ve ardından yabancıların tecavüz dönemi ve son olarak Mısır'ın tekrar elde edilmesi. Tabii ki gerçekte bu ayrımlar bu kadar kesin olmamıştır, Hiksos istilası, henüz Mısır krallığı yıkılmadan başlamış, aynı şekilde Mısırlılar ülkeyi tekrar ele geçirdiklerinde Hiksoslu istilacıların saltanatı sürmekteydi.

XIII. VE XIV. HANEDANLAR VE SON YEREL KRALLAR - XIII. ve XIV. Hanedanlar sadece firavunlarının isimleriyle tanınmaktadır. İlk başlarda XII. Hanedan'ın saygınlığı krallarının, bu prenslerin soyundan gelmeseler bile Amenemhet ve Senvosret isimlerini taşımalarından gelmekteydi. XIII. Hanedan'ın ilk kralları Amenemhet-Sebehotpe muhtemelen tüm Mısır'da saltanat sürmüşlerdi. Hatta aynı şekilde onun ardılı Sehemkare-Svaçtavi için de aynı şey söylenebilir. Bu iki firavundan sonra kralların saltanat sırasını saptamak oldukça güçtür. Sayıları çok fazla olduğundan, belirli bir süre için "seçildikleri" bile düşünülmektedir. Krallık bu dönemde güneye doğru kaymış ve Teb bölgesine yerleşmiş olmalıdır. Bu arada Byblos'da ele geçen bir buluntu Neferhotep'lerden bir tanesinin (kitabın sonundaki tabloya bak) Fenike üzerinde etkili olabileceği savını ortaya çıkarmıştır. XIII. Hanedan'dan XVI. Hanedan'a geçiş üzerine hiç bir bilgimiz yoktur. Bu dönemde kargaşa muhtemelen çok çabuk yayılmış olmalıdır ve Manetho'ya göre bu dönemde Hiksos istilası başlamıştı, fakat istilacıların XIII. Hanedan'ın başından itibaren Delta'nın doğusuna yerleştikleri bilinmektedir. Hiksosların istila hareketi XIII. Hanedan'ın son krallarıyla XIV. Hanedan'ın ilk kralları arasında bir dönemde gerçekleşmiş olmalıdır. Aslında XIV. Hanedan'ın son kralı Nehesi (Nubyalı) kendini Hiksosların kölesi olarak

görmekteydi, demek ki istila o dönemde çok ilerlemişti.

Hiksoslar - Hiksos ismi bize Manetho tarafından iletilmiştir. Bu isim muhtemelen "yabancı ülkelerin hükümdarı" anlamına gelen bir Mısır birleşik teriminden türetilmiştir. *(Heka-khasout)* Bu yabancıların bir çoğu Sami kökenli göçmenler olmasına rağmen hepsi aynı ırka ait değillerdi. Hiksos istilasıyla Asya'daki büyük göç hareketi arasında bir ilgi bulunmaktadır. Ayrıca II. binde Yakın Doğu'ya yapılan Ari istilasıyla da yakından ilgilidir. Hititler İ.Ö. 1925 yıllarına doğru Anadolu'ya, Kaldeliler Babil'e, Hurriler de Mitanni'ye yerleştiler. Bu gruplaşmaların yer değiştirmeleri sonunda, onların önlerinde bulunan Samiler batıya doğru itildiler. İşte bu Sami akınıyla belki de Hint-Avrupalı olan birçok yabancı unsur Mısır'a girmiş oldu.

Delta bölgesini istila ettikten sonra, başşehirleri olarak seçtikleri Avaris'i tahkim ederek Hiksoslar önce Memfis'e daha sonra daha da ileriye doğru ilerlediler. Avaris yaklaşık 1730'lara doğru, yani XII. Hanedan'dan elli sekiz yıl sonra kurulmuştur. XIII. Hanedan'ın krallarının istilacıları uzun süre Delta bölgesinde tutmayı başarmış olmaları ve Hiksosların bu hanedanın sonrasında ilerlemelerini devam ettirmiş olmaları muhtemeldir. Demek ki Delta bölgesi uzun bir süre, belli bir siyasal gücü ellerinde tutan Mısırlılar ve Hiksoslar tarafından paylaşılmıştı. Yabancı istilacılar idareyi gözardı edip sadece yerleşik halka zarar verip haraç almakla bir süre yetinmişlerdir, diğer taraftan onlara karşı çıkacak gücü olmayan yerel Mısır yönetimi durumu çaresiz kabul etmişti. Fakat bu durum yeni istilacıların gelmesiyle son buldu ve Hiksoslar yavaş yavaş örgütlenerek tek bir liderin önderliğinde tüm Mı-

sır'ı almaya başladılar. Belki o dönemde Mısır idaresinin tamamıyla dağılmış olmasından, belki de yeni gelen istilacılarla ordunun altüst oluşundan dolayı, Mısırlıların bilmediği bir düzenleme veya silahlanma sayesinde Hiksoslar çok kısa süre zaferi elde etmiş gibi gözükmektedirler. Mısırlılar bu olaydan, hiç kuşkusuz krali propaganda ile abartılmış olduğundan dolayı çok etkilendiler.

Elimizdeki belgeler Hiksos krallarının istilasını ve tüm Mısır'da yerleşmelerinin ne şekilde gerçekleştiğini açığa kavuşturmaya yetmemektedir. Manethon'un bize ulaştırmış olduğu altı yabancı kraldan beş tanesinin adına Mısır anıtlarında rastlanılmıştır ve bunlar Hian, I. Apofis, II. Apofis, Avoserreve. Bu krallar, İkinci Ara Dönem'in ikinci kısmını da içine alan bir yüzyıl boyunca hüküm sürmüş olmalıdırlar. Kalıtım sıraları henüz kesinlik kazanmamıştır, fakat III. Apofis'in son Hiksos kralı olduğu kesindir, çünkü Mısırlılar Avaris'e geldiklerinde dışarı attıkları kral III. Apofis'ti. Görünüşe göre Hiksosların Mısır'ı zaptı kısa süreli olmuş ve çok çabuk Yukarı Mısır'ın kontrolünü kaybederek sadece Delta bölgesini ellerinde tutabilmişler ki bu da Mısır'ın tekrar ele geçirilişini kolaylaştırmıştır. Bir diğer taraftan Sudanlı Nubyalılar, Mısır krallığının çöküşünden ve Hiksos hükümdarının uzaklaşarak Delta'ya yerleşmesinden faydalanarak 1. çağlayanın güneyinde ve bağımsız bir krallık kurmaya çalışmışlardır. İşte muhtemelen bu dönemde başkenti Kerma olan bir krallık kurulmuştur.

XVIII. HANEDAN VE MISIR'IN TEKRARDAN ALINIŞI - Muhtemelen Hiksos'lar ülkeyi ele geçirdiklerinde Mısır idaresine belli bir yetki vererek, bir vergi yükümlülüğü getirmekle yetinmişlerdir. Aslında Mısır tekrardan üçe bölünmüş olmaktaydı.

Delta bölgesinde ve Orta Mısır'da doğrudan Hiksos'lar egemendi; yabancılara bağımlı olan Yukarı Mısır ise gerçekte bağımsızdı; Nubya ise bir Sudanlı tarafından yönetilmekteydi. İlk başlarda Yukarı Mısır muhtemelen Teb krahının kontrolünde olan küçük krallıklara bölünmüştü ve Teb yöneticileri zaman zaman birleştirici rol oynamaktaydılar. Hiksos'ların çağdaşı olan bu Teb'li krallar önceleri Antef veya Sebekemzaf adlarını taşımaktaydılar. Bu kralların yaptıkları hakkında Güney nomeleri etrafında gruplaşmaları haricinde hiç bir bilgimiz yoktur. Bu Teb'li krallar genel olarak Avaris'te yerleşmiş bulunan Hiksos'lu krallara bağımlıydılar. Yabancı istilacılara karşı gerçek mücadelenin Yukarı Mısır'ın bu krallarının dokuzuncusu olan Sekenenre-Ta'o zamanında başlamış olması muhtemeldir. Bu kralın bulunmuş olan mumyasının baş kısmındaki yaralar bir savaş alanında öldürülmüş olduğunu düşündürmektedir, (mumyanın otopsisini yapan doktor, kralın ne şekilde öldürülmüş olabileceğinin dahi saptanabileceğine inanmaktadır). Ayrıca gövdenin toplanıp mumyalanabilmesi de Mısır ordusunun savaş alanından galip çıktığı savına dikkat çekmektedir. Bu ustalıkla yapılmış fakat doğruluğu saptanamayan bir varsayımdır, kral pekala bir saldırı veya iç savaş sırasında öldürülmüş de olabilir. Her ne şekilde olursa olsun Hiksos'lara karşı savaş Sekenenre'nin oğlu ve ardılı olan Kamose zamanında yapılmıştır. Kamose Hiksos ordusunu Hermopolis'in kuzeyinde yenmeyi başarmış ve mücadeleyi daha kuzeyde devam ettirmiştir. Karnak'ta son yıllarda bulunmuş olan bir metin Hiksos kralının kendini Kamose'den korumak için yardım istediğini ve Mısırlıların şehri alamasalar da Avaris'e kadar giden bir sefer düzenlediklerini bildirmektetir.

Mısır'ı tekrar ele geçirişin son aşaması Kamose'nin ardılı, erkek kardeşi Ahmose tarafından gerçekleştirilmiştir. Tüm Mısır topraklarını özgürlüğe kavuşturduğu için bu kral daha sonra XVIII. Hanedan'ın kurucusu olmuştur. Mücadeleyi sürdüren Ahmose tekrardan Hiksos'ların başkenti Avaris'e gelerek kenti ele geçirmiştir, daha sonra da istilacıları güney Filistin'e kadar kovalamıştır. İşte bu zaferle Mısır'ın İkinci Ara Dönem'i son bulmuş ve Yeni Krallık veya İkinci Teb Krallığı başlamıştır.

İkinci Ara Dönem'in tarihi çok az bilinmektedir. Mısırlıların canını sıkan Asyalı komşu göçebeler bu dönemde oldukça ilerlemişlerdi, fakat bir tehlike oluşturmamaktaydılar. XII. Hanedan'ın kralları tarafından Suez berzahının enlemesine yaptırılmış olan "Prens Duvarı" yağmacı Bedevilerin "Nil'e sürülenlerinin su ihtiyacını karşılamaya" gelmelerini hiç bir zaman engelleyememiştir. Zaten Hiksos istilası da bu önlemin yetersiz kaldığını göstermektedir. Güçlü Asya'nın bundan böyle Mısır kapılarını tehdit etmeye başlaması belki de tüm Mısır tarihini belirleyecek olan en önemli olaydır.

5. Yeni Krallık (İ.Ö. 1580-1200) - Mısır'ın klasik dönemi Yeni Krallık'la son bulur. Mısır bu biten dönemle birlikte daha önce sırasıyla Eski Krallık, Orta Krallık ve son olarak Yeni Krallık'ta elde etmiş olduğu başarı ve güce bir daha sahip olamamıştır. Bu dönem araya Üçüncü Ara Dönem'in girdiği uzun bir çöküş dönemini kapsamaktadır. Fakat Mısır bu uzun can çekişme döneminden evvel çok parlak bir dönem yaşamıştır ki bu Yeni Krallık'tır. Bu son dönem bir çok bakımdan kendinden evvelki dönemlerden farklıdır. Öncelikle İkinci Ara Dönem'e kadar Memfis'e ve Orta Mısır'a bağlanmış olan Teb bölgesi Mısır'ın idari merkezi haline getirilmiştir.

Merkezi idarenin bu yer değişimi yeni bir coğrafi ihtiyacın doğduğuna işaret etmektedir. Güney'e doğru yayılmacı siyaset Napata yakınındaki dördüncü şelaleye ulaşıldıktan sonra sona ermişti. Bundan böyle Mısır, Akdeniz'in onyedinci paralelinde, Nil vadisinin 2260 km'den fazlasında yer almaya başladığından bu çok geniş bölgeyi kontrol etmek ve işletebilmek için idari merkezin mümkün olduğunca merkeze yakın bir yerde bulunmasının istenmesi de son derece doğaldır. Mısır; altın, hammadde (tahta, deri, fildişi, zamk, yarı değerli taşlar, vs.), sürü hayvanı ve özellikle de güvenlik teşkilatı ile ordusu için gerekli insanı Afrika'daki imparatorluğundan sağladığı için de bu çok daha gerekli hale gelmekteydi. Asya'yı Mısırlıların istila etmesi Afrika'nın tüm bu destekleri sayesinde gerçekleştirilmiştir. Yeni Krallık başşehrinin yerleşimi bakımından diğer dönemlerden farklı olduğu kadar dış politikası ile de dikkat çekicidir. Orta ve özellikle Eski Krallığın askeri politikası savunmaya yönelik olmasına karşın (düşmana karşı yapılan "akınlar"ı saymazsak) Yeni Krallık'la bugün emperyalist politika diye adlandırdığımız bir fetih politikası başlatılmıştır. Bu Mısır için oldukça yeni bir tutumdur. Bu daha önce belirttiğimiz Mısır'ın Asyalılara karşı geleneksel politikası bir takım olaylarla aşılmıştı.

Yaklaşık iki yüz yıldır yabancı istilalara sahne olmuş olan Mısır, bir daha benzer felaketlerle karşılaşmamak için mümkün olduğu kadar Doğu'ya doğru yayılmacı bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir; bu arada kendisiyle, Orontes'le Fırat arasına yerleşmiş olan Mitannililer tarafından desteklenen ve aşağı yukarı onlarla birleşmiş olan Asyalı göçebeler arasına mesafe koymaya kendini zorlamıştır. Mısır'ın bu yeni politikasının etkilerini medeniyetinde

meydana gelmiş olan farklılıklarda görmek mümkündür. O döneme kadar tüm yabancı istilalara ve sızmalarına karşın kendi topraklarında yaşamış olan Mısır, Doğu'ya ilerlemesiyle birlikte Asya'nın büyük medeniyetleriyle yakın ilişki içine girdiğinden oldukça değişmiş olarak çıkmıştır. Kıyafetler, silahlar hatta günlük yaşam bu dönemde çok farklıdır. O zamana kadar çok sade bir zevke sahip olan Mısır'ın tamamıyla doğuya özgü bir lüksü benimsemiş olduğunu Tut'anhamun'un mezarında da görmek mümkündür. Bundan çok şikayetçi olmadığımızı, bunun Mısır dehasının bir başka yönü olduğunu, bu dönem sanatının fiilen kaybettiklerini çekicilik ve incelikle kazandığını da belirtmek isteriz.

XVIII. HANEDAN (1580-1320) - Daha öncede gördüğümüz gibi XVII. ile XVIII. Hanedan arasında açık bir ayırım yoktur. XVII. Hanedan'ın son firavunu aynı zamanda XVIII.'nin de ilk firavunudur. Hanedanın ve firavunun isminin değişmesi, Hiksos istilasının sonunu ve Mısır'ın yeni birliğinin başlangıcını belirten Avaris şehrinin alınmasıyla açıklanmaktadır.

Ahmose (1580-1558) - Özellikle Hiksos'lara karşı tutumuyla bilinmektedir. Kazılar sonucu bulunmuş bir metin mücadelede geçen olayları ve Avaris'in alınmasını kısaca özetlemektedir. İçte yapmış oldukları hakkında, tanrılara yaptırmış olduğu tapınaklar haricinde, hiç bir bilgimiz yoktur. Bu dönemde dinin siyasal tarih üzerinde gittikçe daha fazla rol oynadığını görmekteyiz. Mısır'da düşmanları yenenin kral olmadığına, eğer tanrı izin vermezse başarının mümkün olmadığına inanılır. Mısır yönetimi, Amun tapınağının büyük rahipleri ülkenin gerçek başkanları olana kadar, gitgide artan gerçek bir teokrasiye doğru gelişim göstermiş-

tir. Filistin'de Sharuen'i alarak Asya tehlikesine son veren Ahmose birleştirici görevini, İkinci Ara Dönem'de özgürlüğünü ilan etmiş ve belki de Hiksos'larla birlik olmuş olan Nubya'yı Mısır'a tekrardan bağlamakla sona erdirir. Saltanat dönemi boyunca başkenti Kerma olan bölgedeki ardarda devam eden isyanlar sonunda üç sefer düzenlemiştir ve muhtemelen ikinci ve üçüncü çağlayan arasında kalan Say Adası'na kadar inmiştir. Yine muhtemelen saltanat döneminin sonlarına doğru Fenike'ye bir sefer düzenlemiştir.

Ahmose'nin oğlu olan I. Amenofis babasının bıraktığı esere devam etmiş ve onun gibi pek çok tapınak inşa ettirmiştir. Nubya'ya sefer düzenlemiş, Vadi Halfa'ya yerleşmiştir. Asya'da yaptıkları hakkında bilgimiz yoktur, fakat ardılının tahta çıkışında Mısır krallığının sınırlarının Fırat'a kadar uzandığını açıklaması, buralara da seferler düzenlediğini göstermektedir.

I. Tutmotis (1530-1520) - I. Amenofis'in yasal karısından sadece kızları olmuştur; Mısır'da kızların muhtemelen tahtta hakları bulunmaktaydı, fakat tek başlarına yönetimi ele geçiremezlerdi. I. Tutmosis Amenofis'in yasal olmayan oğludur ve belki güç kazanmak, belki de tahtın haklarından tam olarak faydalanmak için yasal kraliçeyle I. Amenofis'in kızı olan üvey kardeşi Ahmosis ile evlenmiştir. Seleflerinin politikalarının izinde giden I. Tutmosis güneye doğru ilerlemeye devam ederek dördüncü çağlayana kadar inmiştir. Suriye'de de Fırat'a ulaşarak bir sınır steli dikmiştir. Bu yağmacı akınları hiç şüphesiz bölgedeki kabileleri ele geçirmeye yöneliktir.

II. Tutmosis (1520-1505) - I. Amenofis'in ölümüyle karşılaşılan tahtın devamı sorunu I. Tutmo-

sis'in ölümüyle tekrardan ortaya çıkmıştır. Yine bu kral sadece kız çocuk sahibi olduğu için tahta yeniden yasal olmayan çocuğu II. Tutmosis çıkar. II. Tutmosis durumu yoluna koymak için I. Tutmosis'in yasal kızı, üvey kardeşi Hatşepsut'la evlenir. II. Tutmosis'in saltanat dönemi biri başkent Kerma olan bölgedeki biri de Suriye'deki iki isyanla belirgindir. Her iki isyan da kral tarafından bastırılmıştır, fakat bu isyanların sıklığı bizi Mısır ordusunun "fetihlerinin" dayanıksızlığı üzerine düşündürür. Akınlar düzenleyen ordu herşey bittiğinde geriye döner, yani fiili bir işgal yoktur. Kalelerde işgal edilmiş ülkeyi gözetlemesi için bırakılan askeri birlikler, kalelerin daha çok yolları kontrol etmeye yönelik olmalarından yetersiz kalırlar.

III. Tutmosis ve III. Hatşepsut - Babası ve büyükbabası gibi II. Tutmosis de ölümünden sonra yasal çocuk olarak sadece kızlarını ve nikahsız karısından bir erkek çocuk bırakır. Daha önce olduğu gibi bu çocuğun gücü ele geçirmesi beklenir ki ilk başta gerçekleşen budur. Fakat III. Tutmosis henüz çok genç olduğundan halası, II. Tutmosis'in karısı Hatşepsut naipliği üstlenir. Bu naiplik görevi kısa sürede gerçek bir hakimiyete dönüşmüş ve muhtemelen Hatşepsut yirmi iki yıl boyunca yalnız başına yönetimi ele almıştır. Bu dönemde Amun tapınağının rahipler sınıfının bu duruma karşı tutumunun bilinmesi oldukça ilginç olacaktır, çünkü II. Tutmosis öldüğünde III. Tutmosis'in onlar tarafından kral ilan edildiğini daha sonra da tapınağın büyük rahibini kraliçe Hatşepsut'un en sadık adamlarından biri haline geldiğini, hatta kraliçenin otoritesini güçlendirmek için kendini tanrı Amon-re'nin kızı ilan ettiğini bilmekteyiz. Görünüşe göre tanrı Amon-re'nin rahipler sınıfı ya Hatşepsut tarafından

kandırıldıklarından ya da gerçekten onun davranışlarından etkilendiklerinden kalıtımda önemli rol oynamışlardır.

Hatşepsut'un hükümdarlık dönemi askerî açıdan, ya orduya güveni olmadığından ya da kendi başına idare edemediğinden, oldukça sakin geçmiştir. Askerî seferlerin yerini bu dönemde ticari seferler almıştır. Bu dönem sanatsal açıdan çok parlaktır ve kraliçenin Deyrel-Bahri'deki gözde mimarı Senenmut tarafından yapılmış olan tapınağı cesaretin ve ölçülülüğün sanat harikası olarak yerini almıştır.

Hatşepsut'un ölümünden sonra III. Tutmosis (1504-1450), iktidarı yeniden ele almayı başarmıştı. Sanki doğuştan gelen bir zulümle kendini halasına karşı duyduğu hınca teslim etti ve anıtlardaki Hatşepsut adını sildirip ya kendinin ya babasının ya da büyükbabasının adını onun yerine yazdırdı. Neyseki Tutmosis yıkıcı olmakla yetinmemiş, ailesinin geleneklerini devam ettirmiş, özellikle Teb bölgesinde olmak üzere bir çok yapılar yaptırmıştır.

III. Tutmosis en büyük ününü askeri tutumuna borçludur, hiç kuşkusuz ülkesinin gücünü en uzak bölgelere taşıdığından Mısır firavunlarının içinde en parlak olanıdır. Seleflerinin Nubya'ya takındıkları politika ona güneyde sakin bir ortam sağladığından, o dönem firavunları için asıl tehlikeyi oluşturan Doğu'ya yönelebilmiştir. Asya'da Mitanniler, belki de Hatşepsut'un hareketsizliğinden dolayı, Mısır'ın düşmanı olan bir birlik kurmuşlardı. Kadeş kralı tarafından yönetilmekte olan bu birlik hatta bir seferinde Asya'yı Mısırlılara karşı ayaklandırmış ve Tutmosis Yakındoğu'da tam Mısır hegemonyasını yeniden kurmak, bu duruma son vermek için on yedi sefer düzenlemek zorunda kalmıştı. Gerçekte bu seferlerin tümü aynı öneme sahip değildi, ba-

zıları sadece askeri denetim amaçlı oldukları gibi, bazıları da cezalandırmaya yönelik basit akınlardı. Acaba Tutmosis önceden oluşturulmuş stratejik bir planı takip etmiş miydi? Görünüşe göre etmişti, fakat elimizdeki belgelerin yetersizliği durumu açıklığa kavuşturmaya yetmemektedir. Aslında Mısır'ın gerçek düşmanı, tüm ayaklanmaları kışkırtan Mitanni'ye karşı hemen bir saldırı düzenlememiş, öncelikle askeri açıdan güçlü üsler sağlayıp, en sonunda kesin kararını vermişti.

III. Tutmosis girişmiş olduğu yıllık seferlerin ilkinde Suriye ve Filistin'i yeniden ele geçirdi, sonra buraları organize etmek için üç yıl geçirdi ve son olarak ulaşım yollarıyla uğraşmaya başladı. Beşinci seferi sırasında Fenike'nin bir limanını ele geçirmesi ona bundan böyle uzun ve çölü andıran kara yolundan sakınmasını sağladı. Bundan sonra altıncı seferi için deniz yolunu kullandı ve düşman birliklerinin merkezi olan Orontes üzerindeki Kadeş'i aldı. Fenike'deki bir isyanın ona yerleştirmiş olduğu üslerin güvenilir olmadığını göstermesi üzerine yedinci seferini Fenike'nin bir çok limanını almaya adadı. Bu büyük zaferi kendini yeterince güçlü hissetmesini sağladı ve sekizinci seferine girişti. Yine denizden hareket ederek Fenike'ye çıktı, Suriye'yi geçti ve emri üzerine Byblos'ta inşa edilmiş olan ve çöl boyunca yanında taşımış olduğu teknelerle Fırat'a ulaştı. Burada Mitannilerle karşılaştığında onları yendi ve dağlara kadar kovaladı. Bu büyük zaferin yankısı çok büyük oldu. Sadece Mitanniler değil Mısır'la savaşmamış oan Asurlular, Babilliler, Hititler gibi komşuları ihtiyatkar davranarak bir vergi göndermeyi uygun gördüler.

Mitannilere karşı kazanılmış olan bu zafer sayesinde Asya'nın büyük bir bölümü Mısır'ın gücüne

boyun eğmiş olmaktaydı. Daha sonraki dokuz sefer bu durumu devam ettirmeye yönelik seferlerdi. Firavun, yenik başkanların ve prenslerin oğullarını Mısır'a getirtir, onları eğiterek Mısır medeniyetinin görevlileri olarak ülkelerine geri gönderir. Bu yöntemin yetersiz kaldığını, Mısır'ın Asya'daki durumunun güçlü olsa da askeri akınlarla desteklendirilmesi gerektiğini daha ilerde göreceğiz. III. Tutmosis hayattayken 1464 yılında, Kadeş prensleri tarafından ve Suriye'deki Orontes yakınındaki bölge tarafından desteklenen Mitanni yeni bir birlik oluşturur, fakat Mısırlılar yeni bir sefer düzenleyerek buraları alırlar. Asya bundan böyle en azından kralın 1450'deki ölümüne kadar sakin, isyansız bir dönem yaşar.

Saltanatının son döneminde, Sudanlıların yerel isyanından faydalanan III. Tutmosis dördüncü çağlayandaki varlığını güçlendirir. Mısır'ın sınırları 1450 yılında Nil'in güney ucundaki Napata'dan Fırat'a kadar uzanmaktaydı. Bu gücünün doruğu olan dönem yavaş yavaş kaybolacak olsa da bir yüz yıldan fazla sürmüştür.

II. Amenofis (1450-1425)- III. Tutmosis hayattayken büyük oğlunu, kendisinin karşılaştığı sıkıntılarla karşılaşmaması için, tahta ortak etti. II. Amenofis'in saltanat dönemi içte oldukça sakin geçmiştir, dıştaysa, III. Tutmosis'in ölümünden faydalanmak isteyen Suriyeli-Filistinliler ayaklanmaya teşebbüs etmişler, fakat bu isyan II. Amenofis tarafından bastırılmış ve yedi Suriyeli lider cezalandırılmıştı. Asya'daki durum bu dönemde gelişme göstermiştir. O döneme kadar baskın bir güç oluşturan Mitanniler Hititlerden korkmaya başlayarak Mısırlılara yaklaşmaya çalışmışlardır.

IV. Tutmosis (1425-1408) - Hiç şüphesiz II.

Amenofis'in büyük oğlu değildi, fakat iktidara nasıl geldiği bilinmemektedir. O da selefi gibi sakin bir saltanat dönemi sürmüştür. Biri Sudan'a biri Asya'ya olmak üzere daha çok denetlemeye yönelik iki sefere katılmıştır. Aslında bu dönemde Asya'daki durum tamamen değişmişti, eskiden Mitanni'lerin yaratmış olduğu tehlike bu sefer Hititlere geçmiş, Mitanni'lerse firavunun yakın dostluğunu kazanmak için çaba gösterir olmuştu. İki ülke arasında bir barış imzalanmış ve bunu perçinlemek için muhtemelen IV. Tutmosis bir Mitanni prensesiyle evlenmiştir. İşte bu yüzden de oğlu III. Amenofis Hint-Avrupalı kanı taşımaktadır.

III. Amenofis (1408-1372)- Normal bir şekilde babasının yerine geçmiştir. Saltanatının ilk dönemlerinde av seferlerine katılmış, daha sonra ise sarayında sakin bir yaşam sürmüş olması muhtemeldir. III. Amenofis kökeni belli olmayan, belki de yabancı bir kadınla evlenmiştir. III. Amenofis dışarda Sudan'a kadar ilerlemiştir. Mitanni ile ilişkiler hala güçlü olduğundan muhtemelen Asya'ya müdahale etmemiştir. Mısır kralı karılarını Mitanni ve Babilden seçmiştir. Büyükbabasının zamanında zayıflamaya başlamış olan siyasi durum gittikçe daha çabuk bir değişim göstermiştir. Hititler Mitannilerle çarpışmaya girince, Mitanniler onları ancak Mısır'lıların yardımıyla geri püskürtebilmişlerdir. Mısır'ın bu müdahalesi, Hititlerin, III. Amenofis'in saltanat döneminin sonundan itibaren Mısır'a karşı olmalarına yol açmıştır. Hititler daha önce Mitannilerin uygulamış olduğu politikayı örnek alarak Suriye'de Mısır'a karşı bir birlik oluştururlar. Mısır'ın güvenliği bundan böyle tehdit edilmiş olur, fakat bu durum Mısır'ın Asya'daki sömürgeleri için ancak III. Amenofis'in ardılı zamanında tehlikeli hale gelir.

IV. Amenofis-Ahenaten (1372-1354) - III. Amenofis'in oğlu IV. Amenofis babasıyla birlikte bir kaç yıl yönetimi paylaşmıştı. Bu kral evrensel tarih içinde "aykırı düşünceli kral" olarak ünlenmiştir. Saltanat dönemi boyunca din her şeye hakim hale gelmiştir, fakat bu dönemde dinin Mısır politikasında önemli bir rol üstlenmesi için gerekli fikirler III. Amenofis'in saltanat döneminde doğmuştur. Hanedanın başlangıcından itibaren Amun'un rahipler sınıfı yönetimde önemli güce sahipti. IV. Amenofis'in dinî "isyanı" onun dine karşı saygılı olmamasından değil, muhtemelen politik nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Yine de bunu çözecek yeterli belge yoktur, kralın mistik biri olabileceği de olasıdır, açık olan bir şey vardır ki o da kralın bu tutumunun amaçlarından birinin Amun rahipler sınıfının tusaklığından kurtulmak olduğudur. Gerçekten isyancı bir tutumla kral, Tanrı Amun'un dinini ortadan kaldırmak isteğiyle tapınaklarını kapattırır ve rahiplerini dağıtır. Tüm bunlardan hoşnutsuz bir şekilde Teb bölgesini bir kenara bırakarak yönetimi Orta Mısır'daki el-Amarna'ya taşır. Son olarak da Amun'dan türetilmiş Amenofis adını Ahenaten ile değiştirir ve Amun adını tüm anıtların üzerinden, dolayısıyla eski firavunların I., II., III. Amenofis gibi süslemelerini sildirir. Mısır'a kabul ettirmek istediği din açık olarak tektanrıcı eğilim göstermektedir. Diğer Tanrılar aynı şekilde cezalandırılmasa da esas Tanrı Mısır için oldukça yeni olan Aten, yani Güneş Tanrısı haline gelir. Tanrıya tapmak için heykellerine ihtiyaç olmadığı, açık havada, gökyüzünde parlayan Tanrı'yla doğrudan iletişim kurulabileceği inancını yerleştirmeye çalışır. Bu dinde bir Asya etkisi görülmüş, hatta kralın Asya'da emperyalist bir politika uygulabilmek için, bilinçli bir şe-

kilde bu dini yarattığına inanılmıştı. Bu sav yine de gerçekdışı gibi görünmektedir, çünkü IV. Amenofis hem dış durumla pek ilgilenmemiş hem de Aten kültü onun tarafından yaratılmamıştır. Bu kült IV. Amenofis'ten önceki firavunlar zamanında vardı ve güneş kursunu belirtmek için kullanılmış olan Aten ismine *Piramitlerle İlgili Metinler*'de de rastlanılmıştı. Rahipler sınıfı Ahenaten'in bu dinî isyanında belli bir rol oynamış gibi gözükmektedir. Aten'e özgü isyanın politik yönü belirleyici olabilirdi, fakat bu öncelikle çok kısa sürmüş hatta belki de Ahenaten yaşarken Aten dini terk edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak IV. Amenofis'in karısı Nefertiti'nin de önemli rol oynaması muhtemeldir. IV. Amenofis'in dinle ilgili bu tutumunun sonucunda Hanedan zayıflamış, ölümünden sonra Amun'un rahipler sınıfı tekrardan gücü eline almış ve IV. Amenofis'in ardılları saygınlıklarını yitirmişlerdir.

Güvenleri kalmamış Amun rahipleri yeni bir hanedanın kurulmasını desteklemişlerdir. Dinî isyanın sebep olduğu çalkantılardan faydalanan Hitit birliği, bu dönemde bir çok başarılar kazanmıştı. Kadeş kralı kuzeydeki Suriye topraklarını tekrardan almış, Hititlerin müttefiki olan Amurru kralıysa Mısırlılar tarafından zapt edilmiş olan Fenike limanlarını ele geçirmişti. IV. Amenofis tepki göstermeyerek Fenike'ye bir soruşturmacı göndermeye çalışmıştı. Bu soruşturmacı da garip bir şekilde Amurru kralını haklı bularak onu desteklemişti. Sonuç olarak IV. Amenofis bunun bitmiş bir olay olduğunu kabul ederek Amurru kralının bağımsızlığını onaylamış gibi gözükmüştü. Filistin'de ise Bedeviler isyan çıkarmış ve önce Megiddo'yu daha sonra da Jerusalem'i ele geçirmişlerdi. Aslında orada yaşayanların Mısır'dan yardım istemesi boşunaydı,

çünkü IV. Amenofis onlara hiç bir yardım göndermiyordu. Son olarak Mısır'ın müttefiki olan Mitanni Hititlerle Asurluların ardarda darbelerinden etkilenmiştir. Çok güçlü konuma geçen Hititler, IV. Amenofis'in onaylamış olduğu durumda bağımsız kalmak isteyen Amurru kralını onlarla bir birlik anlaşması imzalamaya zorlarlar. Böylece Mısır etkisinin yerini her yerde Hitit etkisi almaya başlar ve III. Tutmosis'in eserinden geriye hemen hemen hiç bir şey kalmaz.

Tutanhaten-Tutankamun - IV. Amenofis'in veraseti, Hanedan'ın ilk kralları gibi sadece kız çocuğu olduğundan oldukça karanlıktır. IV. Amenofis yaşamının son yıllarına doğru büyük kızının kocasını muhtemelen tahta ortak etmişti: Smenhkare ve diğer ikisi Amun'un kültünü benimsemişlerdi. Amarna'da yaşayan kraliçe Nefertiti ise Aten kültüne sadık kalmaktaydı. IV. Amenofis'le Smenhkare hemen hemen aynı zamanda ölmüşlerdir ve otorite IV. Amenofis'in ikinci kızının kocasına geçmiştir. Tutanhaten yönetimi devraldığında çok genç yaşta olduğundan Amarna'da Nefertiti'nin yanında kalmıştır. Bilinmeyen bir olay sonucunda, üç yıl sonra Tutanhaten el-Amarna'yı terk etmiş ve daha sonra Tutankamun adını alacağı Teb'e gitmiştir. Yalnız kalan Nefertiti, Hititlerle belki de ona karşı entrikalar düzenlemişti. Tutankamun dokuz yıllık bir saltanat dönemi sonunda, çok genç bir yaşta, 18 yaşında ölmüştür. Dul karısı Anhesenamun bir Hitit prensi ile evlenmek istemiş, fakat bu prens Mısır'a gelirken öldürülmüştü.

IV. Amenofis'in saltanat döneminin sonundan itibaren Mısır dış politikası muhtemelen kral tarafından değil de Haremhap adındaki bir general tarafından idare edilmişti. Bu önemli kişi iktidarı tek

başına ele geçirmeyi beklerken XVIII. Hanedan'ın son dönemlerini de yönlendirmişti. IV. Amenofis'in saltanat döneminde Haremhap Asya ve Güney Filistin'de mücadelelere girişmiş, Mısır'ın lehine çabalar göstermişti.

IV. Amenofis'in eski memuru olan Aya, IV. Amenofis'in kızı, Tutankamun'un dul karısıyla evlenerek tahtta hak sahibi olur. Aya'nın saltanat dönemi her şeyden önce karmaşık ve kısadır, sadece dört yıl sürmüştür. Bu dönemde dış politika, Aya'nın tahta çıkmasına hiç kuşkusuz katkısı olmuş olan Haremhap tarafından idare edilmiştir.

Haremhap - Hanedanın son kralı olan Haremhap'ı Manetho ve tarihçilerin aktardıklarıyla tanımaktayız. Aslında ne kan ne de bağ olarak hanedana ait değildi. Belki de karısının IV. Amenofis ile akrabalık bağı vardı, fakat bu tahtta hak sahibi olması için yeterli değildi. Amun'un bir kahini tarafından seçilip seçilmediği de kesinlik kazanmamıştır. Kendisi "nomark" yani yerel yönetici bir aileden geliyordu, muhtemelen de askerlik mesleğinde kısa sürede uzmanlaşmıştı. IV. Amenofis'in saltanat döneminde okçuların başı olan Haremhap, Tutankamun ve Aya zamanında orduyu yönetmekteydi. Tutankamun ve Aya'ya bağlı ve onlardan yana olan bu önemli kişi saltanat döneminde IV. Amenofis'in ailesine karşı bir tutum içine girmişti. Üzerlerinde selefinin adı olan anıtları gaspederek Tutankamun yerine kendi adını yazdırmıştı. Saltanat dönemini de sanki IV. Amenofis, Smenhkare, Tutankamun ve Aya yaşamamış gibi III. Amenofis'in ölümüyle başlatmaktaydı. Onun saltanat döneminde ilan edilmiş bir fermanı doğru kabul edersek, devlet memurlarının yolsuzluklarının önüne geçerek merkezi otoriteyi yeniden kurmuştur. Haremhap muhtemelen tah-

ta çıktıktan sonra askeri seferlere katılmamıştır. XIX. Hanedan'ın gerçek kurucusu, kendi kendini ilk firavun seçmiş olan Haremhap'tır.

XIX. HANEDAN VE MISIR ÜSTÜNLÜĞÜNÜN YENİDEN ORTAYA ÇIKIŞI - XVIII. Hanedan'ın büyük fatihlerinin düzenlemiş olduğu ordu, bu dönemde bundan böyle Mısır devletinde bir gücü temsil etmekteydi, doğal olarak da siyasal yaşamda etki sahibiydi. Haremhap'a yönetimi zorla ele geçirmesine olanak sağlayan da zaten onun askeri konumuydu. Haremhap yaşlı ve muhtemelen çocuksuz biri olarak verasetini başka bir askere bırakmayı düşünmüştür.

I. Ramses (1314-1312)- Haremhap tarafından seçilmiş olan I. Ramses hiç zorlukla karşılaşmadan yönetimi ele geçirmişti. Delta'daki Tanis kökenli olan kral, babası gibi askerlik mesleğinden gelmekteydi. Haremhap'la aynı unvanlara sahipti. XVIII. Hanedan'ın son firavunlarıyla akrabalık derecesi henüz kesinlik kazanmamıştır.

Tahta çıktığında yeterince yaşlı olan Ramses, soyuna krali otoriteyi onaylatmak için derhal oğlu I. Setos'u tahta ortak etmişti. I. Ramses'in saltanat dönemi özellikle Karnak'daki (Teb) tavanı sütunlar üzerinde olan büyük salonun yapılmaya başlanması ve Setos tarafından yönetilmiş Sudan seferiyle dikkat çekicidir.

I. Setos (1312-1298)- Babası ve Haremhap gibi Setos da okçuların ve vezirlerin başkanıydı. Saltanat döneminde özellikle Doğu'nun fethedilmesi politikası tekrardan ele alınmıştır. I. Setos'un sayesinde Mısır yeniden büyüme dönemine girmiştir.

Bu dönemde firavunun değişmesinden faydalanan Asya'nın Bedevileri isyan çıkararak Mısır'dan Filistin'e uzanan kara yolundaki tüm karakolları

ele geçirdiler. Setos isyanı kısa sürede bastırarak karakolları tekrardan aldı ve Filistin'e girdi. Hititler tarafından yüreklendirilen yerel halk Mısır'a karşı olduğunda ise Setos birliğin oluşmasına meydan vermeden birliktekileri dağıtmıştır. Böylelikle Filistin'e hakim olmuş Setos Tyre'ye kadar Suriye'ye ilerler ve Mısır yeniden Asya'da bir güç oluşturur.

Eski Krallık döneminden itibaren sorun çıkarmayan Mısır'ın Libya yakınındaki Batı sınırı ne yazık ki bu dönemde aniden önemli bir tehlike yaratır. Çünkü, bütün Güney Avrupa'ya yayılmış olan Ari'li kabileler denizi geçerek, yerleşmek üzere Libya'ya geldiklerinden hemen Mısır'a da sızmaya çalışırlar. I. Setos, kolaylıkla onlara egemen olmayı başarır, fakat tehlike devam ettiğinden, halefleri zamanında bu gruplar önemli sorunlar yaratırlar. Libya sakinleştirilince Setos seferini sürdürmek için bir kere daha Asya'ya yönelir. Bu sefer, ne yazık ki iyi bilinmemektedir, fakat Setos'un Hititleri Kadeş yakınlarında yenmeyi başardığını bilmekteyiz. Yine de Suriye'yi tekrardan almayı başaramamış olduğundan bu savaş kesin sonuca ulaştırıcı olmamıştır.

II. Ramses (1298-1235) - Normal bir şekilde babasının yerine geçmiştir. Eğer ismini taşıyan anıtlara bakacak olursak II. Ramses Mısır'ın en büyük kurucusu olarak anılmalıdır, aslında diğerlerinin yaptıklarını gasp etmek demek daha uygun olacaktır. II. Ramses eski yapıların üzerinden selefleri nin adını sildirerek kendi adını yerleştirmekten çekinmemişti. Hiç de küçümsenmeyecek sayıdaki kendi yaptırmış olduğu yapılara gasp ettiklerini eklersek onun evrensel tarihe gerçekten de katkıda bulunduğu anlaşılır.

Babasının politikasını sürdüren Ramses Sudan'a bir sefer düzenlemiş ve belki de Libya'da batıdan ge-

len Hint-Avrupalılarla savaşmıştı. 1294 yılında Filistin'e geçmiş ve yaklaşık Byblos'a kadar ilerlemiştir. Bu dönemde Hititlerin yeniden Mısır ordusuna karşı bir birlik oluşturdukları görülür. Fakat Mısırlılar bu birliği kolayca dağıtmayı başaramadığından iki taraf arasında çarpışma başlamıştır. Karşılaşma Kadeş yakınlarında olmuş olup bu savaş, döneme ait övücü yazılar sayesinde bilinmektedir. Ramses'in tüm yapabildiği birlikleri toplamak ve belki de düşmana egemen olmaktı. Bu savaş sonunda Ramses ne Kadeş'i ele geçirebilmiş ne de Hitit ordusunu bozguna uğratabilmişti. Dönüşünde Filistin'de yeniden patlak veren bir isyan sonucunda tekrardan Asya'ya ilerlemiş, Filistin'de barışı sağlamış ve Hititlerden Tunip'i almıştır.

Tüm bu olanlar sonucunda dış durumda da ani değişiklikler oluşmuştur. Hitit-Mısır çekişmesinden faydalanan Asur kralı gitgide Mitanni topraklarına doğru yayılmış, daha sonra da Mısır sömürgelerini ve Hitit imparatorluğunu tehdit ederek Fırat yakınına yerleşmiştir. Tehlikenin farkına varan Hititlerle Mısırlılar derhal anlaşma yoluna giderek 1278 yılında bir anlaşma imzalamışlardır.

Her iki tarafta bu anlaşmayla bir daha savaşmama ve dış güçler tarafından saldırıya uğradıklarında karşılıklı yardım yükümlülüğü altına girmişlerdir. Ayrıca suçluların iadesi üzerinde de anlaşmışlardır. II. Ramses bu yeni birliği güçlendirmek için bir Hitit prensesiyle evlenir. Öncelikle bu anlaşma Mısır için kısa sürede anlamını yitirir, çünkü yeni bir Hint-Avrupa akını Küçük Asya'da yayılmaya başlar ve Hititler bundan ilk etkilenenler olurlar. Bir süre duruma hakim olabilseler de kısa zamanda Mısır için hiç bir yardım olanağı kalmaz hale gelir.

Merneptah (1235-1224) - Merneptah'ın saltanat dönemiyle birlikte Mısır'da çöküş dönemi başlar. II. Ramses'in saltanat dönemi oldukça uzun sürmüştü, otuzuncu oğlu olan Merneptah da tahta çıktığında oldukça yaşlıydı. Yine de Merneptah Mısır'ın saygınlığını korumayı başarmıştır. Saltanat döneminin en önemli olayı hiç kuşkusuz Libya seferidir. I. Setos zamanında Hint-Avrupalıların Libya'ya girdiğini görmüştük. Bu bölgede yerleşmiş olan değişik klanları birleştiren bir kabile reisi Libya'nın yerel halkını egemenliği altına almayı başardıktan sonra Mısır'a karşı bir güç oluşturmaya başlamıştı. Hint-Avrupalılardan oluşan ordu Memfis'in kuzeybatısına, Nil vadisine girince Merneptah Mısır topraklarında bir savaşa girişmek zorunda kalır ve Libya ordusunu dağıtır. Tarihte ilk olarak İsrail adına rastladığımız bir Mısır belgesine göre Merneptah aynı zamanda Asya'ya da bir sefer düzenlemişti. Fakat hala tartışılmakta olan bu sefer üzerine hiç bir bilgi sahibi değiliz.

Belki de biz Mısır klasik tarihini Merneptah'ta, yani tam XIX. Hanedan'da bitirerek biraz keyfi hareket etmekteyiz. Aslında Mısır'da mukayese edilemez görkemliliği yaratmış olan her şey bu firavundan sonra yavaş yavaş kaybolmaktadır. Öncelikle Asyalı sömürgeler Mısır'dan bağımsızlaşırlar, daha sonra da Afrika'nın Mısır İmparatorluğu'nun tek gücünü oluşturan birlik Birinci ve İkinci Ara Dönemlerde olduğu gibi yok olur. Biraz ilerde Aşağı ve Yukarı Mısır'da yerleşmiş olan Mısır'a düşman krallıkları inceleyeceğiz. Fakat bu sefer diğerlerinden farklı olarak Mısır, önce Asurluların daha sonra Perslerin, son olarak da Yunanlıların bir kurbanı haline gelecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇÖKÜŞ

2. binin sonlarına doğru (1200 civarı) Hint-Avrupalıların yığınlar halinde Libya'ya, Akdeniz'e ve Asya'ya gelmeleri güçlerin dengesini altüst etmiştir. Hint-Avrupalılar gelene kadar Mısır ve Mezopotamya birbirinden bağımsız, çarpışmalara meydan vermeyecek uzaklıkta, iki büyük medeniyet merkezini oluşturuyorlardı. Hatta II. binin başlarındaki ilk göç dalgaları V. binden beri süregelen bu durumu değiştirmişlerdi. Yakındoğu'da, Anadolu'daki Hititler, Yukarı Fırat üzerindeki Asur'lular gibi yeni imparatorlukların kurulması Mısır'ı Filistin ve Suriye'ye uzanan bir eksen içinde kendini korumaya zorlamıştı. Hatta zamanla bu eksendeki sömürgelerin Nil vadisini korumakta yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Mısır, tarihinde ilk olarak denizden hem de Mısır kıyısından saldırıya uğramıştır. Hiç kuşkusuz bu istilacı donanmayı yok edip bir kaç sene kazanmayı başarmıştır, fakat bundan böyle güçlerin yeni dağılımını değiştirmek onun elinde değildi. Bu dönemde Akdeniz bir göç ve geçiş merkezi, dolayısıyla da medeniyet merkezi haline dönüşür, Mısır'ın göreceli inzivası da son bulur. O döneme kadar kendi içine kapanarak tam Afrika'ya özgü kalabilen Mısır'ın bundan böyle seneler geçtikçe bunu sağlaması güçleşir. Mısır'ın iç gelişiminde de bazı değişiklikler olmuştur, siyasi merkezin medeniyetlerini Akdeniz'e

doğru yer değiştirmesinden dolayı değiştiğini ilerde göreceğiz. Fakat Mısır, uzunluğundan dolayı tehlikesiz bir şekilde merkezi idaresini değiştiremezdi. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi Mısır'ın başkentini Delta'ya taşıması, Güney'de isyan çıkmasına neden olması demekti. Mısır Akdeniz dünyasında olup bitenleri görmek ve kendini koruyabilmek için merkezin Aşağı Mısır'da olması gerekti, eğer merkez çok Kuzey'de olursa Yukarı Mısır ve Nubya hemen hemen bağımsız hale gelmekteydi ve firavunlara özgü krallıktan bütün gücünü geri çekmekteydi.

Hiç kuşkusuz çaresi olmayan bu önemli durum iki ilave olayla dengesizliği arttırmaktaydı. Amun'un rahipler sınıfıyla Teb, Mısırlıların gözünde değiştirilemeyecek olan Delta'da bir idari merkezin kurulmasını zora koşan çekici bir merkez olarak saygınlığını korumaktaydı. Son olarak da kişisel kabiliyetleri veya saygınlıklarıyla belki de Mısır'da benzer bir birliği sağlayabilecek büyük liderlerin yokluğu, Mısır'ın çöküşünü hızlandırmıştır. Senvosret'lerin ve Amenemhet'lerin ülkesi bir yemden başka bir şey değildi; bir çok yolun kesişme noktasına yerleştirilmiş olan coğrafi konumu onu doğrudan saldırılara maruz bırakmıştı, ama yine de konumunun sakıncaları ancak Akdeniz kalabalıklaşıp gelişerek parlak bir merkez haline geldiğinde ortaya çıkmıştır. Antik dünyanın medeniyetlerinin merkezi Kuzey'e doğru yer değiştirmiş ve bu yer değiştirme de Mısır için oldukça yıkıcı olmuştur. Bu, tarihte tanık olduğumuz ilk yer değiştirmedir ve sonuncusu da olmayacaktır. İ.S.1.yüzyılın ilk büyük istilaları, Yeni Dünya'nın keşfi ve kalabalıklaştırılması gibi bizim Batı medeniyetimizi etkilemiş tarihi olaylar bir çok yer değiştirme örnekleridir ve her

seferinde medeniyetlerin eski dengesi altüst olmuş, bazılarına çöküş sürecini yaşatırken bazılarını da ön plana çıkartmıştı.

1. XIX. Hanedanın Sonu (İ.Ö. 1224-1200) - Batı'nın Libyalı-Hint-Avrupalılarını egemenliği altına almayı başarmış Merneptah Mısır için aktif bir askeri politikayı devam ettirmenin çok faydalı olacağını anlamıştı. Aslında düşman tamamıyla yok edilmemiş, sadece dağıtılmıştı. Merneptah hanedanının son büyük kralıdır. Halefi olan Amenmesse bir zorbadır ve onun saltanat döneminden itibaren iç karışıklıklar başgöstermiştir. Amenmesse, kendi açısından yasal kral olan II. Setos tarafından devrilmiş Merneptah-Siptah tarafından tahttan indirilmiştir. II. Setos'un oğlu olan Ramses-Siptah babasının yerine geçmeyi başarmıştır, fakat saltanat dönemi hakkında hiç bilgimiz yoktur. Anarşi de onun ölümünden sonra büyümüştür. Eyalet yöneticileri bu dönemde hemen hemen bağımsız hale gelmişlerdir, hatta muhtemelen merkezi idareyi yönetecek bir kral bulunmamaktadır. Suriyeli Tvosre adında birisi kendini zorla kral ilan etmeye bile çalışmıştır. Dışardaysa Hint-Avrupalılar güneye ve batıya doğru ilerlemişler, Libyalılar ise Mısır anarşisinden faydalanarak kendilerini yeniden örgütlemişlerdir.

2. XX. Hanedan (İ.Ö. 1200-1085) - Mısır belgeleri dine saygısızlığı ve Suriye'li zorbanın tiranlığını eleştirmektedirler. Sethatne adında bir Mısır'lı halktan gelen bir tepkiye dayanarak veya Amun tapınağının rahipler sınıfı tarafından cesaretlendirildiğinden Tvosre'yi tahttan indirmeyi başarmış ve XX. Hanedanı kurmuştur. Bu hanedan, uzun süren anarşi döneminin ülkeyi güçsüzleştirmiş olmasına rağmen belli bir saygınlık kazanmayı başarmıştır, bu yine de fazla abartılmamalıdır, çünkü bu bir ye-

niden canlanma ve çaresiz olarak çöküş döneminin başlangıcından başka bir şey değildir. Hanedanın kurucusu Sethatne (1200-1198)'nin çok kısa süren bir saltanat dönemi olmuştu. Yaşamının son dönemlerinde o da oğlu III. Ramses'i yönetime ortak etmişti. III. Ramses içte yönetime değin bir reforma girişmiş, hatta Mısır'ın tüm sosyal organizasyonunu yenilemiş gibi gözükmektedir. Ne yazıkki bu reform çok az bilinmektedir. Bu saltanat dönemine ait bazı papirüs parçalarından tanıdığımız halkın hiyerarşik dağılımına ait daha fazla bilgi sahibi olmak ilginç olacaktır. Öncelikle bunu benzer reformlara girişmiş Erken Roma İmparatorluğu dönemi örneğine bakarak değerlendirirsek, sosyal mevkilerin açıklığa kavuşturulmasının bir yeniden düzenlemeden çok bir çöküşün işareti olduğunu görürüz. Her ne olursa olsun, III. Ramses en azından o dönem için kaçınılmaz olan askeri sistemin güçlendirilmesini başarmıştır. Gerçi Asya'da Hititler "denizden gelenler" yani Avrupa'dan gelen Hint-Avrupalı kabileler tarafından yok edilmişlerdi. Bu kabileler de Filistin sınırlarından geçmiş Mısır'a doğru ilerlemekteydiler. Libya'daki batının Hint Avrupalıları yeniden örgütlenmiş olarak Nil vadisini yeniden tehdit etmekteydiler. Ramses ilk seferinde Memfis'i tehdit ederek Mısır'a girmeyi başarmış olan Libya'dan gelen Ari'li kabileleri durdurmayı başarır. Bu ilk başarısından sonra (seferlerin sırası iyi bilinmemektedir) firavun, Mısır'ı hem denizden hem karadan tehdit eden, Kuzey'den ve Doğu'dan gelen yeni Avrupalı istila dalgasıyla karşı karşıya kalır. Bu kara seferi hakkında çok az bilgimiz vardır, Mısır ordusu Hint-Avrupalıları karşı muhtemelen Filistin-Suriye sınırında, Mısır'dan oldukça uzakta hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Teb'deki Me-

dinet-Habu tapınağının alçak kabartmaları bizi görünüşe göre kesin sonuca götürmüş Mısır zaferinin beklenmedik olayları üzerine aydınlatırlar; her ne olursa olsun "Denizden gelen halklar"ın işgal donanması kıyılarda veya Delta'da zarara uğratılmış ve geri gelememişti.

III. Ramses'in Libya'nın Hint-Avrupalılarına karşı kazanmış olduğu ilk zafer yetersiz kalmış olmalıdır, çünkü ilk istilanın altıncı yılına girmeden birlikler yeniden Kaper adındaki tek bir liderin otoritesi altında birleşmişlerdir. Kaper öncelikle Libya'nın yerel halkını boyunduruğu altına alır ve Libya'da bir Hint-Avrupa baskısı oluşturur. Bu giriş niteliğindeki çalışmayı tamamladıktan sonra Kaper birliklerini Mısır'ın alınmasına yöneltir ve iki ordu Memfis yakınlarında çarpışırlar. Fakat bu sefer Mısır'ın zaferi kesindir, Kaper ve oğlu esir edilirler. Hint-Avrupalı askeri birlikler dağılmış bir şekilde tekrardan istilaya teşebbüs edemezler, Mısır'a da büyülenmekten kendilerini alıkoyamazlar. Bunun üzerine Nil vadisine fatih olarak girmek yerine barışçıl yollardan Mısır'a sızmayı başlarlar, paralı asker olarak çalışanlar çoğunluktadır. Bu askerler ilerde, devlet içinde ayrı bir devlet haline gelirler, hatta krali otoriteyi ele geçirmeyi bile başarırlar. Bu asker savaşçıların soyundan gelen bir kimse ilerde Mısır tahtına çıkacaktır.

"Denizden gelen halklar"ı yenilgiye uğrattıktan sonra III. Ramses tekrardan Mısır'ın Asya'daki geleneksel politikasını sürdürmeye çalışmıştır; hatta Suriye'ye sızmayı bile başarmıştır, fakat bu önemsiz bir akın olmaktan öteye gidememiştir. Mısırlılar tarafından uzun süre kontrol altında tutulmuş Filistin kıyısı ise o dönemde Hint-Avrupalı bir kavim olan Filistinliler tarafından ele geçirilmişti.

III. Ramses ölür ölmez veya belki de yaşarken Mısır tekrardan anarşiye gömülmüş gibi gözükmektedir. Eski ve yaşlı krala karşı bir komplo düzenlenmiş, muhtemelen suikastçiler tasarılarının bir kısmını gerçekleştirmişlerdi. Kralın öldürülüp öldürülmediğini veya komplocuların iktidarı ele geçirmeden Ramses'in oğlu tarafından cezalandırılıp cezalandırılmadıklarını veya komplo ortaya çıktığında kralın yaşamını doğal bir ölümle yitirip yitirmediğini tam olarak bilmemekteyiz. Her ne olursa olsun onun ölümünden sonra çöküş hızlanmış ve III. Ramses'in sekiz halefinin saltanat dönemi (hepsi Ramses diye adlandırılırlar: IV., V., VI., VII., VIII., IX., X., XI. Ramses) iç karışıklıklar ve kıtlıklarla belirgin hale gelmiştir.

Hatta bu dönemde krali mezarlara dahi saygı gösterilmemiştir. Soyguncular lahitleri kıymetli taşlara sahip olmak için soymuşlar, iktidardaki firavunlarda ellerinde onlara engel olabilecek güç bulunmadığından, atalarından geri kalanları korumak için, onları gizlice çıkararak toplu mezarlara gömmüşlerdir. Kralın Eski, Orta, Yeni Krallık dönemlerinde bir kraldan çok tanrı olarak görüldüğü düşünüldüğünde krallığın ne derece otorite ve saygınlık kaybetmiş olduğu anlaşılır. Krallığın güçsüzlüğü Orta Mısır'daki, özellikle Libyalıların çıkarmış olduğu ve Teb'deki Amun rahipler sınıfının önayak olduğu isyanlarla kendini gösterir. Rahipler sınıfının gerçek rolünün bu isyanda ne olduğunu tam olarak bilmemekteyiz. XI. Ramses büyük bir enerjiyle Amun'un büyük rahibini görevinden azletmiş ve bir süre onun yerine geçecek kimseyi seçememişti, fakat ya tek başına idare edemediğinden, ya rahipler sınıfının üzerindeki baskısı sonucu ya da kıt anlayışlılığından sadece bir gözdesini öne sürmekle

yetinmiştir ve Amun'un büyük rahibi olarak Herihor'u atamıştır. Asker olan Herihor'un atanması da Hanedan'ın sonunu getirmiştir. Önceleri sadık bir görevli görüntüsünü veren Herihor, Amun'un büyük rahipliği görevini üstlendikten sonra yavaş yavaş krallığın bütün unvanlarına sahip olmuştur. Krali saygınlığı sayesinde rahiplik görevine önce Kouch'un yardımcı krallığını daha sonra da ona Yukarı Mısır'ı yönetmesine imkan veren güneyin vezirliğini eklemiştir. Hemen hemen tüm Mısır'ın hakimi haline gelen Herimhor'un arkasında rahipler sınıfının desteği olduğu sanılmaktadır. XI. Ramses'in hangi tarihte öldüğü dahi bilinmemektedir. Kralın ölümünden sonra Mısır yeniden iki bölgeye ayrılmış olup kuzeyde bu bölgenin veziri Smendes, belki de karısının tahtta hak sahibi olduğundan, çok güçlü hale gelmiş, güneyde ise Herihor krali unvanları ele geçirmişti. Kuzey ve güneydeki bu iki güç birbirlerine karşı düşmanca tavır içinde olmamış, hatta muhtemelen Herimhor kendini teorik olarak Smendes'e bağımlı görmüştür, çünkü Yukarı Mısır'ın hakimi ve yerine oğlu Pi'anh'ı geçirmiş olduğu Amun rahipler sınıfının gerçek başkanı olarak Herimhor Teb bölgesinin ve ülkenin güneyinin kesin hakimiydi.

3. XXI. Hanedan (İ.Ö. 1085-950) - Herihor güneyin yönetimini üstlendiğinde yeterince yaşlı olduğu için eğer kuzeyi de tahtına bağlamak istemiş olsa bile bu tasarısını gerçekleştirmeye zamanı olmamıştır. Herihor öldükten sonra güç, biri kuzeydeki yasal kral Smendes, biri de Orta Mısır'daki Herihor'un oğlu Pi'anh arasında paylaşılmış durumdaydı. Bir takım olaylar sonucunda Smendes XXI. hanedanın kurucusu olarak başa geçer ve başkent doğu Delta'daki Tanis şehrine taşınır. Aslında Smen-

des de Herihor gibi Mısır'ın durumunda hiç bir değişikliği gerçekleştirmeden ölmüştür. Smendes tahtını I. Psusennes'e bırakmıştır, fakat Psusennes'in oğlu olmadığı için ölümünden sonra Pi'anh'ın oğlu, kızı Makare ile evlenerek Mısır geleneklerine göre tahtta hak sahibi olmuştur. Pi'anh'ın oğlu, Makare ile evlendiğinde Amun'un baş rahibiydi ve dolayısıyla Yukarı Mısır'da gücü elinde tutmaktaydı. Böylelikle hem baba tarafından güneydeki otoriteyi devralıyor hem de karısından dolayı kuzeydeki kraliyet otoritesine sahip oluyordu. Bu kral I. Pinudcem adıyla tahta çıkmış olduğundan Mısır'da birlik tekrar sağlanmış gibi gözükmektedir. I. Pinudcem kuzeyde bulunarak güneydeki otoriteyi Amun'un baş rahipleri olarak atanmış öz oğulları sayesinde sağlamaya çalışmıştı. Büyük oğlunun ölümü üzerine Teb'de muhtemelen bir isyan çıkınca Pinudcem, derhal ikinci oğlunu Teb'deki rahipler sınıfının başına atamıştır. İkinci oğlu Necerkeperre babasının hesaplarını etkisiz hale getirerek iktidarı kendi lehine kullanmıştır. Amun'un baş rahibi olan Necerkeperre kısa sürede kendini kral ilan etmişti. Böylece Pinedcem'in tüm çabalarına rağmen Mısır yeniden ikiye bölünmüş olmakta idi, çünkü Amun'un baş rahibi XVIII. ve XIX. hanedanlarda sahip olduğu maddi güce artık sahip değildi. Hazine, bir zamanlar büyük firavunların bitmeyen savaşlardan getirmiş olduklarını yabancı askeri birliklere aktardığından güçsüzleşmişti: Hazineye giren artık sadece tapınağın topraklarından gelen kazançtı ki onun da büyük bir kısmı rahipler sınıfı tarafından kullanılmaktaydı.

Pinedcem'in ölümü üzerine bölünmüş olan hanedanı Tanis'de ve Kuzey'de önce Amenemope, daha sonra da halefleri Siamun ve II. Psusennes yö-

netmişler, Teb'de ise Necerkeperre'nin oğlu babasının yerine geçmiştir. Bu krallar kuzeyde saltanat sürmüş krallarla aynı isimleri taşımaktadır, güneyde kısa bir süre hüküm sürmüş bir Psusennes ve Siamun'un çağdaşı olan bir Pinedcem'in varlığı bilinmektedir. Bu dönem çok az bilinmektedir, Kuzey'le güney arasındaki ilişkinin nasıl olduğu da dolayısıyla açıklığa kavuşmamıştır. 1940 yılında P. Montet tarafından ele geçen bulgular hiç kuşkusuz bu sorunları aydınlatmaya yetecektir. XIX. Hanedan'ın sonuna hakim olan olay, Mısır'ın güç olarak bölünmesinin resmi olarak belgelenmemiş olmasıdır. Tanis'li krallar Mısır'ın yasal hükümdarlarıdır, Teb'de ise Necerkeperre'nin soyundan gelenler, babalarının tersine kraliyet unvanını taşımamaktadırlar. Kuzey'in ve Güney'in gizli güç halinde bölünmesi her halûkarda siyasal yapıdaki tek yara değildir: Orta Mısır'da Herakleopolis'te Libya kökenli bir aile yerel hakimiyeti ele geçirmiş ve gittikçe önem kazanmaktadır. Tanis'li kralları alt ederek XXII. Hanedan'ı kuracak olan da işte bu ailedir.

4. XXII. Hanedan (İ.Ö. 950-730) - Libya kökenli bu hanedan bir çeşit askeri diktatörlüktür. Gittikçe azalan Mısır'ın askeri unsuruna karşın, Libya'lı paralı askerler, yani "mashaouash"lar tek başlarına bir ordu oluşturmayı başarmışlardır. Başkanları, bölünmüş olan zayıf ülkeden çok daha fazla güce sahiptiler. Onların yönetim döneminden askeri azınlıkların hakimiyeti ele geçirdiklerinde genelde sağlamış oldukları siyasi birliği sağlamaları beklenebilirdi, oysa onlar bunu yapmamışlardır. XXII. Hanedan XXI. Hanedan kadar bölünmüştür. Bu kişiler yüzyıllar boyunca, güçlerinin önemli bir kısmını oluşturan ırkçı karakterlerini Mısırlılarla evlenerek ve Mısırlılaşarak kaybetmişlerdir. Daha

sonra, Mısırlılardan daha az gelişkin olan bu kimseler yeni bir medeniyet yaratmışlardır ki bu medeniyette kendilerine özgü gelenekler yoktur. Bu kişiler yabancı olmayıp yabancı kökenli Mısırlılardır.

Bu hanedanın krallarının ait olduğu Soşenk ailesi Libyalıların Mısır'da karşılaşmış oldukları asimilasyonun gelişmesinin en iyi örneğini oluştururlar. Herakleopolis'te yani Libya'nın sınır bölgesinde yerleşmiş olan Soşenkler, köken olarak saf Libyalıdırlar. Herakleopolis'te hakimiyeti ele geçirmeden önce dahi Mısırlılaşmış olarak karşımıza çıkarlar. Askeri liderler olarak görev yaptıktan sonra yerel Tanrı Harsapes'in rahipleri haline gelmişler ve Mısırlılar gibi Abidos'ta gömülmek istemişlerdir. Ailenin gücü kısa sürede Herakleopolis'te dikkat çekmiş ve Delta'nın merkezindeki Bubastis'e kadar yayılmışlardır. II. Psusennes'in ölümünden sonra I. Soşenk krali vekaleti elde etti ve hanedanını yasallaştırmak için Psusennes'in kızını oğlu Osorkon ile evlendirdi.

Libya'lı asker diktatör öncelikle isyanın nerelere kadar yayıldığını bilmesek de ülkede karışıklıklara neden olmuştur. İsyan muhtemelen Teb bölgesinden kaynaklanmıştır, elimizde hiç belge olmasa da bu dönemde Amun rahipler sınıfının bir kısmının isteyerek Sudan'a sığınmış olması olasıdır.

O dönemde Mısır'ın gerçekten önemli merkezihaline gelmiş olan Kuzey'in cazibesine kapılan Libya'lı krallar Herakleopolis'i terk ederek Delta'ya yerleşmiş gibi gözükmektedirler. I. Soşenk Filistin'e bir sefer düzenlemiş ve Jerusalem'i almıştır. Böylelikle bir bakıma Mısır'ın Asya'daki saygınlığını tekrardan kurmuştur, fakat bu da geleceği olmayan bir hareket olmaktan öteye gidememiştir. Burada sözkonusu olan elbette ki Filistin'in tam olarak ele ge-

çirilişi değildi, seferin yegane sonucu Mısır tapınaklarını ganimetle donatmış olmasıdır.

I. Soşenk'den sonra yerine kimin geçmiş olduğu da elimizdeki belgelerin yetersizliğinden oldukça karışık bir sorudur. Hakimiyetin Libya'lılar tarafından ele geçirilişi Mısır'ın Kuzey ve Güney olarak bölünmesini değiştirememişti. Seleflerinin politikasını sürdüren I. Soşenk sadece Amun rahipler sınıfının gücünü engellemeye teşebbüs etmişti. Bu tapınağın başına oğullarından birini yerleştirmesine rağmen halefleri ilerde daha önce XXI. Hanedan'ın kralları gibi davranmışlardır. Teb'in rahipler sınıfının başına atanmış her kimse Kuzey'de kurulmuş kola benzer hanedanları güneyde de kurmaya çalışmıştır. Firavunlar bu eğilimi engellemek için, "tanrının karısı" veya "Amun'un kutsal tapıcısı" gibi yeni dini nitelik yaratarak Amun'un baş rahiplerinin etkisini sınırlamaya çalışmışlardı. Kutsal tapıcı olarak da her zaman kraliyete mensup bir prenses yer almıştı. Fakat sonuç bu kişilerin baş rahiplerden daha fazla sadık olmayarak gücü ele geçirmeleri olmuştur. Böylece Mısır XXII. Hanedan'ın sonunda da ikiye bölünmüş olarak kalmıştır. Bu dönemde Teb'in iki kere Kuzey'in krallarına karşı isyan ettiğini görmekteyiz ki bu da bu bölgedekilerin belki de krallığa karşı gittikçe artan bir bağımsızlık kazandığını düşündürmektedir.

5. XXIII., XXIV. ve XXV. Hanedanlar (İ.Ö 817-656) - XXII. Hanedan'ın son kralları III. Soşenk, Pami, IV. Soşenk zamanında anarşi daha da büyümüştür. Mısır özellikle Delta'da olmak üzere gittikçe artan bölünme eğilimleri göstermiştir. XXIII. Hanedan daha XXII. Hanedan son bulmadan kurulmuştur ve bu iki hanedan bir bakıma birbirine paraleldir. XXIII. Hanedan'ın firavunlarının

isimlerine bakarak bir değerlendirme yaparsak (Pedubaste, V. Soşenk, III. Osorkon, III. Takelot) XXII. Hanedan'ın bu hanedanla akraba olması muhtemeldir. Yeni hanedanın başkenti XXII. Hanedan iktidarı ele geçirmeden Soşenk ailesinin yerleşmiş olduğu Bulsastis'tir (Tell Basta). Bu birbirine paralel iki hanedandan başka XXIV. Hanedan'ın tahta çıkışına kadar kuzeyde bir çok yerel hanedanlar oluşmuştur. Bütün bu küçük kralcıklar birbirlerine karşı düşmanca tavır içinde olmasalar da iktidarın bölünmesi, Mısır'ı zor durumda bıraktığı, güçlü bir ordu kurmaya olanak vermediği ve ülkenin refahı için kaçınılmaz olan ekonomik çalışmaları engellediği için tehlikeliydi. İ.Ö 730'lara doğru durum daha da karmaşıklaşır ve Delta'da güç XXII. Hanedanla XXIII. Hanedan'ın firavunları arasında paylaştırılır: Orta Mısır'da XXII. Hanedan'la XXIII. Hanedan'ın firavunlarını ayırt etmek imkansızdır. Yukarı Mısır'da ise kuzeyde saltanat süren firavunların akrabaları olan Amun'un baş rahibi ve kutsal tapıcısı Teb'de yönetimi ele geçirmişlerdir ve merkezi yönetime karşı bağımsızdırlar. Sudan'da XXII. Hanedan'ın başlarında göç etmiş Amun'un rahipler sınıfının bir kısmının merkezi Napata olan bağımsız bir prenslik kurmuş oldukları sanılmaktadır. Bu yeni krallığın hükümdarlarının Sudanlı olmaları gerçekdışı gibi gözükmektedir. Kısacası Mısır bu dönemde hiç bir zaman olmadığı kadar bölünmüştür, fakat bir süre sonra merkezileşmeye yönelik hareketler ortaya çıkacaktır.

751'e doğru Pi'anh Sudan'da Napata'da iktidarı ele geçirir. İsmi Mısır kökenli özellikler taşımamaktadır, hatta bu ismin Piye diye okunması gerektiği düşünülmektedir. Nubya'daki çok az sayıdaki Mısırlılar Sudan'lı halkla karışmıştır ve Piye'nin ata-

larının isimlerine bakacak olursak yönettiği halk saf Sudanlıdır. İşte bu yüzden kurmuş olduğu hanedan "Etiyopyalı" hanedan diye de adlandırılmaktadır. Piye-Pi'anh güneyden hareket ederek Mısır'ı almaya çalışır. Ülkenin öbür ucunda, Delta'da ise Sais prensi Tefnahte ülkenin birliğini yeniden oluşturmaya başlamıştır. Tefnahte'nin fetih yerine ikna yoluyla hareket etmiş olması muhtemeldir. Otoritesini yerel hanedanlara kabul ettirdikten sonra bu kabul aracılığıyla onların bağımlılığını onaylamıştır. Aşağı Mısır'ı bir bakıma birleştirmiş olan Tefnahte güneyden yola çıkan Piye ile Orta Mısır'da çarpışır.

Kuzey ve Güney arasındaki bu mücadeleyi sadece Pi'anh steli denen bir belgede anlatılan olaylardan bilmekteyiz. Bu kaynak da oldukça taraf tutan bir tutum sergilemektedir; Piye-Pi'anh Tefnahte'yi yenmesi ve Delta'nın kıyılarına kadar tüm Mısır'ı almasıyla övünmektedir. Gerçekte Tefnahte'yi ve Orta Mısır'daki ona bağlı olan bölgeleri geri püskürtmüş ve Memfis'i almış olsa bile daha ileriye gitmiş olması şüphelidir.

Piye-Pi'anh sözde zaferinin hemen ertesinde başkenti Napata'ya ulaşmıştır ki bu oldukça gariptir. Tefnahte'nin sözkonusu olan Etiyopya zaferinden birkaç sene sonra hala Delta'nın lideri olarak kaldığı ise belgelenmiş olan bir gerçektir. Her ne olursa olsun Tefnahte sadece iki kralı olan XXIV. Hanedan'ın kurucusudur: Tefnahte ve Bokkhoris. Bu hanedanın kuzeyde saltanat sürmesine karşın Piye-Pi'anh'ın önderliğinde XXV. Hanedan güneyde saltanat sürmekteydi ve gücü belki de Memfis'e kadar yayılmıştı.

Pi'anh'ın halefi Şabaka ise güneyden Mısır'ı Teb'e ve belki de Memfis'e kadar yönetmekteydi.

Şabaka Teb'de yerleşmek için Napata'yı terk etmiştir ve buradan da Pi'anh'ın vazgeçmiş olduğu Aşağı Mısır'ın fethine girişmiştir. Görünüşe göre de bunu başarmıştır, fakat Bokkhoris'in de öldürülmüş olduğu bu savaş üzerine ayrıntılı hiç bir bilgiye sahip değiliz. Zaferini tamamladıktan sonra Şabaka kuzeye yerleşmiş ve Bokkhoris'le Tefnahte'nin tersine Asur'la karşıt olmaya çalışmamıştır. XXIV. Hanedan ortadan kalkınca XXV. Hanedan tek başına saltanat sürmüştür.

Şabaka'nın yerine önce Şebitku sonra da Taharka geçer. Her ikisi de Asya'da hareketli bir politika izlemişler ve Filistin'i Asur'a karşı isyana teşvik etmişlerdi. Fakat onların siyasal dönemi Bokkhoris'inkinden daha parlak değildir. Asur ordusunun Filistin birliğini yendikten sonra Jerusalem'i almaması ve Mısır ordusunu zarara uğratmaması adeta bir mucizedir (Asurluların mücadeleden vazgeçmesine muhtemelen bir veba salgını neden olmuştu).

Akdeniz'deki durumu kontrol etmek için selefleri gibi Taharka da Aşağı Mısır'da yaşamaya mecburdu ve muhtemelen Tanis'te yerleşmişti. Burası Yukarı Mısır'dan oldukça uzak olduğundan bu bölgeyi yönetebilmek için güneyin sadakatini sağlamaya çalışmıştır. Tahanka geleneklere ters düşerek Amun'un rahipler sınıfının elinden tüm gücü alarak bunun bir kısmını "Güneyin bir yöneticisi"ne Montemhet'e emanet eder.

6. Asur Fetihleri - *Birinci Fetih (İ.Ö. 671)* - Tanis Asur'da isyanların çıkmasına neden olmayı sürdürünce Asur kralı Esarhaddon Mısır'a saldırmaya karar verir. Mısır güçlerinin toplanmış olduğu Delta'dan sakınarak Sina'yı geçer ve Memfis üzerine yürüyerek burayı ele geçirir. Daha sonra tekrar Delta'ya geri dönerek bölgeyi egemenliği altına alır.

Teb'e sığınmayı başarmış olan Taharka, Esarhaddon burayı tehdit edince güney vadisine doğru yönelir, Montemhet ise Teb'in alınmasını engellemek için Asur egemenliğini tanımakta sabırsızlanmaktadır.

Esarhaddon arkasında birkaç birlik bırakarak Mısır'ı terk edince Taharka bundan faydalanıp yerel yöneticileri Asurlulara karşı kışkırtarak Memfis'i geri almayı başarmıştır.

İkinci Fetih (İ.Ö. 666) - Esarhaddon ölünce yerine geçen oğlu Assurbanipal Mısır'a karşı mücadeleye devam etmiştir. Taharka'ın Mısır'ı tekrardan ele geçirişinin üzerinden sadece üç yıl geçmişti. Memfis 666 yılında Asurlular tarafından yeniden alınmış ve 671 yılında Asurlulara isyan etmiş olan Delta bölgesinin küçük hanedanları Nineveh'e (Irak) sürülmüşlerdir.

Taharka yenilgisinden kısa bir süre sonra tahtı yeğeni Tantamani'ye bırakarak ölmüştü. Tantamani de amcası gibi Mısırlıları Asyalı istilacılara karşı isyana yöneltmeyi başarmıştır, fakat bu başarı da 671'deki kadar kısa süreli olmuştur.

Üçüncü Fetih (İ.Ö. 664) - Mısır'dan ikinci defa kovulan Asurlular kısa sürede geri dönmüşler, 664 yılına doğru Teb şehrini tekrardan ele geçirip yağmalamışlardır. Bu fetih sırasında Sudan'a sığınan Etiyopyalı hanedanın, böylelikle Mısır'daki saltanatı son bulmuş olmaktaydı, fakat bu hanedan uzun yüzyıllar boyunca Napata-Meroe bölgesinde Mısırlı olmayan bir halkı yönetmiştir. Bu halkın yazısında Mısır etkileri sezilse de hiyerogliflerden oldukça farklıdır, dili de tamamen Afrika özellikleri taşımaktadır.

7. XXVI. Hanedan ve Asurluların Kovulması (İ.Ö. 663-525) - Bu bölümün başında değinmiş olduğumuz medeniyetlerin merkezinin ve genel si-

yasi durumun değişimi bu dönemde gittikçe daha fazla açıklığa kavuşur. Akdenizlilerin bu yeni dünyada oynamış oldukları rol ve "denizden gelen halk"ın ilk istilalarından itibaren güçlü olarak hissedilen farklılık daha belirginleşir ve özgünleşmeyi beceremeyen Mısır, paralı askerler olarak kullandığı Yunanlılardan destek arar. Bu desteğin onu Asyalılardan korumaya yetmemesi üzerine de kendi isteğiyle İskender'in fethini kabullenir, özgürlük içindeki geçmişinden vazgeçecek olan Mısır, bundan evvel XXVI. Hanedan'ın firavunları sayesinde bir parlak dönem yaşar. Bu arada Mısır'ın bu dönemden itibaren uzak Afrika sömürgelerinden yoksun olduğunu, gücünü kendi ordusundan değil de Mısır'ı bir taraftan güçlü Asya'lı istilacılardan koruyabilen diğer taraftan da firavunun görüşlerine itaat eden yabancı paralı askerlerden aldığını belirtmek gereklidir.

XXVI. Hanedan'ın ilk firavunu babası Neko'nun yerine geçmiş olan Delta'daki Sais prensi I. Psamtik'tir (İ.Ö. 663-669) (daha ilerde I. Psammetikus). Kendisi, XXIV. Hanedan'ın kurucusu ve aynı zamanda Sais prensi olan Tefnahte'nin uzak akrabalarından biriydi ve dolayısıyla tahtta hak sahibiydi. Saltanat döneminin ilk yıllarından itibaren Yunanlı paralı askerler kullanmış olan hükümdar onlar sayesinde Asurluları Mısır'dan atmış ve Filistin'e kadar kovalamıştır. 653 yılında Mısır kesin olarak kurtulmuştu, demek ki mücadele yaklaşık on iki yıl sürmüş olmalıdır. Psammetikus, aynı zamanda yine Yunanlı askerlerin yardımıyla Aşağı Mısır'ı aralarında paylaşmış olan yerel yöneticileri bertaraf etmiştir. Bundan böyle Psammetikus uzun süren pazarlıklardan sonra öz kızı Nitokris'in Sudan kökenli bir prens olan Amun'un kutsal tapıcısı tarafından evlat edinilmesini sağlar. Gücünü böylece

sağlamlaştırdıktan sonra bir güneyde Edfu'da biri Orta Mısır'da Heraklepolis'te olmak üzere iki yeni yönetici atamıştır ki bu da merkezi yönetime karşı bağımsız kalan Yukarı Mısır'ın otoritesine son vermek üzere atılmış ilk adımdır. Asurluların fetihleri güçlü bir merkezi idarenin yararlarını ortaya çıkaran bir örnek olduğundan muhtemelen Mısır birliğinin yeniden kurulmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte bu birlik Mısır tarihindeki büyük dönemlerdeki birlikle mukayese edilemez. Çünkü Psammetikus'un düşüncelerinin gerçekleşmesine imkan veren güç yabancılardan, Yunanlılardan oluşmaktaydı. Mısır donanması bile Yunan modeli üzerine yeniden düzenlenmişti. Ülkenin iç ekonomisi dahi Yunan koloni yerleşmeleri tarafından yenilenmişti. Kısaca Mısır ancak kendi öz geleneklerini yadsıyarak antik dünyanın yeni yaşam koşullarına uyum sağlayabilmişti.

I. Psammetikus'un oğlu Neko (609-594) hiç zorlukla karşılaşmadan babasının yerine geçmiştir ve yine onun gibi yabancı desteğine bağımlı kalmıştır. Neko, Kızıl Deniz'i Akdeniz'e birleştiren Kızıl Deniz kanalını açmış veya en azından çalışmalarını başlatmıştır ki bu da Süveyş kanalının habercisi olmuştur.

Mısır'ı sağlam bir şekilde kurduktan sonra Neko Asya'ya karşı Mısır geleneksel politikasına teşebbüs etmekten kendini alıkoyamamıştır. Neko, Yakındoğu'da durumun bir kere daha değiştiğini, Mısır'ın Asya'da toplanmış imparatorluklara karşı koyacak güce artık sahip olmadığını görememekteydi. O döneme kadar üstün olan Asur birleşmiş olan Babil ve Pers lehine hegemonyasını kaybetmişti. Persler, Babilliler, Asurlular arasındaki mücadeleden faydalanan Neko bir orduyla Asya'ya girdi, Yuda kralını Megiddo'da (İsrail) yenerek Filistin ve Suriye'yi

egemenliği altına aldı ve Fırat'a kadar ilerledi. Burada Babil krahının oğlu Nebukadnezzar ile çarpıştı. Mısır ordusu bu arada Kargamış'ta yenilmişti, fakat şans eseri Nebukadnezzar babasının ölümü üzerine başkente geri dönerek Filistin'i yeniden aldı. Neko saltanat döneminin sonlarına doğru muhtemelen, Babil'e karşı en azından karadan savaşmaktan vazgeçti, çünkü Yunanlılar'ın yardımıyla inşa edilmiş olan donanma, mücadeleyi denizden sürdürmek gibi bir niyetinin olduğunu belirtmektedir.

Neko'nun halefi II. Psammetikus (İ.Ö. 594-588) hakkında Sudan'a ikinci çağlayana kadar düzenlemiş olduğu sefer ve Fenike'ye seyahati haricinde çok az bilgimiz vardır. Asya'lı ve Yunanlı askeri birliklerle girişilmiş olan Sudan'ın fethi muhtemelen uzun süreli olmamıştır.

II. Psammetikus'un yerine geçen Apries (İ.Ö. 588-568) Fenikelilere karşı savaşa girişmiş, fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 570 yılına doğru Libya'ya müdahale etmesi saltanatının sonu olmuştur. Aslında Libyalılar Kyrenia'daki (Kıbrıs) Yunanlılara karşı ondan yardım istemişlerdi. Yunanlılardan oluşan paralı askerlerini Yunanlılara karşı kullanmaya cesaret edemeyen Apries Libya'ya bir Mısır ordusu göndermiş ve onlar da yenilmişti. Bu maceranın yaratmış olduğu hoşnutsuzluktan faydalanan Apries'nin generali Amasis isyanı bastırmakla görevlendirildiği halde isyanın başına geçmiştir. Apries ile Amasis'in arasında geçenler uzun süre belirlenememiştir, fakat muhtemelen ülke bir süre bu ikisinin arasında paylaşılmış ve daha sonra Amasis Apries'yi tahttan indirmiştir.

Amasis'in (İ.Ö. 568-525) zorbalığı halkın içindeki yabancı düşmanları tarafından onaylansa da Yunanlıları uzun süre rahatsız etmişti. Amasis, hane-

danın diğer zamanında olduğu gibi ordusunu yeniden oluşturmuştur. Mısır'a karşı tekrardan mücadeleye giren Nebukadnezzar'a karşı Amasis muhtemelen başarısız kalmış, fakat istilayla da sonuçlanmamış bir savaşa girişmişti. Yunanlı tarihçiler Amasis'in Kıbrıs'ı almış olduğundan bahsetmektedirler, fakat buna dair elimizde hiç bir Mısır belgesi yoktur. Saltanat döneminin sonunda genişlemelerini sürdüren Pers'ler bütün Yakındoğu'yu tehdit etmeye başlarlar; Amasis kendini korumak için Lidya kralı Krezüs, Sparta ve Babil'le birlik kurar. Fakat ne yazık ki bu birliktelikler bir bir Pers ordusu karşısında yenilir, önce Lidya, daha sonra da Babil Perslerin eline geçer. Persler bunun üzerine Mısır'a yönelirler, fakat Amasis bu sırada ölünce halefi III. Psammetikus Kambises'le karşılaşır ve Yunanlı askeri birliklerine rağmen Pelusium'da (Tell el-Farama) Perslere yenilir.

Pelusium yenilgisiyle ortadan kalkmış olan XXVI. Hanedan birleşik ve parlak bir Mısır yaratmayı başarmıştı. Bu hanedanın firavunlarının ülkenin içinde başarmış oldukları daha yakından inceleme konusu olmayı hak etmektedir. Görevlilerin yerdeğişimini yasal olarak sağlayarak ülkenin bütününü kolaylıkla idare edebilmeyi başarmış olan bu firavunlar böylelikle tekrardan Mısır'ı refaha kavuşturmuş, bu kazanılan refahtan faydalanan Mısır da sanatsal açıdan gerçek bir rönesans yaşayabilmiştir.

8. Birinci Pers Egemenliği (XXVII. Hanedan, İ.Ö. 525-405) - Pelusium'da yenilmiş olan Mısır ordusu Memfis'e geri çekilmiş, fakat şehrin Persliler tarafından alınmasına engel olamamıştı. Kambises önceleri III. Psammetikus'u yönetimin başına getirmiştir, fakat Mısır hükümdarı kısa sürede istilacılara karşı bir isyana teşebbüs edip de isyan başarısızlıkla sonuçlanınca intihar etmiştir.

XXVII. Hanedan Pers hükümdarlarından oluşmaktadır. İlk hükümdar Kamsises Mısır'ın fethini tamamlayarak belki de ülkenin karşı karşıya olduğu vurgun ve yağmalama rejimini hafifletmişti, daha sonra gelen Darios ise yerel kralların geleneğini sürdürerek el-Harga vahasına bir tapınak yaptırtmıştır ve Mısır'ın ekonomisini düzenleme yoluna gitmişti (Neko tarafından başlatılan Kızıl Deniz kanalını bitirmiştir). Mısırlılar Pers egemenliğine zor dayanmış olmalıdırlar. 486 yılına doğru da Delta'da bir isyana teşebbüs etmişler, Darios isyanı bastıramadan ölmüş, halefi Kserkes ise bunu kolaylıkla başarmıştır. Mısırlılar ise yılmayarak Sais prensi Amirtaios ve Libya yerel yöneticisi Inaros liderliğinde Artakserkses zamanında yeni bir isyana daha girişmişlerdi. Bir Athena donanması da asileri desteklemekteydi. Yunanlıların bu desteği sayesinde Mısırlılar Memfis'e sığınan Pers ordusunu yenmeyi başarmışlardı, fakat zafer kısa sürmüş ve yaklaşık on sekiz ay sonra Persler tekrar savaşarak Mısır'ı yenmiştir. Inaros bu savaş sırasında öldürülmüş, Atinalılar da geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu arada Amirtaios Delta'da kalmayı başarmıştır, II. Darios ise Mısır'da sukuneti ancak barış içinde bir tutum izleyerek sağlamıştır.

9. XXVIII., XXIX. ve XXX. Hanedanlar ve Mısır'da Bağımsızlığın Sona ermesi (İ.Ö. 405-341) - Pers satrabının Mısır'da uzlaşmacı tavrını sürdürmesine rağmen Mısırlılar mücadeleden vazgeçmediler. 460'da isyan çıkaran Amirtaios'un aynı ismi taşıyan oğlu veya torunu 410 yılına doğru patlak veren bir isyanı yönetmiştir. Sais prensi olan yeni Amirtaios aynı zamanda XXVI. Hanedan'ın soyundan biridir, bu yüzden de tahtta hak sahibidir. Amirtaios'un Perslere karşı girişmiş olduğu müca-

delenin ayrıntıları bunun 404 yılında gerçekleştiği ve altı yıllık bir mücadeleden sonra Mısır'ın tekrar özgür olduğu dışında bilinmemektedir.

Amirtaios'un kurmuş olduğu XXVIII. Hanedan'da tek bir firavun vardır ki bu da kurucusudur. Bu dönemde yabancı istilalar, en azından Mısır'ı bölen bitmeyen anarşinin sona ermesini sağlamıştır.

XXVIII. Hanedan'dan daha parlak geçmiş olan XXIX. Hanedan'da dört hükümdar bulunmaktadır. Hanedanın kurucusu Delta'da yer alan Mendesli Neferites'dir. (İ.Ö. 398-392). XXVI. Hanedan'daki selefler gibi Neferites'dir (İ.Ö. 398-392). XXVI. Hanedan'daki selefleri gibi Neferites de gücünü Yunanlılarla dostluğu üzerine kurmuş ve Spartalılarla bir ittifak yapmıştır, öncelikle onun çok kısa sürmüş saltanat dönemi hakkında çok az şey bilinmektedir. Halefi Hakoris (392-380) Asya'da aktif bir politika izlemiş ve Perslere karşı bir birlikte yer almıştır. Bu birlik başarısızlıkla sonuçlanmış, fakat Hakoris Yunanlı askerleri sayesinde Mısır'ın yeniden istilasından kaçınabilmiştir. Hakoris'in halefleri Psammutis ve II. Neferites hakkında, sadece onların saltanat dönemlerinde iç isyanların patlak verdiğini ve II. Neferites'in XXX. Hanedan'ı kuran Sebennitos (Samannud) prensi tarafından tahttan indirildiği bilinmektedir.

XXX. Hanedan son bağımsız yerel hanedandır ve kurucusu I. Nektanebo (378-360) otoriteyi Sais rahipler sınıfının desteğiyle elde etmişti. Selefleri-nin tersine en azından saltanatının başlarında Yunanlıların yardımından vazgeçmiş gibi gözükmektedir. Bazı sevindirici olaylar ve düşmanlarının hataları sayesinde Mısır'ın Persler tarafından tekrardan alınmasını engelleyebilmişti, buna rağmen Persler Memfis bölgesine kadar girmeyi başarmışlardı. Bir

çok tapınağı onarmış olan bu hükümdar zamanında pek çok yapım hareketleri gerçekleştirilmişti. Nektanebo saltanatının son yıllarında tahta oğlu Teos'u (360-359) ortak etmiştir. Asya'nın gücüne tek başına karşı koyamayacak durumda olan Mısırlılar için kaçınılmaz bir kural haline gelmiş alışkanlığa uygun olarak Teos, babasının bırakmış olduğu Yunanlılarla ittifak yollarını tekrardan aramıştır. Spartalı müttefikleri ve Atinalı askerleri sayesinde güçlü bir ordu oluşturmuş ve Asya'ya bir sefer düzenlemiştir. Bir çok başarılar kazandıktan sonra ordu içinde anlaşmazlıklar başgöstermiş ve Teos Mısır'da bırakmış olduğu kardeşi tarafından ihanete uğrayarak çareyi bir zorba olan Pers kralına sığınmakta bulmuştur. Onun arkasından öz yeğeni olan II. Nektanebo iktidarı ele geçirmiştir.

II. Nektanebo (359-341) tahta bir halk isyanı sonucunda zorlukla çıkabilmişti. Mendes'ten çıkmış olan bu isyan da muhtemelen XXIX. Hanedan'ın soyundan gelenlerce desteklenmişti. Nektanebo isyanı Yunanlıların yardımıyla durdurabilmişti. Amcası gibi Nektanebo da birçok tapınağın yapımına girişmiştir, fakat onun tekrardan kurduğu barış ortamı uzun süreli olmamıştır.

10. İkinci Pers Egemenliği (İ.Ö. 341-333) - Asya'daki yeni Pers kralı III. Artakserkses Okhus Mısır'ı yeniden ele geçirmeye karar vermişti ve büyük bir ordu oluşturarak 351'den itibaren saldırıya geçmişti. Nektanebo'nun Spartalı ve Yunanlı paralı askerlerden oluşan Mısır ordusu ilk başlarda Artakserkes Okhus'un ordusunu geri püskürtmeyi başarmıştı, fakat yeni istila hazırlıklarına girişen Pers kralı 341 yılında denizden ve karadan dönem için oldukça önemli araçlarla tekrardan saldırıya geçince Yunanlı askerlerin cesareti Pers ordusunu

durdurmaya yetmedi ve Memfis ele geçirildi. Nektanebo ise Yukarı Mısır'a kaçmak zorunda kaldı ve burada iki yıl kalmayı başardı, fakat ikinci bir Pers istilası Mısır'ın bütünüyle alınışını tamamlamış olduğundan Mısır'ın son bağımsız kralı Nektanebo'nun akibeti bilinmemektedir.

11. İkinci Pers Egemenliğinin Sonu ve İskender'in Fethi - Çok kısa sürmüş olan (sadece dokuz yıl) ikinci Pers egemenliği birincisinden daha az tanınmaktadır. Ülke ve yaşayanlar Artakserkes Okhos ve halefleri Arses ve III. Darios Kodoman'ın askeri birliklerinin işgali döneminde oldukça acı çekmiş gibi gözükmektedirler. Bu yüzden ayaklanmaların patlamasını görmek şaşırtıcı değildir. Bunların en önemlisi krali unvanı almış ve Mısır'ı bağımsızlığa kavuşturamadan birkaç yıl Memfis bölgesinde kalmış olan Delta prensi Kababaş'ınkidir.

Bağımsızlık Yunanlılardan geldi ve İskender 333 yılında III. Darios Kodoman'ı yenerek 332 yılında Mısır'a bir kurtacı gibi girdi.

Mısır'ın tarihi tam olarak Makedonyalıların fethiyle son bulmuştur; önce Yunanlı daha sonra Romalı hükümdarlar buralarda yaşamışlar, bir daha da yerel firavunlarla karşılaşılmamıştır. İskender'in fethi bir tesadüf değildir, bu Romalıların fethinde de olduğu gibi var olan güçler dengesinin kaçınılmaz kıldığı bir durumdur. Bu dönemde Mısır Akdeniz'in bütünleyici bir parçası haline gelmişti. Mısır belki daha güçlü ve genç olabilseydi Afrika'daki topraklarından destek alarak bağımsızlığını daha uzun süre koruyabilirdi, fakat son yerel hanedanların Mısır'ın eski gücünü canlandıramadıklarını ve büyük Asya imparatorlukları karşısında varlıklarını ancak Yunanlı askeri birliklerle bir süre daha uzatabildiğini gördük. Bu da Mısır'ın neden sadece İskender'in is-

tilasını isteyerek kabul etmekle kalmayıp aynı zamanda da neden bütün özgünlüğünden vazgeçip kolaylıkla Helenleştiğini açıklamaktadır. Eski özgürlük ruhu sadece Amun tapınağının çevresindeki dini merkezde, Teb'de bir süre daha yaşayabilmiştir. Nadir karşılaşılmış isyanlar da zaten buradan kaynaklanmıştır. Bu isyanlar hiç bir şey getirmemişti, Mısır medeniyeti tapınaklarda buraları İ.S. IV. yüzyılda Teodosius tarafından kapatılana kadar sekiz yüzyıldan fazla yaşamış olsalar bile ölmüştür. Hükümdarlar ve Romalı imparatorlar tarafından kurulmuş veya restore edilmiş bu tapınakların bir çoğu Mısır kültürünün merkezi olmaya devam etmektedir, onların duvarlarını kaplayan bol miktardaki metinler de firavunlarının dininin araştırmasına yönelik özel bir değere sahiptirler.

SONUÇ

Mısır tarihinin önemli olaylarını çok kısa bir şekilde gözden geçirdik. Bir çok bakımdan gizemini hala koruyan uzun süren bir hazırlık döneminin arkasından kendi tarzında tek bir medeniyetin doğuşuna ve gelişmesine tanık olduk. Bu tamamlanma döneminden sonra Mısır imparatorluğunun tüm gücünü oluşturan iç birliğin anarşi tarafından nasıl yavaş yavaş yok edildiğini gördük. Bu uzun çöküşün nedenlerini araştırdık; bazıları ülkenin coğrafi yapısından kaynaklanmakta, bazıları da Mısır'ı çevreleyen medeniyetlerin tarihî gelişimlerinin sonucunda oluşmaktaydı. Bu tamamıyla maddi nedenler, daha derin olan birçoklarını eklemek mümkündür. Medeniyetlerin ortadan kayboluşu sorunu birçok yönden bireylerin ölümü kadar gizemlidir. Mısır, Hiksos ve Asur istilalarının üstesinden gelebilmişti, gerçekten güçlükle ve yabancı askeri birliklerle de olsa kendini Perslilerden kurtarmayı başarmıştı. Kim İskender'in Mısır'da görünmesinin Mısır'ın kendisi olmaktan vazgeçerek Yunanlı olmasına yeteceğine inanabilirdi? Bezginlik Mısırlıları ele geçirmiş gibi gözükmektedir ve ister istemez onların şölenlerinde şarkı olarak söylemiş oldukları aydınlık şiirler aklımıza gelir: "Gövdeler her zaman ölürler ve yeni nesiller onların yerini alırlar. Güneş sabah doğar, sonra batıdan batar, erkekler döl verir, kadınlar doğururlar ve ciğerler cömertçe soluk

alırlar. Sonra gün sona erer ve onların çocukları çoktan mezardadırlar... Ben bir zamanlar bilgelerin konuşmalarını duymuştum. Onların yaşadıkları yerlere ne oldu? Duvarları yıkıldı, evleri sanki onlar hiç yaşamamışlar gibi artık yoklar. Hiç kimse nasıl olduğunu anlatmak için gittiği yerden geri gelmiyor... Ölüm gününe kadar dünyada neden zevk alıyorsan yap, çünkü ölüm tanrısı ağlayıp sızlamaları duymaz ve çığlıklar öbür dünyadan hiç kimseyi kurtarmaz. Günü neşe içinde geçir. Elbette, hiç kimse zenginliklerini beraberinde götüremez. Elbette, oraya giden hiç kimse geri dönemez."

KRALLARIN KRONOLOJİK LİSTESİ

Hanedanlık öncesi dönem (3100-2780)
Akrep

I. Hanedan
Na'rmer (Menes)
Aha.
Cer.
Vac.
Den.
Acib.
Semerhet.
Ka'a.

II. Hanedan
Hetepsehemvi.
Re'nep.
Ninecer.
Ouneg. Vune.
Sendi.
Peripsen
Ha'sehem.
Ha'sehemvi.

Eski Krallık (2780-2400)

III. Hanedan (2778-2723)
Nebka.
Neçerihet-Coser.
Sehemhet.
Zanaht (Nebka).
Ha'ba.
Neferka.
Huni.

IV. Hanedan (2723-2563)
Snofru.
Keops.
Ra'cedef.
Kefren.
Mikerinos.
Şepseskaf.

V. Hanedan (2563-2423)
Userkaf.
Sahure'.
Neferirkare Kakai.
Şepseskare.
Ra'neferet

V. Hanedan (devam)
Neuserre'izi
Menkauhor.
Cedkare İzezi.
Venis.

VI. Hanedan (2423-2300)
Teti.
Usirkare.
Merire-I. Pepi
Merire-Nemtyemzaf.
Neferkare- II. Pepi.

Birinci Ara Dönem (2400-2065)

V. Hanedanın sonu
II. Pepi (saltanatının sonu).
II. Merenre.
Nitokris.

VII. Hanedan (hayali)
VIII. Hanedan (?-2220)
Çok az bilinen bir hanedan olduğundan kral listesini vermek imkansızdır.

IX. Hanedan (Herakleipolis'te) (2222-2130)
I. Heti (2222-2180).
Bilinmeyen pek çok kral (2180-2130).

X. Hanedan (Herakleipolis'te) (2130-2070)
Neferkare (2130-2020).
III. Heti (2120-2070).
Merikare (2070-2050).

XI. Hanedan (Teb'de) (2160-2000)
I. İnyotef (2130-2120)
II. İnyotef (2120-2070).
III. İnyotef (2070-2065).
(*X. Hanedan'la XI. Hanedan'ın başlangıcı birbirinin aynıdır.*)

Orta Krallık (2065-1785)

XI Hanedan'ın sonu (2065-2000)
I. Mentuhotpe (2065-2015).
II. Mentuhotpe (2015-2010).
III. Mentuhotpe (2007-2000).

XII. Hanedan (2000-1785)
I. Amenemhet (2000-1970).
I. Senvosret (1970-1936).
II. Amenemhet (1938-1904).
II. Senvosret (1906-1888).
III. Senvosret (1887-1850).
III. Amenemhet (1850-1800).
IV. Amenemhet (1800-1792)
Sebekkare' (1792-1785).

İkinci Ara Dönem (1785-1580)

XIII. Hanedan (1785-1680)
Amenemhet-Sebehotpe
Schemkare-Svactavi.
Hencer.
Amenemhet.
Ameni Inyotef Amenemhet
Ka Amenemhet
Hutavire Vegaf.
Merneferre Senvosret.
İçlerinde birçok Ced'anhre, Neferhotep, Sebehotpe ve Dedumose'nin bulunduğu 27 kral vardır. XIII ve XIV. Hanedanların krallarının kronolojisi kesin değildir, bir çoğu aynı anda saltanat sürmüş olmalıdırlar.

XV. ve XVI Hanedanlar (Hiksos) (1730-1580)
Hian.
I. Apofis.
II. Apofis.
Avoserre.
III. Aakenenre-Apopi.

XVII. Hanedan (1680-1580)
Inyotef veya Sebekemzaf adını taşıyan 15 kral vardır, hanedan Sekenenre' Ta'o ve Kamose'in saltanat dönemleriyle sona erer.

Yeni Krallık (1580-1200)

XVIII. Hanedan (1580-1314)
Ahmose (1580-1558).
I. Amenofis (1557-1530).
I. Tutmosis (1530-1520).
II. Tutmosis (1520-1505).
Hatşepsut (1505-1484).
III. Tutmosis (1504-1450).

XVIII. Hanedan (devam)
II. Amenofis (1450-1425?).
IV. Tutmosis (1425?-1408).
III. Amenofis (1408-1372).
IV. Amenofis-Ahenaten (1372-1354).
Smenhkare.
Tutankamun, Aya, Haremhat (1354-1314).

XIX. Hanedan (1314-1200)
I. Ramses (1314-1312).
I. Setos (1312-1298).
II. Ramses (1301-1235).
Merneptah.
Amenmesse.
Merneptah-Siptah (1219-1210).
II. Setos.
Ramses-Siptah.
Tvosre.

Çöküş (1200-1085)

XX. Hanedan (1200-1085)
Setnahte (1200-1198).
III. Ramses (1198-1166).
IV., V., VI., VII., VIII., IX., X., XI. Ramses (1166-1085).

Geç Dönem (1085-332)

XXI. Hanedan (1085-950)
Smendes ve Herihor (1085-1054).
I. Psusennes ve Pinudcem (1054-1009).
Amenoftis (1009-1000).
Siamun (1000-984).
II. Psusennes (984-950).

XXII. Hanedan (950-730)
I. Soşenk (950-929).
I. Osorkon (929-893).
I. Takelot (893-870).
II. Osorkon (870-847).
II. Soşenk (823-772).
Pami (772-767).
V. Soşenk (767-730).

XXIII. Hanedan (817?-730)
Pedubaste (817?-763).
IV. Soşenk (763-757).
III. Osorkon (757-748).

XXIII. Hanedan (devam)
III. Takelot, Amonrud ve
IV. Osorkon (748-730).

XXIV. Hanedan (730-715)
Tefnakte (730-720).
Bokkhoris (720-715).

XXV. Hanedan (751-656)
Pi'anh (Piye) (751-716).
Şabaka (716-701).
Şebitku (701-689).
Taharka (689-663).
Tantamani (663-656).

- XXII., XXIII., XXIV. ve XXV. Hanedanlar kısmen birbirinin aynıdır. XXIII. Hanedan'ın tarihleri yaklaşık olarak verilmiştir.

XXVI. Hanedan (Sais) (663-525)
I. Psammetikus (663-609).
Nekho (609-594).
II. Psammetikus (594-588).
Apries (588-568).
Amasis (568-526).
III. Psammetikus (526-525).

Birinci Pers Egemenliği veya XXVII. Hanedan (525-404)
Kambises (525-522).
I. Darios (522-485).
Kserkses (485-464).
Artakserkses (464-424).
II. Darios (424-404).

XXVIII. Hanedan
Amirte (404-398)

XXIX. Hanedan (398-378)
I. Neferites (398-392).
Hakoris (392-380).
Psammutis (380-379).
II. Neferites (379-378).

XXX. Hanedan (378-341)
I. Nektanebo (378-360).
Teos (361-359).
II. Nektanebo (359-341).

İkinci Pers Egemenliği (341-333)
III. Artakserkses Okhus (341-338).
Arses (338-335).
III. Darios Kodoman (335-333)
İskender'in fethi (332).

Bu listenin oluşturulması için J. VANDIER tarafından yayınlanmış *Doğu Akdeniz Halkları* serisinin ikincisi olan *Mısır, 1962*'nin "Mısır krallarının kronolojik listesi" bölümünden faydalandık. Kronoloji hala tarihçiler tarafından tartışılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

G. Jéquier; *Histoire de la Civilisation égyptienne*, Paris, 1930.

A. Moret; *Histoire de l'Orient*, Paris, 1929.

- *Le Nil et la Civilisation égyptienne*, Paris, 1926.

Breasted; *Histoire de l'Egypte*, Brüksel, 1926.

S. Sauneron; *Nous partons pour l'Egypte*, Presses Universitaires de France, 1966.

- *Les prêtres de l'ancienne Egypte*, Paris, 1957.

P. Montet; *La vie quotidienne en Egypte au temps des Ramsès*, Paris, 1946.

G. Posener; S. Sauneron; J. Yoyotte; *Dictionnaire de la Civilisation égyptienne*, Paris, 1959.

J. Pirenne; *Histoire de la Civilisation de l'Egypte ancienne*, Paris, 1961-1963.

F. Daumas; *La Civilisation de l'Egypte pharaonique*, Paris, 1965.

C. Desroches-Noblecourt; *L'art égyptien*, Presses Universitaires de France, 1962.

J. Vandier; *La religion égyptienne*, Presses Universitaires de France, 1943.

J. Vercoutter, *A la recherche de l'Egypte oubliée*, Paris, Gallimard, 1986.

Eski Mısır